

ELŐSZÓ

Hamlettel először tizenöt éves koromban találkoztam. Utolsó óra magyar volt, és az elsősök számára kötelező olvasmányt, a *Julius Caesart* kellett volna elolvasni. Reggel valakitől szereztem egy Shakespeare-kötetet, de az nem a *Julius Caesarnál*, hanem a *Hamletnél* nyílt ki. Az első oldalon egy szellemről volt szó, aztán megjelent egy királyfi, aki az igazságért harcol. Nem tudtam letenni a könyvet. Észrevétlenül elmúlt a matek, a földrajz, a fizika óra, szünetek jöttek-mentek, én csak olvastam. Ebben a könyvben minden benne volt, amire szükségem volt. Shakespeare lett a sztár, mert ő mindenre tudta a választ. Egyetemi szakdolgozatomat a *Hamlet* és az egzisztencializmus kapcsolatáról írtam. És most, évekkkel később, ez a doktori dolgozat lehetőséget nyújtott arra, hogy megírjam mindazt, ami azóta foglalkoztat, mióta lázadó kamaszként elolvastam a *Hamletet*.

GONDOLAT, AKARAT, DÖNTÉS ÉS CSELEKVÉS A *HAMLETBEN*

Fekete Éva

TARTALOM

1.	BEVEZETÉS	5
2.	DÖNTÉSTUDOMÁNY, DÖNTÉSELEMZÉS, DÖNTÉSHOZÁS	10
2.1.	HÁTTÉR	10
2.2.	PRIORITÁSOK.....	12
2.3.	A DÖNTÉS ELŐKÉSZÍTÉSE.....	14
3.	A DÖNTÉS	15
3.1.	A DÖNTÉSI CSOMÓ KIBOGOZÁSA	18
3.2.	A DÖNTÉSFA.....	19
3.3.	DÖNTÉSTÍPUSOK.....	22
3.4.	A DÖNTÉS KORLÁTAI	24
3.5.	DÖNTÉSI CSAPDÁK.....	25
3.6.	A DÖNTÉS SZABADSÁGA.....	26
3.7.	A DÖNTÉS MOTIVÁCIÓI	27
3.8.	A DÖNTÉS KÖVETKEZMÉNYEI.....	30
3.9.	A DÖNTÉS ELKERÜLÉSE (A NEM-DÖNTÉS).....	31
3.10.	A DÖNTÉSHOZÓ.....	32
3.10.1.	A HÉTFEJŰ DÖNTÉSELŐKÉSZÍTŐ ÉS AZ EGYFEJŰ DÖNTÉSHOZÓ	35
4.	A DRÁMA ELEMZÉSE.....	37
4.1.	MESTERMŰ	39
4.1.1.	AZ IHLET MINT ÁRULÓ	39
4.1.2.	FELADAT	41
4.1.3.	KATEGÓRIÁK.....	42
4.2.	A SZCENÁRIÓ.....	44
4.2.1.	FIZIKAI KÖRNYEZET.....	44
4.2.2.	AZ UDVAR MINT ENDOGÉN RENDSZER	45
4.2.3.	EGYENSÚLY	47
4.3.	A SZEREPLŐK.....	50
4.3.1.	EMBEREK.....	50
4.3.1.1.	DÖNTÉSHOZÓK	51
4.3.1.2.	DÖNTÉSBEFOLYÁSOLÓK.....	55
4.3.1.3.	VÉGREHAJTÓK	56
4.3.2.	NEM-EMBERI SZEREPLŐK.....	57

4.3.2.1.	AZ INFORMÁCIÓ MINT SEGÍTŐ	57
4.3.2.2.	AZ ŐRÜLET MINT MULTIPLIKÁTOR	58
4.3.2.3.	A HALÁL MINT ŪRÜGY	60
4.3.2.4.	A BŪN.....	61
4.3.2.5.	A BARÁTSÁG.....	64
4.3.2.6.	MORÁL-MAXIMALIZÁCIÓ	65
4.3.2.7.	AZ IDŐ MINT IDÓZÍTÉS	66
5.	DÖNTÉSEK SZÍNRRŐL SZÍNRE	67
I. FELVONÁS	1. SZÍN	68
I. FELVONÁS	2. SZÍN	70
I. FELVONÁS	3. SZÍN	70
I. FELVONÁS	4. SZÍN	74
I. FELVONÁS	5. SZÍN	75
II. FELVONÁS	1. SZÍN	79
II. FELVONÁS	2. SZÍN	80
III. FELVONÁS	1. SZÍN	83
III. FELVONÁS	2. SZÍN	85
III. FELVONÁS	3. SZÍN	90
III. FELVONÁS	4. SZÍN	94
IV. FELVONÁS	1. SZÍN	101
IV. FELVONÁS	2. SZÍN	101
IV. FELVONÁS	3. SZÍN	101
IV. FELVONÁS	4. SZÍN	102
IV. FELVONÁS	5. SZÍN	103
IV. FELVONÁS	6. SZÍN	112
IV. FELVONÁS	7. SZÍN	112
V. FELVONÁS	1. SZÍN	115
V. FELVONÁS	2. SZÍN	121
6.	ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KONKLŪZIÓ — HAMLET A DÖNTÉSEI ALAPJÁN.....	129
	IRODALOM	136

1. BEVEZETÉS

A tudás olyan, mint egy gömb: minél nagyobbra nő, annál nagyobb felületen érintkezik más, még felderítetlen területekkel.¹

„A tudós nem a levegőből veszi modelljeit: meglévő sémáira építi őket. Ha saját tudományán belül nincs megfelelő hagyománya az ilyesminek, megkísérelheti más tudományok bevált modelljeit adaptálni a saját céljaira.”²

„Kiderült, hogy minden tudományterület más és más szavakat használ ugyanannak a fogalomnak a leírására ”³

A melankolikus, cselekvésképtelen Hamlet-interpretációkon nemzedékek nőttek fel. A „Hamlet nem csinál semmit” felfogás mindmáig, még laikus körökben is elfogadott. A dolgozatban nem térünk ki e megközelítés bemutatására, amely gazdag és értékes területet képvisel az irodalomkritikán belül, mert a források bősége miatt ez akár egy másik disszertáció témája is lehetne.

Inkább kísérletet teszünk arra, hogy kissé megbolygassuk a „tehetetlen Hamlet” sztereotípiát. Kutatásunk eredményeként egyrészt szeretnénk rámutatni, hogy Hamlet nem volt sem döntésképtelen, sem cselekvésképtelen. Másrészt miután megállapítottuk, hogy Hamlet igenis tud dönteni és cselekedni, megvizsgáljuk, milyen típusú döntéseket hoz. Ezt követően a döntések elemzésével és értékelésével foglalkozunk, miközben szem előtt tartjuk azt a tény,

---

¹ Mérő László: *Észjárások*. Tericum kiadó, 1997. 126. o.

² „... Eco a szótár és az enciklopédia, illetve a Thészeusz-féle, a manierista és a hálószerű labirintus metaforáinak segítségével érzékelteti, melynek következtében kizárólag a találgatás rizomatikus terében adható válasz a *mi a ... ?* kérdésre. Vagyis már rég nem az állandóság és az egyediség jegyében születik meg a tudós (enciklopédista) munkaköri leírása, és nem az elhatárolódás célja és hite jelöli ki egy tudomány tárgyterületének határát, hanem a folyamatos határsértés tudata, sőt: szándéka szabályozza e képzeletbeli sorompó mozgását.”
Kiss Gabriella: *A kockázat színháza. Előadáselemzés a paradoxon kultúrájában*. <http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/hm/4/410.htm>

³ Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Vince Kiadó, 2005.

hogy a jó döntések kimenetele nem szükségszerűen pozitív, és a rossz döntések is eredményezhetnek pozitív végkifejletet.

Hamlet egy rendkívül behatárolt és korlátozott fizikai és szellemi térben számos proaktív döntést hozott, és aktívan cselekedett. Az „*én* születtem helyre tolni azt” nem pusztán utazást jelent saját egójában, hanem ráébredést arra, hogy nem másoké a felelősség, csakis az *enyém*. Az *én* apai örökségem, senki más nem tudja ezt a feladatot elvégezni, csak és kizárólag *én*. Érthető, hogy az irodalomkritika felvevőpiacán a melankolikus, elmélkedő, passzívan szemlélődő Hamlet „kelendőbb” volt, és első megközelítésre valóban logikusabbnak tűnik ez az értelmezés, mint a vérbő, gondtalan, harmatos fiatalságából lassan-lassan felébredő, nagy tettek végrehajtására vállalkozó ember bemutatása. Mindkét megközelítés bizonyítható eredményekhez vezet. Ebben a dolgozatban arra vállalkoztunk, hogy a cselekvő, döntéshozó, gondolatait tetté alakító, hazáját felszabadítani vágyó hőst mutassuk be, ezért elemzésünkben ezen a kevésbé járt úton indultunk el.

A dolgozat arra törekszik, hogy az interdiszciplináris bölcsészettudomány módszereivel közelítsen a műhöz. Abból a feltételezésből indulunk ki, hogy ha más tudományágot is bevonunk, szinte kizárt, hogy az új szempontrendszer ne vinne közelebb a dráma megértéséhez.

Szándékunk volt minél messzebbre nyúlni az irodalomtudomány területéről úgy, hogy közben nem hagyjuk el a heartlandet. Ezzel azonban nem határokat akarunk sérteni, hanem

választóvonalakat eltüntetni. Ha a dolgozat keretei nem szabnának határt, az érintett területek száma végtelen lenne.⁴

A fenti kérdések megválaszolásához segítségül hívott tudomány elsősorban a döntéstudomány, ezen belül pedig – a teljesség igénye nélkül – a játékelmélet néhány aspektusa. A humán tudományok hosszú ideig nem alkalmaztak döntéstudományi módszereket, ezen a téren csak az utóbbi évtizedekben tapasztalható változás. A játékelmélet módszereit jó ideig elsősorban hadászati – hol jó, hol kevésbé hasznos – célokra használták.⁵ A modellek kialakítása során azonban idővel fény derült arra, hogy a megfelelő értelmezésekhez elengedhetetlen az Ember ismerete, motivációinak, érzelmeinek kutatása és megértése. Olyan döntési helyzetek értelmezéséről van szó, ahol a végeredmény két vagy több teljesen vagy részlegesen eltérő érdekű szereplő cselekedeteitől függ. Az ilyen *játékhelyzetek* mindig bizonytalanságot tartalmaznak, mivel egyik játékos sem jelezheti előre a tényleges kimenetelt vagy akár a lehetséges kimenetek valószínűségét.

Kutatásunk kezdetén azt feltételeztük, hogy a gazdaság és a politika területén keveseknek jutott eszébe irodalmi példákat (azaz kitalált személyek példáját) górcső alá venni, de később

---

⁴ Vö. „A film a nagyváros rizomatikus jellegére döbrent rá. Rizómából, azaz állapotok áramlásából áll, melyek bárhol és bármikor kapcsolódhatnak egymással és bárhol megszakíthatók, állandóan terjednek „variációk, terjeszkedés, hódítás, rabulejtés, dugványozás útján” (Deleuze-Guattari: *Rizóma*). Nem véletlen, hogy a nagyvárosokban tenyészik a legtöbb jellegzetesen rizomatikus rendszer, mint az AIDS, kábítószer, multinacionalizmus, multikulturalizmus, Internet... és innen terjed tovább, megfertőzve a még nem nagyvárosi területeket, így téve egyenlővé és határtalanná mindent. A világ egyetlen vágya, hogy központ nélküli, nem hierarchián alapuló rendszerré váljon, olyan emlékeztető, amely megkérdőjelezi addigi kapcsolatainkat a tárgyakhoz, a természethez, önmagunkhoz.”

Lévai-Kanyó Judit: *Egy nagyváros mint műalkotás – München*. Lévai Zoltán kiállítása *Goethe-Institut, Budapest, 1999. szeptember 15–október 2*. www.balkon@c3.hu/scripta

⁵ Játékelméleti módszerekkel modellezték például a kubai és a szuezi válságot. Robert J. Auman szemléletesen mutatja be a modellt, amikor azt vizsgálta, hogy milyen megelőző intézkedésekre kehet szükség abban az esetben, ha azt feltételezzük, hogy 100 kilótt rakéta esetében mindössze annyi információval rendelkezünk, hogy háromban töltet van.

Gadó János: *A béke olyan, mint egy nő. Interjú Robert J. Aumannel*. *Szombat*, XIX. évfolyam, 10. szám, 2007. 5-6. o.

azt tapasztaltuk, hogy pl. Shakespeare az említett területeken is sztár. Politikai döntéshozók, gazdasági elemzők, vállalati vezetők, politikusok és tudósok idézik őt nap mint nap. Shakespeare hatása napjainkig semmit sem halványult az idő során, még a döntéstudományban is hivatkozási pont lett. Shakespeare szereplői az emberekre jellemző módon sokszor és sokféleképpen döntenek, és olyan döntéseket hoznak, amelyek a XXI. század embere számára is relevánsak.

Megközelítésünket *rizomatikus*⁶ módszernek is nevezhetjük. A mű belső szerkezetének elemzésekor olyan szerteágazó, mégis koherens hálózatra bukkantunk, amelynek kifejezésére ezt a szót találtuk a legmegfelelőbbnek. A hálózatok vizsgálata még a döntéstudománynál is rövidebb múltra tekint vissza. Csermely Péter Mark Newmant idézi, aki egy 2003-ban megjelent összefoglalójában megfogalmazza, hogy a hálózatok általános szabályai mentén az egyik rendszerben megismert törvényszerűségeket hogyan tudja az ember a többire alkalmazni. Az e dolgozat megírása során szerzett tapasztalataink alapján egyetértünk Mark Newmannel abban, hogy jóllehet az analógiák világa rendkívül vonzó, ugyanakkor igen veszélyes és időnként kiszámíthatatlan terület, ahol csak óvatosan és megfontoltan lehet közlekedni.⁷

Ez a kiszámíthatatlanság az egyik oka annak, hogy a drámaelemzés során a pontosabb értelmezés érdekében tudatosan törekedtünk arra, hogy megpróbáljunk nevesíteni bizonyos dolgokat. Ha valamit könnyen tudunk definiálni, közelebb jutunk hozzá és jobban megértjük. Így vált a dráma szereplőjévé a Csend, a Temető, a Bűn, az Idő vagy akár egy furcsa Álarc.

---

⁷ Vö. Csermely Péter: *Hogyan stabilizálják a világot a gyenge kapcsolatok?* www.weaklinks.sote.hu, 2004.

Nem elemeztük mélyebben azonban azt, hogy egyesek szerint a műben Shakespeare hibákat követett el, tévedhetett, vagy nem tudott megbirkózni egy-egy feladattal, egy szereplő karakterével vagy egy jelenettel. Mi úgy tekintünk a műre, mint ami úgy jó, ahogy van.⁸

Alázattal és csodálattal fogtunk a *Hamlet* elemzéséhez, azzal a határozott meggyőződéssel, hogy nem Shakespeare, hanem *mi* vagyunk azok, akik nem találjuk az adekvát kifejezési formát, hogy erről a műről méltó módon beszéljünk.

---

⁸ Kéry László ezzel kapcsolatban T. S. Eliot-ot idézi: „T. S. Eliot elhibáztattnak minősítette a drámát: szerinte Shakespeare olyan bonyolult, homályos megnevezhetetlen viszonylathoz nyúlt, amelyhez még ő sem találta meg az adekvát kifejezési formát.”

Kéry László: *Talán álmodni*. In: *Hamlet tanulmányok*. Utószó. Magvető, Budapest, 1989. 213. o.

2. DÖNTÉSTUDOMÁNY, DÖNTÉSELEMZÉS, DÖNTÉSHOZÁS

2.1. HÁTTÉR

Az emberi lény nem mindentudó és nem mindenható, de nem tud belenyugodni abba, hogy ez az állapot soha nem fog megváltozni. A mindentudás iránti múlthatatlan ősi vágy a legtávolabbi múltba vezethető vissza. Az ember földi korlátai közé zárva, kétségbeesetten keresi az eszközöket, csillagok állását fürkészi, istenek, félistenek, manók, táltosok, sámánok, médiumok, jósök, kuruzslók, varázslók, természetfölötti erők vagy akár természetes tárgyak segítségétől vár útmutatást. Nappal laboratóriumban boncol, mikroszkópba bámul, este szeánszra jár, ólmot önt, kávézaccot, tarot kártyát elemez, hogy hátha, egyszer, végre-valahára sikerül meglátnia a Láthatatlant.

Nem áltatjuk magunkat azzal, hogy a döntéstudomány módszereivel rátaláltunk az egyetlen üdvözítő megoldásra a döntések és azok következményeinek megértése tekintetében. A döntéstudománynak, mint minden tudománynak végesek a lehetőségei, határai. Elméletei ugyanúgy megdőlnék, ahogy az már számtalanszor előfordult más tudományágakban is: az euklideszi párhuzamok találkoztak Bolyainál, négy hidrogénatom minden korábbi feltételezés ellenére egyesült a Nap forróságában, az irracionális számok titkának megfejtése pedig máig várat magára.

A kutató keserű mosollyal veszi tudomásul, hogy neki sem adatott több annál, hogy tükör által homályosan lássson. Mégis lankadatlanul hiszi, hogy a mozaik darabkáiból egyszer összeáll valami új, és megláthat valamit, amit eddig még senki más nem látott.

A XX. század globalizációja számos, előre nem várt, megrázó változást hozott korunk döntéshozói számára. Ezt a komplex hatást jelenlegi ismereteink birtokában, a globalizációs folyamat kezdetén nehéz átlátni és pontosan értelmezni. Mi, akik a Nyugat gondolkodásmódján nőttünk fel, kezdünk ráébredni, hogy nyugati paramétereink egyre kevésbé helytállóak. A hirtelen megnyílt médiacsatornák olyan mennyiségben zúdítják az új információt, hogy egyelőre legfeljebb kisebb részterületek újradefiniálására vagyunk képesek.

Az utóbbi évtizedek során elvesztettük jól bevált *viszonyítási pontjainkat* (benchmarks), ami a tradicionális értékek teljes káoszát idézte elő. Az egyre szaporodó konfliktusok megoldásának igénye új diszciplínák alkotására inspirált: megszületett a konfliktuskezelés, a döntéstudomány, a döntéselemzés, a játékelmélet, és a magatartástudomány, mint önálló tudomány.

A *döntéstudomány* (decision science) kezdetben nem elsősorban a döntéshozó személyére és magatartásának vizsgálatára helyezte a hangsúlyt, hanem a profit maximalizálására vagy a legelőnyösebb hatalmi pozíció megszerzéséhez használt matematikai és formális elemzési módszereket. Idővel azonban el kellett ismerni, hogy ez a fajta döntéselemzés nem áll szemben a racionális vagy akár intuitív emberi döntéshozással. A döntéshozó döntéseinek, személyiségének tudatos elemzése önálló kutatási terület lett.

Ma már alig van olyan terület, ahol ne alkalmaznának döntéselemzési módszereket. Napjaink realitása, hogy szinte minden nagyobb szervezetnek szüksége van szakmai elemzőkre. A *hard skillek* vizsgálata mellett jelentős hangsúlyt kapott a *soft skillek* elemzése. A döntéstudomány folyamatos és gyors fejlődése, a mindennapi változásokhoz való rugalmas alkalmazkodása

biztosítja módszereinek hatékonyságát. Valószínű, hogy mire ez a dolgozat elkészül, még újabb módszerek látnak napvilágot, és veszik át a jelenleg korszerű és hatékony eszközök szerepét.⁹

A *döntéselemzés*¹⁰ (decision analysis) fogalmát 1966-ban a Stanford Egyetem tanára, Ronald Howard professzor alkotta meg, aki azt állította, hogy a jó döntéshez vezető legideálisabb út a döntéselemzésen át vezet. A döntéselemzés, amely a *döntéstudomány* (decision science) része¹¹, eredetileg matematikai diszciplína volt, módszere a döntési folyamat lebontása a döntést befolyásoló lehetőségek, következmények és ok-okozati összefüggések mennyiségileg mérhető egységeire. Ronald Howard elmélete a döntéselemzésnek ezt a formális módszerét nem választja el a kevésbé pontosan mérhető racionális vagy intuitív emberi döntések vizsgálatától. A nem matematikai alapú döntéselemzés már nem zárja ki a találgatások, feltevések, becslések és a pszichológiai változók alkalmazását.¹² Evidencia lett, hogy hozzátétőlegesen pontos képet csakis ezek szimultán elemzésével kaphatunk.

2.2. PRIORITÁSOK

A döntéselemzés fő lépései általában a következők: az első szakasz a probléma cselekvések, események és következmények szerinti *strukturálása*. Tapasztalt döntéselemzők ezt a lépést

---

⁹ Lindley, Dennis V.: *The Reconciliation of Decision Analyses. Operations Research*, Vol. 34, No. 2, 1986. 289. o. www.jstor.org/stable/170824

¹⁰ „The word *decision analysis*, for reference, was introduced by Professor Ronald Howard who teaches here at Stanford and in 1966 the word was coined. And one of his famous quotes is: «Decision analysis is the best way I know for thinking about how to make a decision.»”

Abbas, Ali: *Introduction to Decision Analysis. Transcript of Lecture*. Augusztus 1, 2003. www.heinz.cmu.edu/research/258full.pdf

¹¹ A döntéstudomány (decision science) az operációkutatás (OR, Operation Research), a vezetéstudomány (leadership) és a döntéelmélet (decision theory) ötvözete, azaz a statisztikai elemzés, számítógépes modellezési technikák és az analitikus képességek kombinációja.
Brignall, Miles: DECISION SCIENCE: Set course: Decision science. The Guardian, 2003.

¹² Howard, Ronald: *Decision Making– The Evolution of Decision Analysis*.
http://gumption.org/1993/memo/smart_decisions/decision_making.html

tartják a legnehezebbnek, hiszen erre épül a rendszer egésze. A második szakasz az események bekövetkezésének mérlegelése, majd ezt követi a következmények *hasznosságának*¹³ elemzése. Az utolsó szakasz a részselekvések várható hasznának kiszámítása és a *legnagyobb hasznot* hozó alternatíva kiválasztása. Ebben a fázisban matematikai számításokkal pontosabb eredményt kaphatunk. A pontos elemzést megkönnyíti a *döntésfa* alkalmazása.

Ronald Howard a döntéselemzés sarkalatos pontjainak vizsgálatokor hangsúlyozza, hogy a prioritások elemzése során különbséget kell tenni a jelenlegi, vélhetően *rövid* távú és a *hosszú* távú folyamatok között. Azt is mérlegelni kell, mely problémákat lehet *könnyen*, illetve *nehezen* megoldani, és melyek azok, amelyek *megoldhatatlannak* tűnnek. A következmények tekintetében pedig érdemes megvizsgálni, hogy mely problémák okozhatják a legkisebb veszteséget. A döntéshozó szempontjait tekintve pedig azt elemezhetjük, hogy ha korlátozott erőforrások állnak rendelkezésére, hogyan lehet és hogyan érdemes azokkal a leghatékonyabban gazdálkodni.

---

¹³ „Harsányi János az ötvenes évek elején a kardinális hasznosság és a döntéselmélet kapcsolatát vizsgálta. A hasznosságelmélet a huszadik század közepén nagy változáson ment keresztül. a negyvenes években. Harsányi Neumann és Morgenstern a várható hasznosságelméletet axiomatizálta majd továbbfejlesztette és hozzákapcsolta a társadalmi választások elméletéhez (Harsányi 1953-1954). 1958-ban és 1977-ben írott cikkeiben a kanti etikával szemben az utilitárius etika alapjait fejtette ki. Rámutatott, hogy az egyének hasznosság-optimalizáló magatartása számos esetben elvezet a közjóhoz, általában fogalmazva is, bizonyos peremfeltételek megléte esetén az egyének számára a racionális magatartás - azaz hasznosság-függvényük maximalizálása - a morális magatartás követését jelenti. A társadalom tagjai számára a helyzet átértelmezése nem kooperatív játékról kooperatív játékra a racionális. 1967-1968-ban publikálta a játékelméletben áttörést hozó „Nem teljes információs játékok bayesi játékosokkal” című cikkét, melyből kiderül, hogy a gyakorlati életben számos esetben előfordul, hogy a játékosok sem a többi játékos stratégiájáról, sem kifizető függvényeiről nem rendelkeznek információval.”

Mészáros József : *Harsányi János tanulmánya elé.* <http://www.socio.mta.hu/mszt/19954/meszaros.htm>

2.3. A DÖNTÉS ELŐKÉSZÍTÉSE

A döntést több tényező által determinált helyzetben lévő emberek hozzák: egyéniségük, jellemük, magatartásuk, szociális háttérük, azaz végtelen számú változó befolyásolja őket. Korlátozott mértékben és csak igen nagy óvatossággal lehet behatárolni azon konkrét egyéni képességek csoportját, amelyek nagy valószínűséggel inkább segítik, mint hátráltatják a helyes döntést. Ezek közé tartozik például a jó intuíció, a pontos helyzetfelismerés, a releváns és irreleváns információk szétválasztására vagy a megfelelő együttműködő partnerek kiválasztására való képesség. Bizonyíthatóan jobb eredményt hoz, ha egyértelmű tényeket, nem pedig érzelmeket vizsgálunk. Harsányi szerint az emberi viselkedés tanulmányozásakor előrejelző erővel bír az a feltevés, hogy az adott személy racionálisan viselkedik, vagy nem. E feltevés segítségével egy adott személy céljaival és viselkedésével kapcsolatban nagyon sok, igen bonyolult tényt tudunk megmagyarázni és előre jelezni.¹⁴ Reményeink és elvárásaink rendszerint úgyis túllépnek a reális lehetőségeken, következésképpen érdemes előre figyelembe venni a döntés végrehajtását korlátozó törvényeket és szabályokat. Egy döntés akkor hiteles, ha képes igazolni önmagát és önmagában is megáll. Ilyenkor nincs szükség újabb és újabb bizonyítékokat keresni a döntés helyességének igazolására. Hiteles vagy jó döntést hozni a sors kivételes ajándéka, ami a tényezők különlegesen ideális együttthatóinak eredőjéből fakad.¹⁵ A legideálisabb célkitűzés, ha a *dupla győztes* (win-win) megoldásra törekszünk. Ebben az esetben viszont elkerülhetetlen, hogy a közös cél érdekében mindkét fél feladjon valamit saját, eredeti elképzeléseiből.

---

¹⁴ Harsányi János: *A racionális viselkedés elmélete*.
www.gtk.wigner.bme.hu/jegyzet/jegyzetmm/GazdSzoc/harsanyi_janos.htm

¹⁵ <http://www.gyfk.hu/dontes>

3. A DÖNTÉS

„ — *Az Angol Bank évi mérlege egyszer két pennyvel hibázott. Teljes három hetet dolgoztak éjjel-nappal, amíg a sok millió font közt megtalálták a két penny hiányt.*

— *Na és?*

— *Kiderült, hogy kétmillió fonttal tévedtek.*

De csak a két pennyn keresztül jöttek rá.”¹⁶

A döntés gyakran olyan, mint ez a két penny. Szinte észrevehetetlen. Mégis, következménye alapján tudjuk, hogy létezik. A döntés szeret rejtőzködni, kicsinek, jelentéktelennek mutatni magát. Lehet egy gúnyos fintor, alig látható mosoly, elkapott tekintet, félénk bólintás, de lehet határozott és harsány *nem*, ami valójában *igent* jelent. Nem tudjuk pontosan megmondani, mikor születik és meddig él, mekkora és meddig terjed a hatalma. Évezredekkel túlélheti alkotóját, de lehet, hogy zsenge csírájában elhal, hiába szántak neki hosszú életet. A döntés tükör, árnyék, vetület, parányi részecske, *pars pro toto*, ami képes arra, hogy elvezessen akár kétmillió fonthoz. A döntés az ujjlenyomat, a lábnyom, az otthagyt DNS-minta, amely által megláthatjuk, ami mögötte van. Ha ismerjük a döntés jellemét és természetét, megtanuljuk, hogy hogyan lássuk meg a látszólag gyéren csordogáló patakban a bőséges információfolyamot.

Emberi döntések megszülehetnek és megölhetnek minket. Napjainkat mások döntéseinek folyamányaként éljük. Van, aki egyszer csak nem akar többé más döntéseinek alanya lenni, hanem úgy dönt, hogy ő akar dönteni másokról. A minden embernek eredendően egyenlő

---

¹⁶ Rejtő Jenő (P. Howard): *Piszkos Fred, a kapitány*. Corvin Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 2002. 70. o.

mértékben megadatott döntéshozási képesség az emberi lény egyik legdrágább kincse, isten ajándéka. A döntéshozáshoz való jog az embert születésénél fogva megilleti.¹⁷

A döntéshozatal alternatívák közötti választást jelent, amely *proaktív* cselekedet, mivel egy jelenbeli akcióval avatkozik bele a jövő alakulásába.¹⁸ A döntés egy vagy több személy választása a jövőre vonatkozó cselekvési változatok halmazából. Ha egyetlen lehetőség áll rendelkezésre, nem beszélhetünk döntésről, csak akkor alakul ki döntési helyzet, ha legalább kétféle megoldás vagy továbblépés közül választhatunk. Döntésnek számít az is, hogy ha nem hozunk döntést.

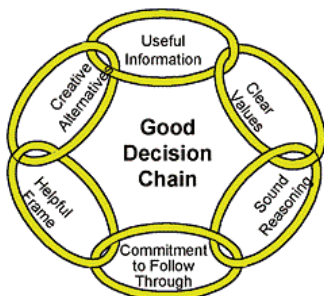
Mivel a döntés *irányváltatást* eredményez, nagy felelősséggel és kockázattal jár. A döntéshozó sokszor egyáltalán nincs tudatában felelőssége mértékének. A döntésnek kedvező és tragikus következményei egyaránt lehetnek, ezért a döntési folyamat során érdemes többször megállni, értelmezni az addig történetet, és csak azután továbblépni. Egyetlen jó részdöntés önmagában nem biztosíthat jó végeredményt. Egy probléma pozitív megoldása, vagy egy helyzet kedvező alakulása csak abban az esetben garantált, ha a részdöntések együttes eredője pozitív.

---

¹⁷ March, James G.: *Bounded rationality, ambiguity, and the engineering of choice. The Bell Journal of Economics*, Vol. 9, No. 2, 1978. 596. o.

¹⁸ *Döntési technikák*. 10. o.

1. ábra¹⁹

Az 1. ábra szerint a jó döntésnek hat alapvető kritériuma van: a segítő környezet, kreatív alternatívák, releváns információk, világos értékek, megalapozott érvek és a kitartás. Minél több feltétel áll rendelkezésre, annál nagyobb annak az esélye, hogy a döntés eredménye pozitív lesz.

John Nash a játékokat kooperatív és nem kooperatív játékokra osztotta fel. A kooperatív játék olyan helyzetet jelent, amely kikényszeríti a játékosok vagy szereplők közötti együttműködést. Nem kooperatív játékokról akkor beszélünk, amikor a játékosok nem jutnak egyezsége. Minél kevésbé kooperatív egy szituáció, és minél versengőbb a játékosok egymással szemben tanúsított magatartása, annál kevésbé számíthat az egyes szereplő a *segítő környezetre*. A *kreatív alternatívákat* vizsgálva látható, hogy nagy mennyiségű információ esetén végtelen számú alternatíva áll rendelkezésre, ami megnehezíti a döntéshozást. A *releváns és irreleváns információk* elkülönítése állandó figyelmet és naprakészséget igényel. *Világos értékrendet* teremteni és fenntartani szinte lehetetlen. Ideális, minden ember érdekét szolgáló értékrend nem létezik, de szüntelenül törekszünk arra, hogy ezt megtaláljuk. *Megalapozott érvek* hiányában a döntéshozó sokszor mesterségesen kreál érveket. Előnyös, ha

¹⁹ Abbas, Ali-Reiter, Dave;–Spetzler, Carl;–Tani, Steve: *Teaching Teens How to Make Good Decisions. OR/MS Today*, 2004. augusztus 1.

ez értékeken és nem személyes érdeken alapul. A *kitartás* nem feltétlenül fakad belülről, eredményezheti valamilyen külső erő, például az, hogy a döntéshozó fenntartsa státusát. Amennyiben determinált, kritikus helyzetekkel foglalkozó döntéshozóról van szó, fontos a hibátlan szelekció: a döntéshozó személyiségének stabilitása a siker kulcsa lehet.

3.1. A DÖNTÉSI CSOMÓ KIBOGOZÁSA

A *döntési csomó* (decision knot) vagy döntési pont az az állomás, ahol az ember választásra kényszerül, melyik úton haladjon tovább. Ezeket a *csomópontokat* az angolszász szakirodalom *hubnak* is nevezi. A csomópontok stabilizáló szerepet töltenek be a rendszerben, de elsődleges feladatuk nem kifejezetten a hálózatok stabilizálása, hanem a hálózatok felépítése. Ha kiemeljük a *hubokat*, a hálózat egy idő után szétesik, komplex rendszere szétzilálódik, végül teljesen felbomlik.²⁰ A döntési csomók elemzésére a drámaelemzés során részletesen visszatérünk.

A döntési csomópontok kibontásához a továbbiakban Dr. Ronald Howard egyszerű és áttekinthető módszerét követjük, aki négy alapkérdésből kiindulva vizsgálja a döntési szituációt. Ez a négy kérdés a következő:

1. Mi a probléma? E kérdés feltevésekor a problémát nem a hagyományos értelemben vizsgáljuk, hanem kérdések halmazaként, amelyeket mérlegelni kell, majd megoldást kell találni, választ kell adni. Ez adja a probléma vizsgálatának *keretét*.

---

²⁰ Uo. Csermely

2. Mi az akarat? Mit akar elérni a szereplő, és mit akar elkerülni? Az erre adott válaszokkal határozhatók meg a *célok*.

3. Mit lehet tenni? Milyen reális választási lehetőségek adóttak? Ezek lesznek az *alternatívák*.

4. Mi történhet? A cselekvés milyen hatással lehet a jövőre? Ezek a *bizonytalansági tényezők* vagy *potenciális következmények*.

3.1. A DÖNTÉSFÁ

A döntésfa hasznos segítőnknek bizonyult a dráma árnyalatainak mélyebb megértéséhez. A *döntésfa* vagy *döntési fa*²¹ (decision tree) olyan ábra, amellyel modellezhetők és megjeleníthetők a döntések során felmerülő biztos pontok és bizonytalansági tényezők. Ma már speciális szoftverek segítik a bonyolultabb szervezetek döntési modelljeinek felépítését és elemzését.

Elemzésünk során *egyszerű*, nem extenzív *döntési fát* alkalmaztunk. Ebben az esetben a döntésfa minden döntési pontjába legfeljebb egy él vezet, nincs hurokél, egy olyan pont van, amelyből minden más pontba vezet út, az azonos információhalmazban lévő pontok ugyanazon játékos döntéseit jelképezik. Az út „A” döntési pontból „B” döntési pontba vezet, ezzel olyan döntéssorokat írhatunk le, amelyekkel vagy el lehet jutni, vagy nem lehet eljutni

---

²¹ Holloway, C. A.: *Decision Making Under Uncertainty: Models and Choices*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ. 1979., Samson, D.: *Managerial Decision Analysis*. Irwin, Homewood, IL, 1988.

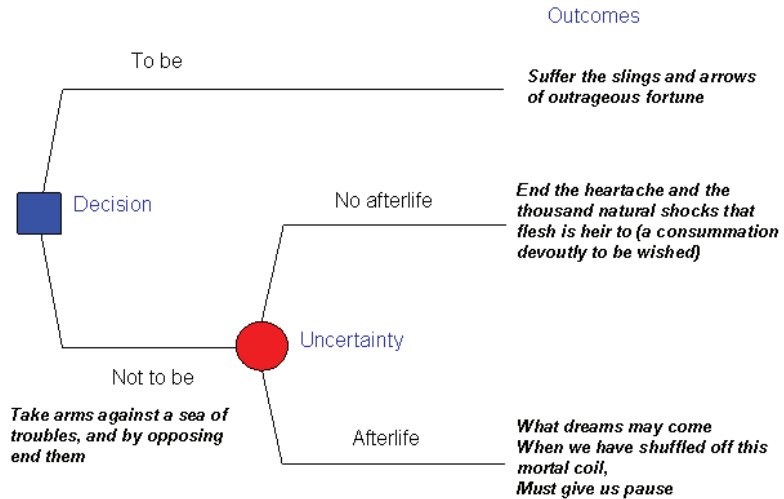
„A” helyzetből „B” helyzetbe. Mivel nem kooperatív játékról van szó, nem foglalkoztunk extenzív, a játékosok közös döntéseit leíró döntési fával. Felhasználtuk a *visszagöngyöltéses módszert*, azaz a döntési pontokban megkerestük az adott szereplők optimális akcióját úgy, hogy képletesen letöröltük a vizsgált döntési pontokból induló éleket, így a korábban vizsgált döntési pontok végpontok lettek, amelyeket az események potenciálisan megvalósuló végkimenetelének tekintettünk, végül az optimális döntés megkeresése céljából a kimeneteleket összehasonlítottuk.²²

A döntéstudományban áttörést jelentett az irodalmi példák megjelenése. A játékelméletekkel foglalkozó matematikusok, közgazdászok számára meglepetést okozott, amikor kiderült, hogy döntéselemzési módszereik ugyanúgy alkalmazhatók nem valóságos, azaz kitalált szereplők és elképzelt situációk esetén, mint valóságos helyzetek leírása során. Az utóbbi időben, az interdiszciplináris megközelítések térhódítása során különös érdeklődés irányult a humán tudományok felé. Ma már a reáltudományok hipotéziseinek szemléltetésére egyre többször szerepelnek irodalmi hivatkozások. Az egyik legszemléletesebb példa, a világirodalom leghíresebb döntési csomója Hamlet „lenni vagy nem lenni” monológja, amely az alternatív vizuális szemléltetés további sikeres alkalmazásainak lett az alapja. „Döntéselemzés” kurzusán Ronald Howard mind a mai napig alkalmazza a Hamlet-példát.

---

²² Cornes, James L.–Kirkwood, Craig W.: *Decision Analysis Applications in the Operations Research Literature*. <http://www.public.asu.edu/~kirkwood/FacPubs/KirkwoodVita.pdf>

Hamlet's Decision

2. ábra²³

²³ Vö. Reiter, Dave: *Untangling Hamlet's Knot. Decisions, Decisions*, Vol. 1, No. 5, 2004.

3.2. DÖNTÉSTÍPUSOK

A döntéshozást a döntés előkészítése előzi meg hatékony *döntéstámogató rendszer* segítségével. A döntéstámogató rendszer akkor megfelelő, ha igazolja az elemzés és az információszerzés eredményeit, úgy, hogy nem vonja el a döntéshozó figyelmét az elsődleges problémáról. A jó döntéstámogató rendszer rugalmas, átlátható, egyértelmű, és arra ösztönöz, hogy a probléma lehető legtöbb aspektusát figyelembe vegyük.²⁴ A számunkra releváns döntéstípusokat a megfelelő döntéstámogató rendszer alapján tudjuk definiálni.

A döntéseket számtalan szempont szerint csoportosíthatjuk. Megkülönböztetünk *individuális* és *csopordöntéseket*, *konzultatív*, *konzenzuskereső* vagy *konfliktuselkerülő* döntéseket, *gyors* vagy *lassú* döntéseket stb.

Megközelítőleg *biztos* döntés születik olyan helyzetben, amikor valamilyen szabály vagy törvényszerűség alapján már a döntéshozáskor meglehetősen pontosan előre jelezhető az elvárható eredmény. Ilyennek tekinthetők például a biológiai, fizikai vagy matematikai törvényszerűségek. Sokszor azonban a racionalitáson alapuló, elméletileg tökéletesen bizonyos kimenetelű döntések végeredményét is befolyásolhatják külső tényezők. Például ha pénzügyi területen az úgynevezett *72-es szabály* szerint járunk el, azaz pénzünket 72 hónapon keresztül 10%-os kamatozású betétbe fektetjük, akkor a matematika törvénye szerint a befektetett összeg megduplázódik. Ennek azonban az a feltétele, hogy a pénzintézet 72 hónapon keresztül garantálja a biztos kamatszintet. Erre azonban nincs semmilyen biztosíték.

---

²⁴ *Pitfalls of Decision-Support - Hamlet and the Delphic Oracle* veryard projects/kmoi/decisions
www.users.globalnet.co.uk

Minél nagyobb a bizonytalanság, annál erősebb *döntéstámogató rendszerre* van szükség. Sok esetben a *nagy bizonytalanságot* (high uncertainty) az okozza, hogy nem áll rendelkezésünkre megfelelő mennyiségű vagy minőségű információ. Ennek következtében a lehetséges alternatívák száma elképesztő méreteket ölt, így a döntés kimenetelének mérlegelésekor csak találgatásokra építhetünk. Könnyebb dönteni olyan esetben, amikor az alternatívák világosan behatárolhatók, és a lehetséges következmények egyértelműen előre jelezhetők.

A döntéshozót a döntési folyamatnak ezen a pontján – vagyis amikor nagy bizonytalanság mellett kevés információ birtokában dönt – fenyegeti leginkább az a veszély, hogy a lehető legrosszabb lehetőséget választja. Ezt könnyen elkerülheti, ha a már kitaposott utat választja és a mások döntéshozásakor már bizonyítottan jól működő információs bázisra épít. Ebben az esetben azonban figyelmen kívül hagyja saját helyzetének és személyiségének egyedi vonásait. Előfordulhat az is, hogy a döntéshozó egyszerűen nem hoz semmilyen döntést, kikerüli a döntéshozási helyzetet, de az is megoldás lehet, ha *találmra* választ egyet a lehetséges alternatívák közül.

A bizonytalansággal járó *stressz* még a kevés meglévő információtól is elvonhatja a döntéshozó figyelmét, aki hajlamos passzivitással reagálni. A passzivitás alapja lehet a túlradó reménytelenség vagy kilátástalanság érzése. Ezek a túlzottan erős érzelmi hatások meg gondolatlansághoz vezetnek, ami a döntési folyamat során nagy hibaszázalékot jelent.²⁵

---

²⁵ Vö. www.eric.ed.gov

3.3. A DÖNTÉS KORLÁTAI

Az egyén cselekvési alternatíváit erősen meghatározza a rendelkezésére álló mozgástér. A döntéshozás mozgástere a minimum két alternatívától szinte a végtelen²⁶ számú lehetőségig terjed. A döntéshozás mozgástereit többféle tényező korlátozhatja. Azt az állapotot, amikor valakit a döntési folyamat során kognitív eszközök akadályoznak abban, hogy megtalálja, belássa, felhasználja vagy megossza a releváns, könnyen hozzáférhető és hasznos információkat, a szakirodalom *korlátozott tudatosságnak* (bounded awareness)²⁷ nevezi.

A tudatosság korlátozása a döntéshozási folyamat három pontján fordulhat elő: amikor a döntéshozó képtelen megszerezni a döntéshez szükséges információt, ha a megszerzett és releváns információt nem tudja hatékonyan felhasználni, mert például nem ismeri fel annak fontosságát, valamint ha a döntéshozó szándékosan nem osztja meg az információt a többi szereplővel és ezzel hátráltatja az egész szervezet működését. Az is hiba, ha nagyon kevés információ áll rendelkezésünkre, ezek alapján mégis messzemenő következtetéseket vonunk le.²⁸

A *zárt rendszerek* jellemzőire és döntéshozásra gyakorolt hatására a továbbiakban még visszatérünk. Behatárolt lehet a döntéshozó *fizikai mozgástere*. A korlátozott fizikai mozgástér következménye gyakran, de nem törvényszerűen a beszűkült *emocionális mozgástér*, amelyet az egyénre kívülről vagy saját pszichéjéből fakadó, az általa észlelt és

---

²⁶ „vis maior” esetén bármely változó módosulhat

²⁷ March, James G.: *Bounded rationality, ambiguity, and the engineering of choice*. *The Bell Journal of Economics*, Vol. 9, No. 2, 1978. 587–608. o.

²⁸ Bazerman, Max H.– Chugh, Dolly: *Decisions Without Blinders. Executive Summaries*. *Harvard Business Review*, 2006. 88-97. o. www.HBR.org

figyelembe vett érzelmek együttes nyomása okozhat. Ilyenkor az egyén nem akar, vagy nem képes másokat beengedni saját emocionális terébe, vagy csak bizonyos területeket szabadít fel mások számára. Gyakran hosszú mérlegelés előzi meg azzal kapcsolatos döntését, kit enged be ebbe a térbe. Ahogyan Hamlet példája mutatja, ilyenkor a jelöltek próbákon mennek át, mielőtt bizalmat kapnak.²⁹

Korlátozza a döntéshozási folyamatot az *elégtelen megokolás elve*, az a feltételezés, hogy a lehetséges alternatívák mindegyike ugyanolyan valószínűséggel következhet be. Például csupán azért, mert napjainkra jellemző a drasztikus klímaváltozás, nem állíthatjuk, hogy minden ember életében ugyanakkora a valószínűsége annak, hogy felkapja egy tornádó, ha kilép az utcára.³⁰

3.4. DÖNTÉSI CSAPDÁK

John Hammond, Ralph Keeney és Howard Raiffa alapján nyolc tipikus, pszichológiai csapdát sorolhatunk fel, amelyek befolyásolhatják a döntéshozást. Ha a döntéshozó a *vasmacska* vagy *horgony csapdába* (anchoring trap) esik, aránytalanul nagy jelentőséget tulajdonít a legelső információknak, amelyhez hozzájutott, és a továbbiakban képtelen ettől elszakadni. Minden utólag szerzett információt ehhez viszonyít, így tulajdonképpen egyetlen szempont alapján ítélkezik. *Status quo csapda* (status-quo trap) esetén az adott helyzet bármilyen áron történő fenntartása a cél, akár kényelemszeretetből, akár a változástól való félelemből – még akkor is,

---

²⁹ Skyrms, Brian: *Causal Decision Theory*. *The Journal of Philosophy*, Vol. 79, No. 11, *Seventy-Ninth Annual Meeting of the American Philosophical Association, Eastern Division*, 1982. 701. o.

³⁰ Torgersen, Paul E.–Weinstock, Irwin T.: *Vezetés – integrált felfogásban*. Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár
www.hik.hu/index.asp?r=261

ha sokkal jobb lehetőségek kínálkoznak. Az *elsüllyedt költségek csapdájában*³¹ (sunk-cost trap) a döntéshozó a múlt rabja, nem képes az új fejleményeket felismerni és figyelembe venni. Nem érti, hogy a múltban megtörtént eseményeknek semmilyen jelentősége sincs az adott döntés pillanatában. A *bizonyítékmegegerősítő csapda* (confirming-evidence trap) foglya folyamatosan olyan információkat hajszol, amelyek megerősítik erősen elfogult véleményét, így képtelen bármilyen ellenvéleményt figyelembe venni. A *kitalációk csapdájában* (framing trap) a részproblémák vagy akár egyetlen részprobléma téves értékelésének következtében az egész döntéshozási folyamat és annak eredménye torzul, akárcsak az *önteltség csapda* (overconfidence trap) esetén, amikor a döntéshozó hajlamos eltúlozni saját helyzetértékelési képességét. Az *elővigyázatosság csapda* (prudence trap) áldozatai ezzel ellentétben túlságosan óvatosak, mikor bizonytalan kimenetelű eseményekkel szembesülnek. Az *emlékek csapdájában* (recallability trap) vergődő személy pedig olyan erős érzelmi hatás alatt áll, hogy képtelen szabadulni a múltban történt, leginkább drámai események hatása alól.³²

3.5. A DÖNTÉS SZABADSÁGA

Önámítás lenne azt hinni, hogy egyszer, valaha az életben majd szabadon dönthetünk. Életünket térben és időben behatárolt lényként éljük le. E dolgozatban célunk behatárolt: a viszonylag szabadon, azaz lehető legkisebb mértékű befolyás és kényszerítés nélkül hozott

---

³¹ A döntésméletben a lehetőségeket „költségeknek” vagy „stratégiáknak” is nevezhetjük, míg az ezekhez a lehetőségekhez tartozó hasznosságokat „kifizetéseknek”.

³² Hammond, John S.–Keeney, Ralph L.–Raiffa, Howard: *The Hidden Traps in Decision Making*. www.hbsp.harvard.edu/Executive Summaries, 1998.

döntések értelmezése a döntéshozó személye szempontjából. Itt a *szabadság* szót általános, hétköznapi értelemben használjuk.³³

Leuralt állapotában az ember nem képes belső lelki törvényeit és egészséges intuícióját követni. Ha a döntés kényszer hatására születik, nem tekinthető szabad döntésnek, hiszen a kényszerítés természeténél fogva nagyobb, mint a döntéshozás során befektetett emberi erő. A kényszerítés hatása még erőteljesebb, ha hitetés áll mögötte. A hitetés lényege rendszerint az, hogy a helyzet megváltoztathatatlan, célja pedig, hogy annullálja a változást motiváló vágyat és fenntartsa a status quót. A kényszerítő valójában a *status quo csapda* törvényeit követi. A befogadóban ez olyan félelmet és bizonytalanságot válthat ki, ami könnyen felborítja belső értékrendjét és a morális egyensúlyát. Így a személyiségen vagy egy csoporton belül kialakulhat az egyensúlynál alacsonyabb szintű állapot: a káosz. Míg a rend az *egyensúly* fő tényezője, a káoszt – mint a *rend* ellentétét – egyensúlyvesztéses állapotnak nevezhetjük.

3.6. A DÖNTÉS MOTIVÁCIÓI

Ma már a *motivációkutatás* is különálló tudomány. Különböző ágazatai a döntéstudomány segédtudományaként nélkülözhetetlen segítséget jelentenek az emberi döntések értelmezésében. A döntéshozási folyamat során, még akkor is, ha világosan meg tudjuk határozni *céljainkat* (policy statement), a folyamat ellenőrzése kicsúszhat a kezünkől. A motivációkutatás egyik fontos tanulsága, hogy ha látni akarjuk, hová vezet egy bizonyos stratégia, ismernünk kell valamennyi érintett szándékát.

---

³³ A Függetlenségi Nyilatkozat szerint a szabadság az ember Istentől adatott, elidegeníthetetlen joga. A szótárakban másodikként megadott jelentés szerint a szabadság „olyan állapot, amelyben valaki képes arra, és megengedett számára, hogy azt tegye, amit akar, anélkül, hogy bárki vagy bármilyen akadályozná.”

Gardner a nyelvtanulás területén végzett kutatásai alapján különbséget tesz az *integratív* és *instrumentális* módon orientált ember között. Az integratív motiváltság a célokkal való nagymértékű azonosulást, belülről fakadó, tartós motivációt jelent. Az integratív módon motivált személy általában rendkívül kitartó. Ezzel szemben az instrumentálisan motivált embert külső tényezők készítenek, hogy bizonyos képességek elsajátítása útján érje el célját, azonban ezeknek a képességeknek saját maga számára, hosszú távon nincs komoly jelentősége. Ez általában a kevésbé kitartó emberekre jellemző.

Hasonló következtetésre jut Gardner, Deci és Ryan, mikor részletesen elemzik a *belső* (intrinsic) és *külső* (extrinsic) motiváció közötti különbségeket. A kívülről motivált emberrel ellentétben a belülről motivált ember saját kedvére, szívből tevékenykedik, nem az ellenszolgáltatás vagy dicséret érdekében tanul vagy fejlődik. Éppen ezért hiteles, hatékony és kitartó. Mivel motivációja saját személyiségéből fakad, izgalmasnak, érdekesnek találja azt, amit csinál, és ez örömmel tölti el. Az öröm pedig lendületet ad a további feladatok végrehajtásához, ezzel biztosítva a folyamatos fejlődést. A külső motiváció ezzel szemben nem képes elég erőt generálni a kitartáshoz.³⁴

Morálisan motivált az, akit döntéseiben erkölcsi érzéke és az igazság melletti erős elkötelezettsége vezet. Ebben az esetben, a racionális megfontolás alapján erősebb ellenfél is gyengébbnek tűnhet, ha morálisan alacsonyabb szinten áll. A döntéshozó tudatalattiját befolyásolhatja, hogy Dávid és Góliát történetétől kezdve a népmeséken keresztül a hollywoodi történetekig számtalan példát látott arra, hogy a morális szempontból gyengébbet legyőzi az, aki az igazságért harcol. Ez a megközelítés azonban veszélyforrás is lehet: az idealizált világ valóságra vetítése során a tények elhomályosulhatnak.

---

³⁴ Deci, E. L.–Ryan, R. M.: *Intrinsic Motivation and Self Determination in Human Behavior*. NY: Plenum Press, 1985.

Geen³⁵ a társadalmi szempontra helyezi a hangsúlyt. A döntéshozót annyira leuralhatja a társadalom megítélése miatti *szociális szorongás* (social anxiety), hogy ha akár a legkisebb jelét is tapasztalja, hogy esetleg helytelenül viselkedett, és ezzel a társadalom neheztelését váltja ki, sőt, akár ki is közösíthetik, azonnal felhagy a cselekvéssel és más alternatívát választ, még akkor is, ha az új megoldás kevésbé felel meg a célnak.

A *versenyhelyzet* és a *versengés* erősen motiváló hatású. Ilyenkor domináns szerepet kap az *összehasonlítási másik*, vagyis az a személy, akivel akaratlanul összevetjük valamely tulajdonságunkat vagy teljesítményünket. Ezzel a személlyel kapcsolatban általában valamilyen *hasonlóságot* érzünk. Energiáinkat legjobban a hasonlóval való versengés során hasznosíthatjuk, mert ilyenkor a legkiszámíthatatlanabb a versengés kimenetele. Ha töltünk nagyon különböző emberrel hasonlítjuk össze magunkat, akkor vagy nem kapunk kellő információt, vagy egy eleve kudarcra ítélt folyamatra fecséreljük el az energiánkat.³⁶

Ha a döntéshozó *versenyártással* találja magát szemben, a felek minden bizonnyal komolyan fontolóra veszik a mindkettőjük számára elérhető racionális alternatívákat. Ha nincs éles konfliktus, a racionális motiváló tényező a felek számára a kölcsönösen előnyös megoldás kiválasztása. Konfliktushelyzetben a versenytársak szándékosan megpróbálják megghiúsítani a másik elképzeléseit.³⁷

Negatív érzelmi erőt jelent, ha valakit az *irigység* motivál. Az irigy ember többnyire kisebbségi komplexustól szenved, ez akadályozza a tisztánlátást és nehezíti a cselekvés

---

³⁵ Geen, R. G.: *Social motivation*. In: B. Parkinson–A. M. Colman(szerk.): *Emotion and motivation*. Longman, 1994. 38-57. o.

³⁶ Fülöp Márta: *A versengés szerepe. Új Pedagógiai Szemle*, 2001. november 11–12. o.

³⁷ U. o.

következményeinek ésszerű mérlegelését. Jon Elster az *érzelmelek költség-haszon modelljét* (the cost-benefit model of emotions)³⁸ vizsgálva pl. az *irigység* tekintetében három állapotot különböztet meg: (A) jelenti a status quo állapotot, (B) az az állapot, amikor a rivális rosszabb helyzetbe kerül, de ezt nem mi okoztuk, (C) pedig az a helyzet, amikor a rivális rosszabb helyzetbe kerül, és ezt mi idéztük elő.

Elster szerint a legtöbb irigy ember a (B) állapotot előnyösebbnek tartja, mint az (A)-t, és az (A)-t előnyösebbnek, mint a (C)-t. Bár nem bánjuk, ha az ellenfél rosszabb helyzetbe kerül, nem könnyű elviselni azt a rossz érzést, hogy ezt a veszteségét mi okoztuk. Ez azonban nem jelenti azt, hogy soha többé nem érzünk késztetést, hogy veszteséget okozunk. Például ha valakit az irigység ural le, nehezen tud különbséget tenni a (B) és a (C) állapot között. Csak amikor már cselekedett, akkor ébred rá, hogy nem érzi magát jobban, sőt, kifejezetten rosszabbul.³⁹

3.7. A DÖNTÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Minden döntésnek vannak előzményei, akkor is, ha első látásra *ad hoc* döntésnek tűnik, és minden döntésnek vannak következményei. A döntés következményeit egyrészt a döntéshozó által választott stratégia határozza meg, másrészt konkrét tényezőktől és változóktól függ.

A döntéseknek érzelmi és materiális következményei is lehetnek. Az érzelmi következmények közé sorolható például a *megbánás*, a *bűntudat*, a *bűnbánat* vagy *vágy* a *feloldozás után*. Paradox módon a sikeres végkifejletű döntést is meg lehet bánni. A kevésbé magabiztos,

---

³⁸ Elster, Jon: *Emotions and Economic Theory*. *Journal of Economic Literature*, Department of Political Science, Columbia University, Vol. 36, No. 1, 1998. 31. o.

³⁹ Uo. Elster, 70. o.

hezítálásra hajlamos döntéshozóra jellemző, hogy ahelyett, hogy elégetten hátradólvé élvezné sikeres döntésének eredményeit, újra és újra végiggondolva azt képtelen megnyugvást, örömet érezni. A racionális döntéshozó azonban *a legkisebb megbánás elve* szerint jár el: *minimalizálja a maximálisan lehetséges megbánást*, azaz a következmények számbavétele után a kapott eredményt szembeállítja azokkal az eredményekkel, amelyek más alternatívák választása esetén születtek volna.⁴⁰

Jóval egyszerűbb dolgunk van, amikor egy döntés materiális következményeit próbáljuk mérlegelni, hiszen az esetek többségében számszerűsíteni tudjuk még a résztényezőket is, akár egy rossz befektetés anyagi veszteségeiről, akár például valamely emberi mulasztás okozta katasztrófa áldozatainak számáról van szó.

3.8. A DÖNTÉS ELKERÜLÉSE (A NEM-DÖNTÉS)

Anthony Judge a nemzetközi kapcsolatok tárgykörében a manipulált döntések esetét vizsgálva mutat rá arra, hogy míg a döntéshozásról könyvtárnyi szakirodalom áll rendelkezésünkre, a *nem-döntéshozási folyamatokra* (non-decision-making processes) és a *döntés elkerülés* (decision avoidance) kategóriáira eddig méltatlanul kevés figyelem irányult.

Judge a döntések elkerülésének és a kategóriák manipulálásának számtalan esetét említi: a *pozitív eredmények túlértékelése*, a *kritikusok szándékos és nyílt kizárása*, a *dicséret és elmarasztalás folyamatos váltogatása*, az *elfogadhatatlan szempontokra épülő döntések*

---

⁴⁰ Vö. Torgersen, Paul E.–Weinstock, Irwin T.: *Vezetés — integrált felfogásban*. Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár
www.hik.hu/index.asp?r=261

támogatása, az elért eredmények túlmagasztalása, az állandó halogatás, a bűnbakkeresés vagy a bizonyíthatatlan összefüggésekhez való ragaszkodás nap mint nap tetten érhetők az emberi interakciók során.⁴¹

A *Hamlet* elemzése során részletesen visszatérünk a döntéshozás elkerülésének módszereire. Az *egérfogó-jelenet* például a halogatott döntés esete. Amikor a király Angliába küldi Hamletet, tulajdonképpen a *kritikusok kizárásának* elvét követi. De Hamlet is hasonlóan jár el, ő is kizárja potenciális kritikussait, mikor azzal érvel, hogy ők úgysem képesek őt megérteni. Ez az eljárás ugyanakkor *bizonyítékmegegerősítő csapda* is. A Szellem a *bűnbakkeresés* áldozata, de Laertes is hasonló módszert alkalmaz Claudiuszal szemben, amikor minden rossz miatt a királyt hibáztatja. És mikor Claudius hivalkodóan *agyonmagasztalja elért eredményeit*, valójában a figyelmet igyekszik elterelni az igazán fontos problémákról.

3.9. A DÖNTÉSHOZÓ

A döntéshozó az a személy, aki az ismert és rendelkezésre álló alternatívák közül kiválaszt egyet.⁴² A döntéshozó szerepe különösen fontossá válik olyan esetben, amikor egy rendszeren belül egyensúlytalanság áll be. Ilyenkor az ő feladata, hogy problémaérzékenységgel és a megfelelő stratégia alkalmazásával segítse, tompítsa, és helyrehozza a rendszer szövetén bekövetkezett károsodást.

---

⁴¹ Judge, Anthony: *The Art of Non-Decision-Making and the Manipulation of Categories*. 1997. 1. o. www.laetusinpraesens.org/docs/targets.php

⁴² Rogers, Paul-Blenko, Marcia: *Who Has the D? How Clear Decision Roles Enhance Organizational Performance. Executive Summaries*. https://secure.ed4.net/ndhbs/images/pdf/Jan06_ExecSumms.pdf

Korunkban, hasonlóan Shakespeare korához, elveszítettük jól bevált *viszonyítási pontjainkat* (benchmarks). A *vezetéselemélet* (leadership theory) nap mint nap újabb és újabb választ próbál találni arra, hogyan tartson lépést a drámaian gyors fejlődéssel. A döntéshozó folyamatosan új kihívásokkal szembesül, miközben nem ő dönt arról, hogy milyen jellegű problémával akar foglalkozni. Egyre több az olyan döntéshozói feladat, amellyel kapcsolatban a döntéshozónak *nincs semmilyen tapasztalata*. Elődeire nem támaszkodhat, hiszen azok nem ismerték a jelen kihívásait. Tudása egyre inkább *passzív tudás*, amely tudományos feltevéseken vagy logikus érvelésen alapul. Az ismeretmennyiség folyamatos növekedése egyre nagyobb információs hiátust teremt, ami komoly akadály a sikernek.

Az elődök példája más szempontból sem biztató. Az évezredes álom, hogy eljön egy szebb és jobb világ, amiért érdemes tenni és dolgozni, nem valósult meg. Nem győzött a Jó, a Ráció, a Humanizmus. Kant *örök békéje* álom maradt, sőt, inkább a neokolonializmus ideológiai alapjait rakta le. A történelem során fanatikus örültek éltek a legfontosabb döntések jogával, a nehezen definiálható gonoszság leküzdhetetlen és folyamatos *kényszerhelyzetet* teremt.

Bertrand Russell szerint minden olyan rendszer, amely embernek ember fölött hatalmat ad, kitermeli az emberi szenvedés okát is. Ennek fényében a pontos és alapos pszichológiai megközelítést a döntéshozás meghatározó részének kell tekintenünk. A döntéstudomány pszichologizáló ágazatán belül több olyan módszer jött létre, amely a döntéshozó személyiségére kíván pozitív hatást gyakorolni, ezzel javítva a humán erőforrás minőségét. A konfliktuskerülő magatartás, a *soft power* térnyerése a *hard powerrel* szemben, a *soft skillek* dominanciája a *hard skillek* felett, a pszichológiai finomság igénye minőségi javulást ígér.

A döntéshozó lehet egy *személy* vagy egy *csoporthoz*. Ha a döntéshozó *csoporthoz* dolgozik, helyzetét megkönnyíti a csoporton belüli munkamegosztás, az, hogy a szerepek kioszthatók, ideális esetben úgy, hogy a szereplők a képességeiknek leginkább megfelelő feladatot kapják. A *team* (csoport) akkor jó, ha megfelel a korábban említett *segítő környezet* kritériumainak. Hamlet esetében, ahogyan azt látni fogjuk, nem áll rendelkezésre segítő csapat, így ő egyéni döntéshozásra kényszerül. Nehezíti az egyén helyzetét az is, ha a szervezeti hierarchiában nem a megfelelő szinten van. A legjobb alternatíva kiválasztása szempontjából a döntéshozó számára a legideálisabb helyzetet, konkrét segítséget jelent, ha ő áll a hierarchia legmagasabb pontján. Ezáltal megsokszorozódik az esély, hogy megfelelő mennyiségű és minőségű információhoz jut. A vezetélmélet egyik alapvető törvénye, hogy a döntést olyan személy vagy személyek hozzák, akik a szervezeti hierarchiában a számukra és a szervezet számára legmegfelelőbb szinten helyezkednek el.

Az *egyéni* döntéshozó többnyire nem számíthat másokra. Magában kell kifejlesztenie a képességet, hogy önmagát megsokszorozva többféle szerepet tudjon eljátszani. Mivel nem befolyásolja mások véleménye, objektívebben tud dönteni, veszélyforrást jelenthet viszont, ha könnyen átsiklik a jelentéktelennek tűnő részletek fölött.

A döntéshozó különböző stratégiák közül választhat. Ha a *maximin elvet* követi, az összes alternatíva következményeit vizsgálja, majd a legrosszabbak közül a legjobbat választja, azaz *maximalizálja a minimumot*. Ez a döntéstípus az óvatos vagy pesszimista döntéshozóra jellemző. Ide tartozik az az eset, amikor a döntéshozó egyáltalán nem hoz döntést, vagyis úgy dönt, hogy nem vállalja a döntéshozással járó kockázatot. A *maximax elv* inkább a kockázatvállaló, optimista döntéshozóra jellemző. Ő a *legjobb* közül a *legjobbat* választja. A módszer sokszor kockázatos, merész döntést jelent, siker esetén nagy hasznot, ellenkező

esetben pedig nagy a veszteséget produkál.⁴³ A *követelménytámasztó* döntéshozó, az elnevezéssel ellentétben nem tűz ki szigorú és megvalósíthatatlan célokat, nem alkalmaz kemény ellenőrzést, mégis hatékony, mert egyénisége erejére épít. Az ilyen típusú vezető akkor sikeres, ha folyamatosan jelenlétével biztosítja a hatás fenntartását. A *kényszerítő* vagy *koercív* vezetési stílust csak igen nagy körültekintéssel lehet alkalmazni és csakis akkor, ha nincs más lehetőség, például válság- vagy vészhelyzetben, vagy ha problémás személyről kell dönteni. A *látomásos* vezető alkalmas leginkább arra, hogy egy határozott cél elérésére másokat ösztönözzön. A *változás-katalizáló* döntéshozónak pedig kiemelkedő képessége van új ötletek, illetve új perspektíva felé irányítani a figyelmet.⁴⁴ A *spin doctor* alkalmazása, aki az események, intézkedések szépítő magyarázataért felelős szóvivő, és akit manapság már a legmagasabb kormányzati szinten is bevetnek, nem új keletű jelenség. A *lobbik*, amelyek a saját stratégiájuknak leginkább megfelelően avatkoznak be és manipulálnak eseményeket szintén döntéskatalizáló erővel rendelkeznek. A *Hamletben* Claudius, Rosencrantz és Guildenstern személyében kiváló *spin doctort* és *lobbistát* ismerünk meg.⁴⁵

3.9.1. A HÉTFEJŰ DÖNTÉSELŐKÉSZÍTŐ ÉS AZ EGYFEJŰ DÖNTÉSHOZÓ

A *hétfejű döntéselőkészítő* és az *egyfejű döntéshozó*⁴⁶ ideális párosítás. Az ember, miközben szomjazik a szabadságra, a korlátok mellőzésére, az egyenlőségre, erősen vágyik arra, hogy vezessék. Mivel nem vagyunk tisztában azzal, hogy ember voltunk honnan származik, tudattalanul visszavágyunk oda, ahonnan származunk. Keressük a gyökereinket, ami

---

⁴³ Vö. Goleman, Daniel: *Az érzelmi intelligencia*. Háttér Kiadó Ker.-i Kft. 2003.

⁴⁴ Joó Gyöngyi: *A vezetési stílusok történelmi áttekintése*. www.easylearning.hu

⁴⁵ Judge, i.m.

⁴⁶ a szerző szóhasználata

elvezethet bennünket az egyetlen Istenhez vagy istenekhez, egy másik civilizációhoz, vagy akár egy mutáció eredményeként kifejlődött többsejtű lényhez.

Érdekes, hogy a döntéshozási folyamat során a csoportdöntés és a csoportmunka a mutatók alapján kevésbé hatékonyak bizonyul a sikeres döntéshozás, különösképpen pedig a döntés megvalósításának területén, ugyanakkor hatékonysága lényegesen nagyobb az információgyűjtés, ötletelés, azaz a döntés előkészítésének szintjén.

A *hétfejű*, azaz a hierarchiában azonos szinten elhelyezkedő, egyenlő jogkörrel, szerencsés esetben hasonló háttérrel, tudással és felkészültséggel rendelkező döntéshozó csoport eredményessége véleményünk szerint ontológiai okokból nem éri el az *egyfejű* döntéshozás szintjét. Ha egy *többfejű* – vagy az előbbieken alkalmazott megnevezés szerint *hétfejű* – csoporton belül huzamos ideig nem emelkedik ki egy irányító személyiség, nem valószínű, hogy a csoport hosszú távon képes életben fennmaradni.^{47 48}

---

⁴⁷ Rogers–Blenko: i.m.

⁴⁸ Ezt példázta többek között William Golding: *A legyek ura* című műve.

4. A DRÁMA ELEMZÉSE

Mielőtt közelebbről elemezzük a drámát, szeretnénk megvizsgálni és meghatározni néhány alapfeltételt, amelyek leírására játékelméleti fogalmakat alkalmazunk⁴⁹ úgy, hogy tudatosan eltekintünk fontos, de számunkra nem releváns jelenségek értelmezésétől. A prioritások meghatározása során Shakespeare-hez hasonlóan igyekeztünk célunknak alárendelni az alkalmazott módszereket. Fodor Géza mutat rá, hogy bár a *Hamlet* cselekményében számos inkonzisztencia fordul elő, ezeket Shakespeare által alkalmazott kameramozgásoknak, snitteknek és plánoknak célszerű tekinteni, melyekkel az író, filmrendezőhöz hasonlóan mindig arra irányítja a néző figyelmét, ami a *célracionális* és/vagy *értékracionális* cselekmény felfogása-követése szempontjából lényeges.⁵⁰

A *Hamletben* szereplő döntések többségét az *igen bizonytalan körülmények* (high uncertainty) között hozott döntések kategóriájába soroljuk. Feltételezzük, hogy a döntéshozó minden döntési helyzetben viszonylag pontosan ismeri az alternatívákat, de nem mindegyiknek látja a kimenetelét.

Nem gondoljuk, hogy a *Természetnek* egyáltalán nincs szerepe, azonban semmiképpen nem tekintjük stratégiai játékosnak, hiszen nincsen célja. A stratégiai játékosok valódi döntéshozók, akikről feltételezzük, hogy racionálisan cselekednek. A Természet fiktív döntéshozó, aki adott valószínűség-eloszlásnak megfelelően kisorsol egy-egy megvalósuló

---

⁴⁹ Vö. Skyrms, Brian: *Evolution of the Social Contract*. Cambridge University Press, 1996.

⁵⁰ Fodor Géza: *Shakespeare Hamlet-„film”-je. Holmi*, 2005. december
<http://epa.oszk.hu/01000/01050/00024/05.html>

Világállapotot. A *Világállapot* azoknak a külső tényezőknek az összessége, amelyek a döntéshozó számára adottak, és általában véletlenszerűen valósulnak meg. A döntéshozó választása és a megvalósuló *Világállapot* együttesen alakítja ki a végeredményt.

A dráma alapvetően *szekvenciális* játék abban az értelemben, hogy a játékosok stratégiai szempontból többé-kevésbé egymás után döntenek, de *szimultán* elemek is előfordulnak, amikor a szereplők egyszerre hoznak döntést. Játékunk nem kooperatív, és nem tökéletesen *vegyes motívumú játék* bár vannak olyan célok, amelyek elérése több játékos számára is a leginkább kedvezőnek tekinthető, például a trón megszerzése.

A dráma alapvetően *tiszta konfliktus szituáció*,⁵¹ azaz a játékosok érdekei csak egymás rovására érvényesíthetőek: ha két stratégiaprofil közül valamelyik az egyik játékos számára jobb, akkor a másik játékos számára vélhetően rosszabb. Működik a *kontraszelekció*, azaz a jó minőség kiszelektálásának folyamata, amelyet elsősorban Hamlet szerepében követhetünk nyomon, ugyanakkor érdekes módon éppen ő az, aki *szignálózást* alkalmaz, azaz jól informált szereplőként megpróbál tenni a kontraszelekció ellen: jelzi a változók értékét. Hamlet a *magáninformáció* legfőbb birtokosa, azaz olyan, a többi szereplő sorsának alakulását befolyásoló körülményre vonatkozó ismerettel rendelkezik, amely nagyon kevés játékosnak van a birtokában. Képes arra is, hogy a döntések lehetséges kimenetelét rangsorolja; ez a preferenciarendezés alakítja döntéseit a döntési csomók kibogozásakor (ordinális hasznosság elmélet).

---

⁵¹ A következő *játéksituáció tipológia* azon alapul, hogy a játékosok érdekei milyen viszonyban vannak egymással. Ennek alapján négy játéktípus különböztethető meg: 1. *Tiszta konfliktus szituáció* 2. *Konstans összegű szituáció* 3. *Koordinálható szituáció* és 4. *Tiszta koordinációs probléma szituáció*.
www.uni-pannon.hu/arhiv_ananyagok/tematikak/tematikak/2001-02-2/KG3312J.html

A dráma döntéshozói nem *tökéletesen informált döntéshozók*, nem ismerik minden döntési helyzet pontos előzményeit és nem *racionális döntéshozók*, mert nem tudnak ellentmondásmentes kritériumrendszer alapján tevékenykedni. A dráma pozitív végkifejletét hátráltatja, hogy nincs *köztudott tudás*, azaz nincs olyan helyzet, amikor valamely esemény esetén a játékosok tudják, hogy minden játékos tudja, hogy minden játékos tudja, hogy ...

4.1. MESTERMŰ

A *Hamlet* a világirodalom egyik legtökéletesebb darabja. Mestermű, amely teljesen különböző emberek számára tökéletes és rájuk szabott személyes választ ad. Olyan rugalmas, sokrétegű, annyi színe, árnyalata, eleme van, hogy egyszerre számtalan kategóriába képes beilleszkedni. Könnyen elviseli, hogy sokan és sokféle módon értelmezik, egyetemes, sokrétű mondanivalója alapján az elemzés és kutatás ideális nyersanyaga. Hankiss Elemér rámutat, hogy míg Shakespeare óta a különböző koroknak különböző üzenetet közvetített a dráma, arra például nem volt eset, hogy bármely közönségnek valamilyen érthetetlen problémahalmazt jelentett volna.⁵²

4.1.1. AZ IHLET MINT ÁRULÓ

Mindezek lehetséges oka, hogy Shakespeare az alkotás ihletett állapotában egy ezerféleképpen dekódolható művet vetett papírra. Hamlet különös, enigmatikus karakter; titka többek között abban rejlik, hogy azon kevés kitalált személy egyike, akiket a valaha élt,

---

⁵² Hankiss Elemér: *Hamlet színéváltozásai. Hamlet-értelmezések a XVIII. századtól napjainkig*. Savaria University Press, 1995.

ismert történelmi személyek között tartunk számon. Williamson azt mondja róla, hogy kitalált, de nem irreális figura. Megértjük még a legvadabb tetteit is; aggódunk érte, vele dobban a szívünk.⁵³ Nehéz lenne megmondani miért, de első perctől fogva, ahogy Hamlet a színpadra lép, szimpatikus a nézőknek. Állítólag még soha, egyetlen színész sem bukott meg Hamlet szerepében. Úgy érezzük, Hamlet nagyon sokat tud a világról. Mintha neki is jutott volna a mindentudás ajándékából, ami nem meglepő, ha valaki „Isten másodszületteként” jött a világra.⁵⁴

Hamlet Shakespeare kedves gyermeke, ő a kiválasztott. Csak feltételezhetjük, hogy az alkotó sokkal ihletettebb állapotban volt a *Hamlet* írásakor, mint mikor a többi művét megalkotta. Ez a forrón ihletett állapot idézhette elő a permeabilitást a tudatos és tudatalatti között, így talán az átlagosnál több örökítő anyag került a főhős személyiségébe.

Weöres Sándor szerint az „ihletett”, azaz *trance*-ban, alkotó révületben, vagy eksztázisban született művek meglepő módon nem feltétlenül a legjobbak. A túlzott érzelmi befolyásoltság állapotában a mondanivaló ömlengésbe csaphat az érzelmek szavakra gyakorolt túl erős hatása miatt. Szerinte sikeresebbek azok a művek, amelyeket a „gondolkodás, az idegzet és minden szellemi erő koncentrátsága jellemez”.⁵⁵ Weöres szerint az alkotásnak ez a fegyvelme Shakespeare-re igencsak jellemző. Hamlet karakterének megformálásakor nem lazult ez a fegyvelme, „mégis áttetszik valami, amit évszázadok óta meg akarunk magyarázni, érteni, és

---

⁵³ Williamson, Claude C. H. (szerk.): *Readings on the Character of Hamlet 1661–1947*. George Allen and Unwin Ltd., London, 1950. 99. o.

⁵⁴ Vö. Dávidházi Péter: „*Isten másodszülette*”. Gondolat, 1989.

⁵⁵ Weöres Sándor: *Az ihlet*. In: *Egybegyűjtött írások I*. Magvető könyvkiadó, 1981. 234–240. o.

mivel nem tudjuk, lefordítjuk valamilyen nyelvre, ami közel áll hozzánk, amit jobban ismerünk, ezáltal közelebb kerülhetünk a műhöz.”⁵⁶

4.1.2. FELADAT

A drámában két jelentős fordulópontot határozhatunk meg. Az első az *én születtem helyre tolni azt*, azaz Hamlet feladatvállalásának megfogalmazása. A második fordulópont Hamlet azzal kapcsolatos döntése, hogy ölnie kell. A dráma elemzése során visszatérünk a két döntési csomópontra.

Több konkrét oka is van annak, amiért Hamlet vállalja a feladatot. Bosszút akar állni apján, azt akarja, hogy a meggyilkolt király igaza érvényesüljön a Földön, és ezzel megszabadítsa apját a Purgatóriumból. Anyját, annak akarata szeretné megmenteni a gonosz sógortól, saját magát pedig az gyűlölt mostohaapától. Szeretné felszabadítani Dániát, elűzni a trónbitorlót és visszatartani a norvég Fortinbrast. Hamar elkötelezi magát, hogy nem hagyja el Dániát, még akkor sem, amikor saját bőrét kellene mentenie. Elszánt, hogy véghezviszi, amit elkezdett.

Nem könnyű, mégsem lehetetlen felmérni vagy számszerűsíteni azt az energiamennyiséget, amelyet Hamlet befektet e vállalkozásba. Vajon hány egységnyi energiát emészt fel egy párbaj megvívása? Mennyi szellemi energia kell egy *egérfogó-jelenet* kiötléséhez? Ha gazdasági példával élünk, tudva, hogy az emberi szürkeállomány által generált profit pénzben számszerűsíthető, egy, a versenyelőny megszerzésére kialakított, hasonlóan sikeres stratégiatervezet minden bizonnyal nagyon jól jövedelmező.

---

⁵⁶ Uo. Weöres

Az, hogy cselekvési szabadságát nagymértékben korlátozzák, folyamatosan provokálja Hamletben a vágyat, hogy döntéshozási pozícióba kerüljön. Talán éppen az állandó nyomás segíti, hogy felnőjön és megtalálja saját útját. Kéry László szerint Hamlet azon kevesek közé tartozik, akik nagy államférfiként képesek a jelentős „történelmi-politikai mozgások szükségképpiségének” felismerésére.⁵⁷

4.1.3. KATEGÓRIÁK

Említettük, hogy a *Hamlet* olyan mű, amely egyszerre képes a legkülönbélebb kategóriák kritériumainak eleget tenni. Dolgozatunkban a *Hamletet* elsősorban mint *döntésdrámának*, illetve a *döntések drámájának* tekintjük, amelyben befolyásos emberek, nagy jelentőségű döntéseket hoznak, de a mű *bosszúdrámaként*, *intrika-drámaként*, *igazságszolgáltatás-drámaként* vagy *fejlődésdrámaként* stb. is tökéletesen megállja a helyét. A felsoroltak közül szeretnénk néhány, számunkra fontos szempontot kiemelni.

A reneszánszt megelőzően a hatalom megszerzésének teljesen elfogadott eszköze volt az erőszak alkalmazása, és ezt senki nem tekintette törvénytelennek. A vérbosszú tradíció volt, a *szemet szemért* elvet az Ószövetség szentesítette. A vérbosszú hatással volt az egész népre, hiszen a közösséget éppen a legértékesebb és legerősebb tagjaitól fosztotta meg, hiszen a legfelső hatalomért folytatott harcban elsősorban ők jöhetnek szóba mint *összehasonlítási másik*.⁵⁸

---

⁵⁷ Kéry László: *Talán álmodni. Hamlet tanulmányok*. Magvető, 1989.

⁵⁸ Fülöp Márta: *A versengés szerepe. Új Pedagógiai Szemle*, 2001. www.oki.hu

A Tudorok tudatosan akartak véget vetni mindezeknek. Értékes felismerés volt a vérbosszú elvetése. A törvény alkalmazása és érvényre juttatása fokozatosan az állami végrehajtó hatalom feladata lett, így a reneszánsz idején már elsősorban az állam rendelkezett az erőszak alkalmazásának legitím módjával. Ebből fejlődhetett ki az az álláspont, hogy kizárólag a jogos trónutódlással megszerzett királyi hatalom számíthat törvényesnek, így a trónutódlás kérdése az egész közösség ügye lett.

Azt, hogy mindez a gyakorlatban mégsem valósult meg vegytiszta tökéletességgel egyik napról a másikra, és az új rend születése végtelenül fájdalmas vajúdással járt, Hamlet Dániája is szemlélteti, az ország, ahol a Törvény alkalmazásának és betartatásának feladatát éppen a legfelső hatalom képviselője akadályozza.

Hamlet azzal a céllal kezd nyomozni, hogy kiderítse, mi okozza a hiátust a törvényesség alkalmazásában. Korrekt és objektív módszerekkel igyekszik bizonyítékot találni arra, hogy a bűnös valóban bűnös, és miután bebizonyosodott, hogy a gonoszság minden elképzelt mértéket felülmúl, ügyészként vádat emel, majd bíróként ítéletet hoz. Ezzel egy személyben ő lesz a törvényhozó, bírói és végrehajtó hatalom. Mindezek alapján elmondható, hogy a *Hamlet igazságszolgáltatás-dráma*. Bár sokan azt tartják, hogy mielőtt belefog a játszmába, Hamlet már tudja, hogy nem fog nyerni, úgy véljük, hogy egy olyan korszakban, amikor az emberek félték és tisztelték a törvényt, a király fia, azaz a törvényes trónörökös joggal gondolhatta, hogy törvényes eszközökkel nyerhet.

Az igazságszolgáltatási eljárás során azonban olyan hatások érik a főhóst, amelyek arra készítetik, hogy egyszemélyes végrehajtó hatalomként lépjen fel. Ekkor Hamlet már nem a korrekt igazságszolgáltatás képviselője, hanem egy erősen elfogult, sok esetben elvakult,

bosszúra éhező ember. Ítélete legtöbb esetben vérbosszú, halál, és az általa kirótt büntetés többnyire aránytalanul szigorú az elkövetett bűntettséghez képest.

A *Hamlet* ugyanakkor mégsem nevezhető igazi *bosszú-drámának*, hiszen Hamlet a kezdetektől fogva tudja, hogy nem játszhat zéró összegű megoldásra, hiszen a mátrix peremfeltételei fogva tartják. Bosszúja nem előre tervezett, hirtelen indulatból öl, mikor elhamarkodottan döfköd a függöny mögé anélkül, hogy megbizonyosodna, ki van mögötte. És mindezek ellenére a *Hamlet bosszú-drámának* is tekinthető, hiszen a főhős végül arra kényszerül, hogy fegyverrel szerezzen érvényt az igazságnak.

4.2. A SZCENÁRIÓ

4.2.1. FIZIKAI KÖRNYEZET

A dráma helyszíne Helsingör, a hely, amely akárhol lehet.⁵⁹ Shakespeare helyszíne modell, vegytiszta, külső behatásoktól elzárt laboratóriumi környezet, amelyet az író alakított úgy, hogy egyik kísérletét szemléltethesse. Fodor Géának a darab helyszínéről szóló nagyon találó leírásához hozzátennénk, hogy míg a szereplők valóban nem tudnak sok mindent, de Shakespeare megfelelő tudással rendelkezett, és azt átruházta karaktereire. Ettől lett életszerű a darab annak ellenére, hogy életidegen környezetben játszódik.⁶⁰

---

⁵⁹ „Hol és mikor játszódik a darab. A válasz: sehol és semmikor, téren és időn kívül, mindig és mindenütt.” Benedek Marcell: *Shakespeare*. Gondolat Kiadó, 1963. 201. o.

⁶⁰ „Shakespeare színházában a figuráknak nincs életfolytonosságuk, »színen kívül« nemcsak hogy nem történik velük semmi olyasmi, amire a darab szövegében nincs evidencia, de nem is léteznek semmi másban, mint azokban a szavakban, amelyeket a szerző a szájukba ad, illetve azokban az információkban, amelyeket más figurák szavaival és mellékszövegekkel ad róluk. Mind a »célracionális«, mind az »értékracionális« cselekmény fejlesztése megkövetelheti, hogy egy figura adott helyen olyasmiről beszéljen, amiről az életszerű cselekmény folyamán még vagy egyáltalán nem szerezhett tudomást.” Fodor Géza: *Shakespeare Hamlet-„film”-je*. Holmi,

4.2.2. AZ UDVAR MINT ENDOGÉN RENDSZER

Az Udvar, maga Dánia vagy akár Anglia⁶¹ belterjes, zárt rendszer. Különálló szervezet, mikrotársadalom, amelyet minimális külső hatás ér. Mai szemmel nézve furcsának tűnik ez a légüres térben lebegő Udvar. Nem látjuk a külvilágot, mert nincs média, nincs információcsere, nincs világháló, nincsenek tényfeltáró újságírók, akik már a krízis kezdetén kiszivárogtatják az Ügyet. Látszólag Ügy sincs. Úgy tűnik, a nemzetközi közösséget, amely szintén láthatatlan, egyáltalán nem érdekli, hogy mi történik ebben az országban. Fülledt, áporodott, valóban „rothadt” a légkör, vihar előtti, szélcsendes állapot.

A mereven zárt rendszerek sajátossága a status quo fenntartása, a teljes izoláció. Ugyanakkor az Udvar életképtelenségének egyik fő oka éppen a zártsága. Az endogén rendszerekre jellemző, hogy jóval kevésbé életképesek, mint a nyílt rendszerek, hiszen idővel nem jutnak táplálékhoz, hogy új erőt nyerjenek a megújuláshoz. Az endogén rendszer előbb-utóbb felfalja saját energiáit, kifárad és elhal, akár egy rákos sejt a megfelelő kezelés során.⁶²

A zárt rendszer szereplőinek *mozgásteré* erősen korlátozott. Hamlet *fizikai mozgásterét* például az a tudat korlátozza, hogy állandóan figyelik. *Emocionális mozgásterét* egyrészt a

---

2005. december. <http://epa.oszk.hu/01000/01050/00024/05.html>

⁶¹ A korabeli színházi közönség nagy része valószínűleg soha nem járt külföldön, és a nézők többségének eszébe sem jutott, hogy nem Angliáról és az angol viszonyokról szól a darab.

⁶² Bizonyos rákos tumorok gyógyításának gyakorlati módszerei közé tartozik az az eljárás, amikor a beteg sejtömeget olyan membránnal vonják be, amely izolálja a rákos sejteket, így azok nem tudják a fennmaradásukhoz szükséges tápanyagot felvenni a környezetükből. Ennek következtében először leáll a szaporodásuk, majd egyenként elpusztulnak, végül elhalnak.

Vö. Jéki László: *Arany nanogömbök rákos sejtek ellen*. <http://origo.hu/tudomany/20050323arany.html>

Szellem parancsa, másrészt anyja és Ophélia szeretetből fakadó, finom, de könyörtelen női manipulációja határolja be.⁶³

A zárt közösség tagjai között gyenge a kapcsolatok kohéziós ereje, viszont meghatározó a diktatúra által generált bizalmatlanság, a kapcsolatrendszer dinamikus működését lefagyasztja a szüntelen megfigyelés, besúgás és egymás leuralása.

Francis Fukuyama koncepciója szerint a társadalmi tőke hatásos, informális normarendszerként működik a közösségen belüli együttműködés erősítése érdekében. Ezek a normák a kölcsönösétől a komplex tanokig – pl. a vallások– terjedhetnek. Fukuyama kiemeli a bizalom jelentőségét, melynek híján a társadalom szétaprózódhat, hálózata szétszakadhat. Egy kölcsönöségen alapuló közösség, amelynek tagjai megbíznak egymásban, sokkal többre képes, egy hasonló, de bizalmatlan közösség.⁶⁴

A nyílt szervezetek, amelyek folyamatos kapcsolatot tartanak fenn a külvilággal, képesek állandó táplálékforrásnak tekinteni azt, így kívülről táplálkozva ismételten megújulnak és rugalmasan alkalmazkodnak a gyorsan változó körülményekhez. Sikerük, fennmaradásuk és túlélésük záloga a flexibilitás.

A dán rendszert vizsgálva megállapítható, hogyha a a dán Udvar nyitott rendszerként működne, ha a konnektivizmus legalább alacsony szinten, például gyenge hálózatokon

---

⁶³ Ranschburg Jenő szerint ez jellemzően női magatartás. Mivel a nők gyengébbek, a gyengeség erejével élhetnek, és visszaélhetnek.

Ranschburg Jenő: *A meghitt erőszak*. Saxum Könyvkiadó, 2006.

⁶⁴ Vö. Fukuyama, F.: *Social Capital and Civil Society*. IMF Conference on Second Generation Reforms. 1999. október 1.

keresztül működne, nagy a valószínűsége annak, hogy Hamlet missziója sikerrel végződjön.⁶⁵ A dán „birodalom” halálra ítélt, gyenge tartalékokkal és instabil humán erőforrásokkal rendelkező rendszer, amelynek kétes belpolitikai egyensúlyát egy mesterségesen strukturált diktatórikus rendszer tartja fenn. Ez a diktatúra akadályozta meg, hogy Hamlet király halála után az ország az anarchia állapotába süllyedjen és darabjaira hulljon.

A belső ellentétek egymást feszítő ereje azonban előbb-utóbb szétveti az ingatag status quót, a zárt rendszer kénytelen megnyílni, a kizökkent rend a történelem automatikus egyensúlymechanizmusától vezérelve helyre akar állni. Mindez hosszú folyamat eredménye, amelynek fizikai iniciátora a Szellem, a szikra, amely lángra lobbant, és nem alszik ki, míg mindent meg nem tisztít.

4.2.3. EGYENSÚLY

Minden dráma egyensúlyvesztéssel kezdődik, ebből indul ki a cselekmény. A kizökkent egyensúly a dráma végére helyreáll, ennek azonban ára van. Emberek élete és emberi értékek mennek veszendőbe a hosszú harc során. Közhely, de fontos kiemelni, hogy az olvasót vagy nézőt tudat alatt, de az tölti el elégedettségével, hogy a helyreállt harmónia megtapasztalása során a katarzis kellemes érzése lesz rajta úrrá. Új egyensúly alakul ki, egy új egész, amely a régi, a kizökkent harmónia helyébe lép. Bibliai példázattal élve, a Lukács 11:17 szerint „Minden ország, a mely magával meghasonlik, elpusztul ...”, azaz az önmagával

---

⁶⁵ Csermely Péter a Mindentudás Egyeteme egyik előadásán, a gyenge kapcsolatokról szóló nagy sikerű elméletén belül a nők gyenge kapcsolatainak társadalomra gyakorolt stabilizáló hatását egy Shakespeare példával illusztrálta: „... Romeo és Júlia története. Ha a Montague és Capulet nagymamákat a városka és a kor szelleme engedte volna együtt kötögetni, akkor fecsegés közben azonnal szóba került volna, hogy ez a Romeo fiú beleszeretett a Julisba. A Julis meg sírt, amikor a múltkor felmászott az erkélyre az ebadta Romeo. Hát mégiscsak borzasztó, hogy ezek nem lehetnek egymáséi... (zsebkendőök elő, szemek törölgetése folyik). Ez lett volna az a pillanat, amikor az egyik harcosabb nagyfi feláll, és kijelenti: Nagymamák! Ne tőrjünk! Ezeknek a gyerekeknek egymás mellett a helye! ...”
www.mindentudas.hu/csermelypeter/20050911csermely1.html?pidx=11

meghasnlott, önellentmondásokat hordozó szervezet erősen instabil jellegű. Ez a törvény működik élő organizmusok esetében is, ahol a felborult homeosztázis betegségét okoz, ugyanakkor a felborult egyensúly automatikus kiegyenlítő mechanizmusokat indít el, aminek eredménye gyógyulás lesz, azaz kiegyensúlyozott homeosztázis jön létre. Ha az élő organizmus felborult szerkezetét gyógyszeres és egyéb segítség ellenére sem lehet egyensúlyba hozni, a szervezet belső folyamatai összeomlanak, és beáll a halál.

Ha megvizsgáljuk a társadalmi rendszerek állapotát, azt tapasztaljuk, hogy az egyensúly egyaránt jelenti a rendszeren belüli és a külső környezettel fenntartott kölcsönös kapcsolatrendszer egyensúlyát. A társadalmi rendszerekre is jellemző, hogy ha ezeket összezavarják, beindulnak a rend helyreállítására irányuló automatikus mechanizmusok. A szervezet ilyen módon tud védekezni a negatív változásokkal szemben.⁶⁶

Shakespeare rendszerét sajátos egyensúly-mechanizmus jellemzi.⁶⁷ Hamlet először morálisan távolodik el az Udvar által képviselt értékrendtől, majd eltávolítása fizikai szinten is megvalósul, amikor Angliába küldik. A rendszer egyensúlyának helyreállításához szükséges öngyógyító folyamat azonban éppen őbenne, a most már rendszeridegen, dezintegrált egységben folytatódik. Többek között ezért is indokolt dramaturgiailag, hogy előbb-utóbb visszatérjen az Udvarba. A Szervezet betegségét látva Hamlet helyesen dönt, amikor először gyógyítással próbálkozik, és csak akkor ragad sebészket a „rákfene” eltávolítására, mikor kiderül, hogy a gyógyítás eredménytelen volt. A tragikum fő forrása,

---

⁶⁶ „It is the tendency of the social system, when disturbed, to return to its original state.”
www.britannica.com/eb/article-9099656/social-equilibrium

⁶⁷ Szentés Tamás a világgazdaság egyensúlyát elemezve megjegyzi, hogy az organikus rendszerek nem képesek hosszabb időn át normálisan működni, vagy akár fennmaradni, ha nem alakul ki egyensúly az egymáshoz kapcsolódó részek között. Ha egyes részek kizáródnak a rendszer egészének fejlődéséből, a rendszer dezintegrálódni fog.

Vö. Szentés Tamás: *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai*. Aula, 1995.

hogy Hamlet elhívása eredetileg a *helyre tolni*, és nem a *kiirtani* forgatókönyvén alapult. Más alternatíva nem létezik számára. A harmónia helyreállítása mindennél fontosabb. A sors fíntora, hogy bár arra *született*, a végén éppen azért *halt meg*, hogy helyreállítsa a kizökkent rendet. Az, hogy valaki azért hal meg, hogy helyrehozza azt, ami elromlott, messiási szerepvállalásra utal.

4.3. A SZEREPLŐK

4.3.1. EMBEREK

Hamlet nem bízik senki emberfiában, hiszen ahhoz ő túl jól ismeri az Udvarat. A világ, ami körülveszi őt, szó szerint és átvitt értelemben is „embertelen”. Nincs embere, nincs segítője. Az egyetlen, akit végül bizalmába fogad, Horatio lesz, de Horatio passzív, nem a segítő szerepében lép fel, hanem mint potenciális tanú, ő lesz a túlélő bizonyágtevő.

A többiek kívül esnek Hamlet körén, mert nem méltóak arra, hogy partnerei legyenek. Nekik más szerep adatott: ők a beteg dán rendszer egy-egy szimptomáját jelenítik meg, mozaikdarabok, amelyeket összerakva, a szereplők tüneteegyüttesének *hálózati hatásain* (network effects) keresztül láthatóvá válik a rejtett betegség egésze.

Ennek alátámasztása céljából Hamletnek az elemzésünk szempontjából egyik kulcsfontosságú kijelentése alapján kísérletet tettünk arra, hogy áttekintsük a szereplők hálózatban elfoglalt helyét:

„Kizökkent az idő; – ó, kárhozat!

Hogy én születtem helyre tolni azt.”⁶⁸

A magyar fordítás első szava, a *kizökkent*, leginkább Ophéliára illik, benne ölt testet az örület, ő az örületig kizökkent rendszer egyik szimbóluma. Bár a neve „segítőt” jelent, és őt szánták

---

⁶⁸ 1. 5. 196-197.

Hamlet feleségének, nem képes betölteni ezt szerepet.⁶⁹ Az angol szöveg első szava, az *idő* két korszak határát, a pogányság és a keresztény értékrend és a felvilágosodás közötti átmeneti kort, vagyis annak értékzavarát jelzi. A *kárhozat* nem más, mint Claudius, a Sátán, a Diabolosz, tőle ered minden rossz, ahogy azt Laertes később ki is mondja, mindennek a király az oka. Az *én... helyre tolni* szavakban benne foglaltatik Hamlet egész elhívása. Horatio is ehhez a ponthoz kapcsolódik, ő a ráció, az egyensúly, ám a kritikus pillanatban benne is *kizökken* a *helyre tolni* elhívása, mikor öngyilkos akar lenni. Az angol *set it right* kifejezésből kiemeltük a *right* szót, amely azt is jelenti, hogy „jogszerű”. Éppen a rend, a jogszerű állapot visszaállítása az, amiért a küzdelem folyik. A *születtem*, születés, szülés „női szó”. Gertrud az, aki arra hozta a világra a fiát, hogy megoldást jelentsen. Hamlet tragédiájának egyik legfájdalmasabb része, hogy elválaszthatatlan ettől a nőtől, aki szülte, nem tud leválni arról, akiről tudja, hogy már a degradált iránt elkötelezett.

4.3.1.1. DÖNTÉSHOZÓK

Ha a szereplők alkotta mozaikképet a döntéselemzés képlete szerint, a döntéshozók döntési súlya alapján rakjuk össze, a szerepek ismét új értelmezést kapnak.

Királyi hatalmánál fogva a legfőbb döntéshozó *Claudius*, a király. Megtudjuk róla hogy rossz ember, testvérgyilkos, házasságtörő, aki megkívánta felebarátja házat, feleségét és szinte az egész Tízparancsolatot megszegte.

Claudius igazi *self-made man*, esetében a célok szentesítik az eszközöket. Ő döntötte el saját magáról, hogy ő lesz a király, majd ennek érdekében cselekedett és végül királlyá

---

⁶⁹ *Utóneveink*. Bibliotéka, 1990. 93. o.

koronáztatta magát. Döntéshelyzetekben általában nem pazarolja az időt arra, hogy figyelembe vegye mások érdekeit, és nem törődik a visszajelzésekkel sem. Túlságosan öntelt, az *önteltség csapda* pedig elvakítja. Claudius az, akit Machiavelli után *prince leadernek*⁷⁰ nevezhetünk, a vezető, aki gyűlöli a szabadságnak még a gondolatát is. Mindenkiről mindent tudnia kell, mindent ellenőrzés és kemény kontroll alatt kell tartani. Gyengeségét és korlátoltságát erőhatalommal ellensúlyozza. Számára Hamlet nem más, mint az a potenciális fenyegető erő, ami a terveit romba döntheti, aki irritálóan szemtelen és kiszámíthatatlan, akinek minden mozdulata, kihívás, veszély, időzített bomba. Claudiusnak nagyon fontos, hogy senki és semmi ne járjon szabad lábon. Meggyőződése, hogy neki még a félelem fölött is uralma van. Ahogy mondja: „Mert láncra verjük ezt a rettegést: Nagyon szabad lábon jár.” A szavak klaszterének elemzése érdekes eredményt mutat: bár Hamletre vonatkozik, hogy túl szabad lábon jár, („free-footed”), és az ő szabadsága váltja ki azt a rettegést, amit béklyóba kell szorítani, Claudius nem nevezi meg őt mint félelme okozóját.⁷¹

Claudius mélységes elvetettséggel küzdő ember. Egy sikeres báty árnyékában nőtt fel, aki jó küllemű és nemes jellemű, elfogadott és szeretett ember volt, gyönyörű feleséggel, okos fiúgyermekkel, trónörökössel megáldva. Megtestesítője mindannak, amire Claudius mindig vágyott, de soha nem sikerült elérnie.

Claudius valószínűleg nem volt nős bátyja halála idején, különben nem tudta volna Gertrudot feleségül venni. Gyermekei sem lehettek, hiszen ha lettek volna, őket próbálta volna Hamlet helyett trónra segíteni. Mivel a késői házasság, a válás és a szingli életmód akkoriban nem volt megszokott, nem valószínű, hogy Claudius egyedülálló vagy elvált ember lett volna.

---

⁷⁰ Ebben a fejezetben a *prince* szót két különböző értelemben használjuk. Az egyik Machiavelli *prince*-modellje, a másik a rátermett, született képességekkel megáldott vezető típusa.

⁷¹ 3. 3. 25-26.

Legvalószínűbb, hogy gyermektelen özvegy volt, és feltételezhető akár azt is, hogy a feleségét még időben megölette, hogy szabaddá tegye magát a Gertruddal kötött házasságra. Nem tudhatjuk, miért nem volt gyermeke, de lehetséges, hogy nem a felesége, hanem ő volt meddő. Ha nem így lett volna, újra nősül, gyermeket nemz, később Hamletet és nem annak apját öli meg, hogy saját gyermekét juttassa trónra. Mivel a gyermeknemzésre való képtelenség a korban szegény volt, ez újabb magyarázatul szolgálhat Claudius mélységese elvettségére. Az is feltételezhető, hogy olyan ember, akit egy életen át egyetlen vágy vezérel (*one-issue person*): az, hogy király legyen, és minden cselekedetét ennek a célnak rendelni alá.

A hatalom megszerzése felett érzett elégedett nyugalma hirtelen szertefoszlik, mikor Hamlet hazaérkezik Dániába. A törvényes trónörökös megjelenésével egyszerre két királyja lesz az országnak. Még nem tudjuk, hogy mindehhez mit szól az Udvar és a nép, de azt pontosan tudjuk, hogy Claudius mit érez: egyik napról a másikra ő már nem az, aki eddig volt. Hiába ül a trónon, már nem Király, nem Legfőbb Vezető. Szereptévesztő lett belőle, aki a hierarchiában nem a neki kijelölt helyet foglalja el. Mindezt a következő ábra segítségével, vezetélméleti szempontból szeretnénk szemléltetni.

1. BÜROKRATA VEZETŐ (BUREAUCRATIC LEADER)	1/3 bürokrata, aki eljártssza, hogy hős; hős, akit megtört a bürokrácia	3. HEROIKUS VEZETŐ (HEROIC LEADER)
1/2 bürokrata, aki eljártssza, hogy uralkodó; uralkodó, aki a bürokratikus rendszer áldozata	VEZETŐ (EXECUTIVE LEADER)	3/4 hős, aki elhagyja a csoportot, hogy megtalálja önmagát; zseni, aki a csoportban bábfigura lesz
2. URALKODÓ VEZETŐ (PRINCE LEADER)	2/4 uralkodó, aki nem tud mit kezdeni a megszerzett hatalommal; tehetség, akiből uralkodó lesz	4. SZUPERVEZETŐ SUPERMAN/ SUPERWOMAN LEADER

3. ábra Négy vezetői alaptípus és rizomatikus hibridjeik ^{72 73}

Claudius, aki mindig *uralkodó vezető* (prince leader) szeretett volna lenni, elhitheti magával, hogy az. Vezetői alkatát tekintve azonban tipikus bürokrata és uralkodó típusú vezető, 1/2-es hibrid, akinek legfőbb célja, hogy a rendet bármi áron fenntartsa. Ő se nem *hérosz*, se nem *superman*. Megrendítő élmény számára a Wittenbergből hazatérő királyfit látni: ez már nem

⁷² <http://www.business.nmsu.edu/~dboje/leaders.html#superman>

⁷³ Boje, David. M.: *Storytelling Leaders "Organizations as Storytelling Networks: A Study of Story Performance in an Office-Supply Firm."* *Administrative Science Quarterly*, Vol. 36, 1999. 106–126. o.

az a kisleány, aki elment, ennek szeméből látszik, hogy vetélytárs, trón nélkül is igazi *prince*, így is nevezi mindenki. Hamlet alkatánál fogva viszont nem igazi, uralkodó vezető, inkább heroikus típus, aki tehetséges, 3/4-es hibrid, akitől távol áll, hogy az Udvar bábja legyen, ezért előbb-utóbb kénytelen elhagyni a csoportot, hogy megtalálja önmagát.

A dráma mozgatóereje a két különböző típusú vezető versengése. A zárt rendszerbe jól illeszkedik ez a versengés, hiszen ez a versenyfolyamat *zárt folyamat*, amely nem megosztható dolgok megszerzéséért folyik. Itt a felek csak egymás kárára nyerhetnek. Ez a legegyszerűbb, kétszemélyes, zéró összegű játék. Ha csak a két ellenfél közötti versenyt tekintjük, a konfliktus akkor szabályos, ha az egyik fél nyer, a másik veszít. A felek versengése ebben az esetben, önmagában nem veszélyeztetheti a rendszer egészének fennmaradását, éppen ellenkezőleg: ha a rátermettebb fél nyer, az a rendszerben pozitív minőségű javulást eredményez.

4.3.1.2. DÖNTÉSBEFOLYÁSOLÓK

Vannak olyan szereplők, akik bár ők maguk nem hoznak döntéseket, aktív vagy passzív módon erős hatást gyakorolnak mások döntéseire, tanácsadóként vagy Tanácsadói Testületként működnek.

Az első számú döntésbefolyásoló erő a *Szellem*. Megjelenésével ki akarja kényszeríteni, hogy az Igazság érvényre jusson. Ez az egyik arca, amelyiknek hinni szeretnénk. Ugyanakkor néha úgy viselkedik, akár egy szükségletkielégítő⁷⁴ fázisban lévő lény. Mintha nem akarna mást,

---

⁷⁴ Vö. Bettelheim, Bruno: *A mese bűvölete és a bontakozó gyermeki lélek*. Corvina Kiadó, 2005.

mint minél hamarabb kikerülni a gyötrő lángok közül. Nem derül ki, hogy számára cél vagy eszköz az igazság.

Polonius tudatos, közvetlen befolyása elsősorban gyermekeit érinti, de valójában a környezetében mindenkire hatást gyakorol. Erőt ad neki, hogy ő Claudius beavatottja, valószínű, hogy tud a királygyilkosságról. Büntárs. Ezt bizonyítja, hogy a király bűnbánó – pontosabban a bűnbánattal sikertelenül próbálkozó – monológját úgy mondja el, hogy közben tudja, hogy Polonius a másik szobában hallgatózik.

Laertes cselekedeteit a népfelkelés megszervezését leszámítva többnyire apja motiválja. Passzív, döntésindukáló szerepe van még a királynénak, Ophéliának és Horatióknak. Fortinbras jelenlétét végig érezzük, bár őt magát alig látjuk, de tervezett támadása motiválja a Szellem első megjelenését és a végső csapást is az ő beavatkozása méri Dániára. Mikor Claudius erős, Fortinbras gyenge. Mikor Claudius gyenge, Fortinbras erős.

A Nép is a döntésbefolyásoló szereplők közé tartozik: a Nép szereti Hamletet, jó ideig ez tartja vissza Claudius a nyílt bosszútól. A Nép, bár sokáig nem tudja mi az igazság, mert koholt mesékkal ámitották,⁷⁵ egyszer csak kész cselekedni és Laertes mellé állni. A Nép a kevés túlélő szereplők egyike, leválthatatlan.

4.3.1.3. VÉGREHAJTÓK

A szereplők harmadik csoportjába azok tartoznak, akik nem hoznak és nem befolyásolnak döntéseket, hanem végrehajtják azokat. A dán Udvarra jellemzően leginkább gondolkodás nélkül, érdekből, vagy a hatalom iránti lojalitásból. Ilyenkor a végrehajtók motívuma

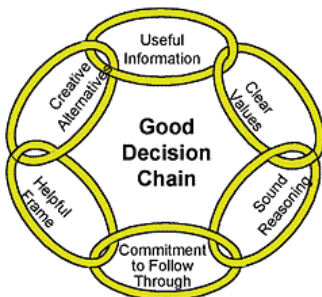

nélkülözi a moralitást. Könnyen devalválódnak, válnak árulóvá. Ide tartozik Rosencrantz, Guildenstern és Osrick.

4.3.2. NEM-EMBERI SZEREPLŐK

Az egyik ok, amiért külön kategóriát hoztunk létre a *nem-ember* szereplőknek az, hogy a döntéseket nemcsak emberi, hanem egyéb tényezők is befolyásolják. A másik ok, amire már utaltunk, hogy Hamlet elsősorban nem más emberekhez fordul segítségért. Szereplőinket abból a szempontból vizsgáljuk, hogy milyen hatást gyakorolnak az emberi döntésekre, és hogyan befolyásolják a játék végkimenetelét.

4.3.2.1. AZ INFORMÁCIÓ MINT SEGÍTŐ

4. ábra ⁷⁶

Ha felidézzük a jó döntéshez szükséges feltételeket látjuk, hogy a hasznos információ a jó döntés szerves részét képezi. Hamlet útja, a Blake által leírt klasszikus út, amely az

⁷⁵ 1. 5. 36-37. láb „... ily koholt mesével Dugák be csúfra Dánország fülét ...”

ártatlanságtól a megtapasztalásig vezet. Hamlet eleinte korlátozott mennyiségű információval rendelkezik, azonban gyorsan behozza lemaradását annak ellenére, hogy minden szükséges eszköz riválisa kezében van. Neki nincsenek besúgói, mint Claudiusnak, nincs kapcsolati tőkéje, nincsenek fizetett informátorai. Mégis mire támaszkodhat? Ismeretei nagy részét még akkor szerezte, mielőtt elhagyta Dániát. Valószínű, hogy apja tudatosan nevelte királynak, így az uralkodás, azaz az Udvar dolgaival való foglalkozás mesterségéről sokat tud. Igyekszik hallgatózni, leskelődni, ebben segíti az örület tettetése, a láthatatlanná tevő ködsipka, amely mögül megfigyelheti a körülötte zajló rejtett eseményeket is. Nem fél megérzéseire támaszkodni, intuíciója jól működő, hasznos informátor. Hamlet zseniálisan játszik abból a szempontból, hogy jóllehet nem bízik senkiben és nem enged közel magához szinte senkit, mégis sok és minőségi információt szerez úgy, hogy cserébe nem ad semmit. Ennek következtében nem is válik senki lekötözöttjévé.

Pontosan méri fel, hogy mi az a minimális információmennyiség, amelyre feltétlenül szüksége van, majd helyesen rangsorol, jól szelektál a hasznos és kevésbé hasznos források között. Nem pazarol értékes időt és szükségtelenül sok energiát a kelleténél több adat begyűjtésére. Ugyanakkor a magas kockázatot jelentő döntések előtt igyekszik hozzájutni a lehető legtöbb információhoz.

4.3.2.2. AZ ÓRÜLET MINT MULTIPLIKÁTOR

A Szellem kifejezetten nagy hangsúlyt fektet arra, hogy: „De, bárhogyan látsz e boszú művéhez, Elméd maradjon tiszta ...”⁷⁷ Hamlet sokszor esik depresszióba, ám elméje valóban

---

⁷⁶ Abbas, Ali–Reiter, Dave–Spetzler, Carl–Tani, Steve: *Teaching Teens How to Make Good Decisions. OR/MS Today*, 2004. augusztus

⁷⁷ 1. 5. 84-85.

mindvégig tiszta marad.⁷⁸ Elemzésünk során igyekeztünk szem előtt tartani azt a tézist, hogy a depresszió negatívan befolyásolhatja, de *nem* feltétlenül befolyásolja a döntéshozási folyamatot és a döntések minőségét.⁷⁹

Hamlet örültségének tettetésével kapcsolatban többféle elmélet és magyarázat született. Samuel Johnson mellett többen is úgy érveltek, hogy az örület tettetésére nem volt oka a főhősnek, és Shakespeare itt dramaturgiai hibát vétett.⁸⁰ Mások szerint az örültség tettetésének célja az elrejtőzés. Hamlet esetében az örület „szentsége” sérthetetlenséget, támadhatatlanságot is jelent, hiszen az örült embert még a felvilágosult reneszánsz korában is szent embernek tartották és nem bántották. Az, hogy Hamlet megjátssza és jelentős mennyiségű energiát fektet abba, hogy el is hisse, hogy örült, racionális és helyes döntés, mivel a döntéshozót közelebb viszi céljához.

Kéry László⁸¹ szerint az örület színlelése kiterjeszti Hamlet szellemi határait. Hasonló esetben, amikor egyetlen személy száll harcba sokakkal, és semmilyen konkrét, természetes támasza nincs, logikus következmény, hogy védelmet keres. Ezt a befedezést teszi lehetővé az örültség álarca. De látni fogjuk, hogy Hamlet még további funkciót is képes hozzáadni ehhez a szerephez. Képes megsokszorozni önmagát, így több regiszterben tud kommunikálni, szimultán komplex szempontok szerint reagálni, különböző karakterű embereknek különböző típusú üzenetet közvetíteni. Ezáltal átvészel több, súlyos krízishelyzetet anélkül, hogy valóban megörlülne. Így tudja Hamlet kiterjeszteni önmagát, kitágítani döntéshozási terét. Az is

---

⁷⁸ "Hamlet is never mad: the poet's treatment is so clear on this point that I can only express astonishment that any different view should have crept into criticism."
Williamson, i.m. 93.o.

⁷⁹ Uo. 42. o.

⁸⁰ *The Yale Edition of the Works of Samuel Johnson. VIII.* New York, 1877. 144.o.

⁸¹ Kéry László i. m.

feltételezhető, hogy Hamlet örült magatartásával a királyt akarja örületbe kergetni. Átveszi Szellem-apja szerepét és ő maga válik furdaló Lelkiismereté.

Matuska Ágnes tanulmányában utal arra, hogy a reneszánsz kori bosszúállók személyiségére jellemző a szerepek egymásra halmozása, azaz az én „sokfelülése”. Az ilyen szereplők (pl. Titus vagy Hamlet) miközben megjártsszák az örületet, vagy álruhát, maszkot hordanak, idővel maguk is nehezen tudják eldönteni, kik is valójában. Az elmélet szerint a szerepek megsokszorozása a valós identitás meglétét kérdőjelezi meg. Lezajlik egy „drámán belüli dráma”,⁸² amely a valóságot idézőjelbe teszi.⁸³

Szerintünk azonban Hamlet számára a valós világ egyetlen pillanatra sem kerül idézőjelbe. A dráma során folyamatosan és pontosan tisztában van azzal, hogy ő kicsoda, és azzal is, hogy ki lehetne, ha nem abban a helyzetben lenne, ahová kényszerült. Sőt, újra és újra definiálja önmagát, erre való képességét monológjain keresztül bizonyítja.

4.3.2.3. A HALÁL MINT ÜRÜGY

Nem valószínű, hogy Hamlet azzal az elképzeléssel érkezik haza Wittenbergből, hogy meg akar halni. De egyre inkább érzi, hogy mások azt akarják, hogy ő minél hamarabb eltűnjön a színről. Halál iránti vágya csak később, az események hatására internalizálódik fokozatosan.

---

⁸² „Az örülettel szemben áll a bosszúdráma eszköztárának másik fontos eleme, a drámán belüli dráma, ami Jonathan Bate szerint arra szolgál, hogy a bosszú nyomán feltörő örült és mérhetetlen erőszaknak strukturált és ritualisztikus formát képes adni, ahelyett hogy meghagyná véletlenszerűnek és kaotikusnak.” Matuska idézi Bate-et: Bate, Jonathan: *The Performance of Revenge: Titus Andronicus and The Spanish Tragedy*. In: Laroque, Francois(szerk): *The Show Within: Dramatic and Other Insets. English Renaissance Drama. (1550-1642)*. Publicacions de Universitè Paul Valéry, 1990. 84–267. o.

⁸³ Vö. Matuska Ágnes: *A fikció szentsége: A Kill Bill és a reneszánsz bosszúdráma-hagyomány*. <http://apertura.hu/2006/tel/matuska.html>

Hamlet, mint mindenki más, ösztönösen a *fent*, és nem a *lent* pozícióba vágyik. Annyira nem depressziós, hogy a halál birodalma vonzza. Tudja, hogy ha Claudius vagy Fortinbras legyőzi, vesztésként végzi, ami számára kudarc. A halállal azonban, mivel az ember elhagyja adott környezetét, elkerülhető a rossz döntések okozta károkkal való szembesülés. A halál gondolata idővel mint *kiugrási lehetőség* állandóan jelen van Hamlet döntési alternatívái között, és ezt az események sorozata csak erősíti.

A halál más szereplők számára is ürügy a kilépésre. Könnyebb, mint megvallani az igazat, könnyebb, mint szembenézni azzal, hogy már nem kellünk senkinek, nincs helyünk földi térben és időben, nincs erőnk újat kezdeni, könnyebb, mint a szégyent hordozni. A halál udvariasan várakozik a színpalak mögött és bármikor kész kiragadni kellemetlenné és teherré vált helyzetéből az arra vágyót. A megszégyenülés, a szégyenérzés elkerülése sok esetben döntő tényező. Erre példa Ophélia esete. Aki megszégyenül, vagy akit megszégyenítettek, alapvetően háromféleképpen reagálhat: a) elmenekül, b) kitart és reménykedik, hogy a helyzet jobbra fordul, c) vagy a legrosszabb esetben mindent felad, és kimenekül az élők világából.

4.3.2.4. A BŰN

A környezettel kapcsolatban érdemes megemlíteni Castoriadis elméletét, akit Heller Ágnes idéz.⁸⁴ Castoriadis szerint szükség van olyan intézményekre, ahol még az „ördög fajzatai” is tisztességes emberré válnak. Szerinte az embereket, azaz az emberi viselkedést nem lehet direkt módon, radikálisan megváltoztatni, de az intézmények megváltoztatásával mindez lehetségessé válik. Ha elfogadjuk ezt az elméletet, és megfordítjuk a gondolatsort, elismerjük,

---

⁸⁴ Heller Ágnes: *Idő! Egy korunkbeli filozófiai obszesszió rövid (pszicho)analízise*. Gond-Cura Alapítvány-Palatinus kiadó, Budapest, 2003. 255–273. o.

hogy léteznek olyan intézmények, amelyek hatására még az angyalok is ördögfajzattá válhatnak. Claudius mint intézmény éppen ilyen. Az Udvar számtalan bűne közé tartozik az orgyilkosság, a csalás, a megtévesztés, a házasságtörés, a közeli rokonok házassága pedig a Biblia szerint olyan nagy bűn⁸⁵, amely Isten halálbüntetését vonja maga után. A szereplők közül sokan Claudius uralkodása alatt aljasodnak le, és tesznek olyan dolgokat, amelyekről biztosan tudjuk, hogy előtte nem tették volna meg, elsősorban azért, mert környezetük erkölcsi és szellemi állapota ezt nem tette lehetővé.

Szodomát és Gomorát Isten haragja pusztította el a hedonizmus, a paráznaság, a vérfertőzés, az egoizmus bűnei miatt. Helsingör-Szodomának is annyi bűne van, hogy Shakespeare és a történelem nem akarja ennek a rendszernek a fennmaradását. Ezért destruktívan kreatív Hamlet magatartása. Az ország vezetőinek kiirtása és a helyükre új szereplők helyezése *kreatívan romboló* (creative destruction) jelenség. Azt, amit az Udvar képvisel, már csak lerombolni lehet. Szodomában tíz igaz ember is elég lett volna, hogy a város fennmaradjon, de Ninivével ellentétben, ahol a lakosok megtértek bűneikből, Szodomában nem volt még tíz ember sem, aki bűnbánatot tartott volna.

Hamlet sem találna tíz igaz embert az Udvarban, hiába van tíz olyan szereplő, akik közül bárki igaz maradhatna, vagy megtérhetne. Az író azonban ügyel arra, hogy megakadályozza, hogy Dánia-Szodoma megmeneküljön, így potenciális *jó ember* jelöltjeit sorban devalválja:

1. Hamlet, akaratlanul Polonius gyilkosa lesz, bűnét nem kisebbíti, hogy hirtelen felindulásból követ el emberölést.

---

⁸⁵ „A te fiútestvéred feleségének szemérmét fel ne fedd; a te fiútestvéred szemérme az.” 3Mózes 18;16.
„Ha pedig elveszi valaki az ő fiútestvéreinek feleségét: vérfertőzés az; az ő fiútestvéreinek szemérmét fedte fel; magtalanok legyenek” 3Mózes 20;21.

2. A királyné nem él a lehetőséggel, hogy őszintén beszéljen fiával. Úgy hal meg, hogy nem mondja ki a megbánás szavait.
- 3., 4. Marcellus és Bernardo, Hamlet barátai, már a darab elején eltűnnek, nem tudjuk hová. Lehetséges, hogy mivel tanúi voltak a Szellem látogatásának, Claudius megölette őket.
5. Ophélia sem marad meg naiv ártatlanságában, az ő személyiségének változására később visszatérünk.
6. Laertest ambíciói sodorják tévútra, és túl későn próbál korrigálni.
- 7., 8. Rosencrantz és Guildenstern Hamlet barátai és támogatói lehetnének, mégis az első adandó alkalommal, a király egyetlen szavára, a nyereség reményében elárulják barátjukat.
9. Fortinbras megfelelő külpolitikai partnere lehetne a fiatal dán királynak, és számára is előnyösebb lenne, ha a trónon Hamlet ülne, azonban a múlt, a régi sérelmek miatt nem tud szabadulni az *emlékek csapdájából*.
10. Horatio sem marad érintetlen, őt öngyilkossági gondolatai gyengítik alkalmatlanná. Cselekedetei alapján mégis ő az egyetlen, aki megmarad jónak. Shakespeare-nek fontos a túlélő tanú hitelessége.

Claudius és Hamlet versengésében az első perctől Claudius a morális vesztes. A mélyben rothadó bűn egyre láthatóbban ütközik ki személyiségén. Claudius torzulásán keresztül Shakespeare tudatosan mutatja be azt az ok-okozati összefüggést, amely a gyilkosság, elbitorlás és hasonlóan súlyos bűnök, valamint az ezek miatt bekövetkező, az elkövetőt szüntelenül zaklató félelem és szorongás között áll fenn.⁸⁶

---

⁸⁶ Champion, L. S.: *Laertes' Return to Elsinore. Shakespeare Quarterly*, Vol. 17, No. 1, 1966. 83. o. <http://links.jstor.org/sici?sici=0037>

4.3.2.5. A BARÁTSÁG

Hamlet a legnagyobb árat fizeti azzal, hogy lemond a szeretetről, az emberi létezés egyik fundamentumáról. Tudatosan nem kezdeményez kapcsolatokat, a meglévőket pedig viharos sebességgel leépíti. Ugyanakkor folyamatosan teszteli környezetét, míg végül talál egyetlen embert, aki elnyeri bizalmát. Hamlet eldönti, hogy Horatiót beavatja titkába, ezzel felkészíti, hogy az értékek képviselője és örökségének továbbvivője legyen.⁸⁷ A 3.2. 54-87. Horatio iránti szeretetét, tiszteletének kifejezése. Meglepődünk, hiszen eddig nem hallottuk így beszélni.

A szeretetnek és a tiszteletnek a barátságban való tökéletes egyesítésének eszméjéről Immanuel Kant értekezik. Hamlet és Horatio barátsága megfelel a kanti eszménynek abból a szempontból, hogy olyan praktikus, kölcsönös előnyökön alapuló kapcsolatot jelent, amelyet az ésszerű belátás és tisztelet szabályoz úgy, hogy mindez képes a szeretetben feloldódni úgy, hogy mindehhez *bizalom* társul. A szeretetnek és a tiszteletnek ez az ésszerűség alapján felépített egyensúlya már a felvilágosodás eszmerendszerét tükrözi. Az emberek iránti szeretet és tisztelet, a mások előtt való megnyílás igénye, az önfeltárás, az önteremtés, az igazság keresése, a gondolatszabadság kimunkálására való törekvés Shakespeare modern és felvilágosult eszmények iránti érzékenységének egyik bizonyítéka.⁸⁸

---

⁸⁷ „A tanúságtévő sorsának a vállalása logikus következménye Horatio hűségének, ugyanis kitartásával korábban is mindvégig Hamlet igazát, önbecsülését, tettejét, állhatosságát erősítette. Példájában a legteljesebb mértékben megtalálhatók a későbbi, felvilágosodás korabeli barátságesezmények meghatározó összetevői, mint amilyenek a szeretet, a tisztelet és a bizalom.”

Ungvári Zrínyi Imre: *Az autenticitás interperszonális formája. B. A barát, mint az önazonosság tanúja*. In: Laczkó Sándor–Dékány András: *Lábjegyzetek Platonhoz 4. A barátság* Pro Philosophia Szegedienzi Alapítvány, Librarius, 2005. 230. o.

⁸⁸ Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikája*. In: I. K.: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Budapest, Gondolat, 1991. 590. o.

4.3.2.6. MORÁL-MAXIMALIZÁCIÓ

Harsányi János az etikára mint a racionális magatartás általános elméletének részére tekint. Szerinte a morális magatartás racionális egyének olyan magatartásaként definiálható, akik tudatában vannak, hogy hasonló valószínűséggel kerülhetnek bármely pozícióba egy adott társadalomban. Ez alapján morális magatartásnak számít a társadalom összes tagja szempontjából az általánosan hasznos szint maximalizálására irányuló cselekvés.⁸⁹ Nem valószínű azonban, hogy Shakespeare azért írta meg a *Hamletet*, hogy újra rámutasson, hogy minden rossz gyökere a gazdagság és hatalomvágy, bár kétségtelenül ez a drámai *leitmotiv*. Hamlet a nemzet lelkiismerete, az országé, ahol a Trón morálisan bukott el. Mindez felidézi az *Arthur legendát*, ahol az ország morális összeomlását és fizikai pusztulását a királyné házasságtörése okozta. Hiába szeplőtelenül tiszták a kerekasztal lovagjai, egyetlen bűn dönt romba mindent. Akárcsak egy másik király, Dávid esetében, akinek házasságtörése miatt soha nem lehetett béke az országban, és a Templom sem épülhetett fel.

Vitatott, hogy a makulátlan erkölcs értéknek számít-e. Általános filozófiai válasz helyett a *Hamlet* alapján egyértelműen állíthatjuk, hogy igen, hiszen nem a profit- vagy hatalom-maximalizációra, hanem morál-maximalizációra lenne szükség, hogy egy szervezet megmeneküljön. a főhős hiába próbál tiszta maradni, nem sikerül. Nem kardtól hal meg, hanem sokkal hamarabb, akkor, amikor ő maga is gyilkos lesz.

---

⁸⁹ Harsányi János *A racionális viselkedés elmélete*.

www.gtk.wigner.bme.hu/jegyzet/jegyzetmm/GazdSzoc/harsanyi_janos.htm

4.3.2.7. AZ IDŐ MINT IDŐZÍTÉS

Nehéz lenne megmagyarázni, hogy Paul Harrison⁹⁰ környezetvédő, a World Pantheist Movement megalapítója, valamint Margot Wallström, az Európai Bizottság intézményi kapcsolatokért és kommunikációs stratégiáért felelős biztosa miért éppen Hamlet példájával szemlélteti az időzítéssel kapcsolatos aggályait. Magyarázat hiányában elégedjünk meg azzal, hogy a *Hamlet* még az Európai Parlamentben is aktuális, és még az ötszáz millió lakosú Európai Unió döntéshozói is példát merítenek belőle.

Egyik beszédében Margot Wallström az Európai Unió halogató politikáját Hamlet döntésképtelen magatartásához hasonlítja. Szerinte, Hamlethez hasonlóan, az Uniót az a veszély fenyegeti, hogy Hamlet „tragikus hibáját” követi, mégpedig a döntések meghozatalának állandó halogatását és a túl késői cselekvést. Ismét hangsúlyozni szeretnénk, hogy döntéshozási szempontból Hamlet halogató magatartása *nem* bizonyíték arra, hogy döntésképtelen lenne, sőt, jelentheti ennek éppen az ellenkezőjét: kivár, míg elérkezik a cselekvésre legmegfelelőbb időpont. Hamlet magatartására folyamatosan jellemző ez a kettősség: néha bölcsen kivár, *just-in-time* cselekszik, néha azonban, mintha gúzsba lenne kötve, képtelen azonnal reagálni. Az utóbbira személetes példa a *Hamlet* cselekményének következő ötmondatos tartalmi ismertetése:

„Az első felvonás végére Hamlet tudja, mi a probléma.

A második felvonás végére tudja, mit kellene tennie.

A harmadik felvonásban lehetősége lesz, hogy a legkisebb kockázattal megölje Claudiust. Ezt a lehetőséget elszalasztja.

---

⁹⁰ Harrison, Paul: *Population and Environment–The Third Revolution*.
<http://members.aol.com/PopEnv/thirdrev.htm>

Ezután Polonius, Rosencrantz, Guildenstern, Ophelia, Laertes és Gertrud meghal, mindannyian teljesen feleslegesen.

Hamlet vákodik, míg a körülmények nem kényszerítik.

Mikor megteszi, amit már régóta meg kellett volna tennie, Hamletnek már csak másfél órája van hátra az életből.”⁹¹

5. DÖNTÉSEK SZÍNÉRŐL SZÍNRE

Ebben a fejezetben sorra vesszük a legfontosabb döntéseket, döntési helyzeteket és a döntéshozók motivációját, viselkedését. A *Hamlet* több szálon futó, sok sorsot bemutató dráma. Módszerünk alapja a döntésha és a négy alapvető döntéshalmazási szempont. Kitérünk a meg nem valósult választási lehetőségekre és feltételezésekre. Egy-egy döntési szituáció eredményét a döntésha megfelelő pontján nyomtatott nagybetűvel jelöltük. Azt a pontot, ahol a cselekvés vagy döntés szálcútcába jut, a SEMMI szóval jeleztük. A döntésha elemeinek színezésére de Bono *hat gondolkodó kalap*⁹² döntéshalmazási modelljének színcódját vettük figyelembe.

---

⁹¹ Margot Wallström a globalizációról tartott előadásában Paul Harrison angol író *A harmadik forradalom* című könyvét idézi, amely a *Hamlet* cselekményének rövid leírásával kezdődik.
Vö. Wallström, Margot: *How can Europe meet the challenges of globalisation?* Reference: SPEECH/06/296
Date: 12/05/2006 SPEECH/06/296

⁹² de Bono, E: *Six thinking Hats*. Little, Brown and Company. New York, 2003.

I. FELVONÁS 1. SZÍN

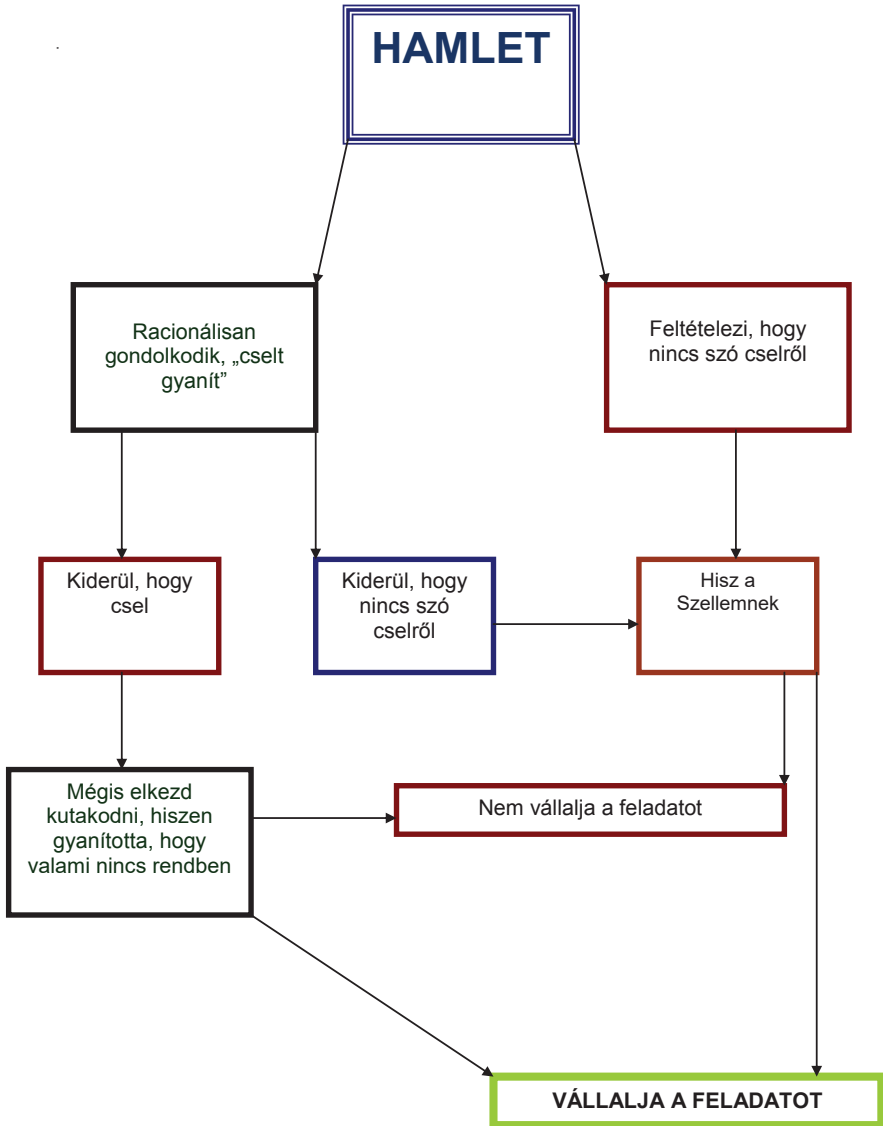
Dániában, mint minden országban, a *rend és egyensúly* fenntartásának határozott célja van: a kül- és belpolitikai stabilitás, a szilárd intézményrendszer megteremtése, az erős nemzetbiztonsági védelem biztosítása. Úgy tűnik, mindennek garanciája Hamlet király volt, akinek halála után ez a stabilitás veszélybe kerül: külső támadás fenyegeti az országot. Ezért jelenik meg Hamlet király szelleme és tárja fel a titkot fiának: a fenyegetettség oka az, hogy az országban „kizökkent” rend, átok sújt a királyi pár bűne miatt. A Szellem nem áll szóba senkivel, amíg nincs jelen Hamlet, hiszen csak őhozzá jött. De látható Hamlet társai számára is. Ezek a szereplők később, Horatio kivételével egytől-egyig el fognak tűnni a színről és többé nem találkozunk velük. A Szellem feladattal bizza meg Hamletet, és ezzel az első komoly döntési helyzet elé állítja.

1) Mi a probléma? Dániát külső és belső ellenség fenyegeti. Az informátor, a Szellem nem megbízható forrás.

2) Mi az akarat? Hamlet, aki eddig csak gyanakodott, tudni akarja, mi az igazság.

3) Mit lehet tenni? Vállalja vagy nem vállalja a feladatot.

4) Mi történhet? Veszít vagy győz.

5. ábra

I. FELVONÁS 2. SZÍN

Claudius lép színre, mint az ész, a ráció embere, aki helyesen, bölcs tanácsadókra hallgatott, mikor az állam érdekét szem előtt tartva megházasodott. Már az első mondata olyan embert mutat, akinek valamilyen oknál fogva fontos, hogy a döntései háttérében álló okokat megmagyarázza. Legelső megszólalása egy döntés megindokolása.

Hamlet elhatározza, hogy történjen bármi, megszólítja a Szellemet. Elhatározását megosztja barátaival. Feltételezhető, hogy sejtí, miért jött a Szellem. Megjelenése talán válasz a Hamletet már régóta foglalkoztató gondolatokra, amelyeket gyászruhájával már jó ideje vizuálisan kommunikál a külvilág felé. Még tettetí, hogy szelíd, jó és engedelmes gyermek, amint azt édesanyja elvárja tőle, de Horatióknak nyíltan és őszintén beszél valódi érzéseiről. Hiába helyez kilátásba egy pszichoszomatikus szívbetegséget,⁹³ ez nem következik be. Szája nem szólhat, de cselekedetei beszélni fognak. Döntése: nem utazik el Wittenbergbe, hanem Dániában marad, mint két lábon járó lelkiismeret.

I. FELVONÁS 3. SZÍN

A következő szín Laertes és Ophelia beszélgetésével kezdődik, amelynek tárgya Hamlet. Laertes kioktatóan beszél húgával, majd Polonius is bekapcsolódik, aki szükségesnek tartja, hogy erkölcsi prédikációt tartson leányának. Ophelia viselkedése arra utal, hogy hozzászokott, hogy apja és bátyja tanácsait kövesse. Ezek a tanácsok azonban csak látszólag szólnak a tisztá és erkölcsös magaviseletről, Polonius valójában trükköket, ravasz eszközöket vet be, a számítás és színlelés mesterségét tanítja leányának. Laertes is – akár egy kerítı – arra

---

⁹³ „De törj meg, szívem, mert nem szólhat a száj.” 1.2. 159.

tanítgatja Ophéliát, hogyan szerezzen koronás férjet. Nehéz eldönteni, hogy hűgának akar jó partit, vagy magának királyi sógort. Valószínű, hogy apa és fia előre megbeszélte, hogy Ophéliát felkészítik a nagy szerepre, ezt bizonyítja üzenetük tökéletes összhangja, és hogy a nagyobb hatás kedvéért egyszerre ketten gyözködik.

Laertes érzelmekre apellál, mintha csalódástól féltene hűgát. Polonius nem ilyen szemérmes, ő úgy beszél a lányáról, mintha egy konkrét termék lenne. Többször megerősíti, hogy Ophélia mint áru, emelje magasabbra értékét, így alkupozícióban kedvezőbb helyzetbe kerülhet. Sikertül meggyőzniük a lányt, Ophélia elfogadja, hogy „arat emel” és taktikát változtat. „Szót fogadok, uram”⁹⁴ – mondja annak tudatában, hogy kijelentésének következménye lesz.

Heller Ágnes szerint Shakespeare idejében jelenik meg az emberi viselkedésben egy új magatartásforma: a tudatos megtévesztés,⁹⁵ azaz egy olyan játékmodell, ahol a játékos elsődleges célja, hogy saját hasznát érvényesítse. Erre kiváló példa Polonius, a tehetséges üzletember, akinek életfelfogása, hogy a cél szentesítse az eszközt. Látjuk, ahogy párhuzamosan prédikál fiának arról, hogy „ál” soha ne legyen, és Ophéliának arról, hogy hogyan és milyen célból legyen „ál” a hercegehez.

1) Mi a probléma? Ophélia számára nincs probléma. Ő most boldog. A probléma Poloniusé, akinek meg kell találni a legideálisabb stratégiát, hogy hasznot húzzon abból, hogy egy herceg udvarol a leányának.

---

⁹⁴ 1.3. 136.

⁹⁵ Heller Ágnes: *Az emberismeret problémája a shakespeare-i drámában*. In: Kéry László—Országh László—Szeneci Miklós (szerk.): *Shakespeare-tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, 1965. 359. o.

2) Mi az akarat? Az akarat is Polonius akarata. Mindenáron meg kell tartani a királyi udvarlót. Észhez téríteni és kitanítani a naiv lányt, hogy ő maga is akarjon tenni a cél érdekében. Az viszont, hogy Ophélia rögtön megérti, hogy miről beszél az apja, arra enged következtetni, hogy talán annyira mégsem naiv.

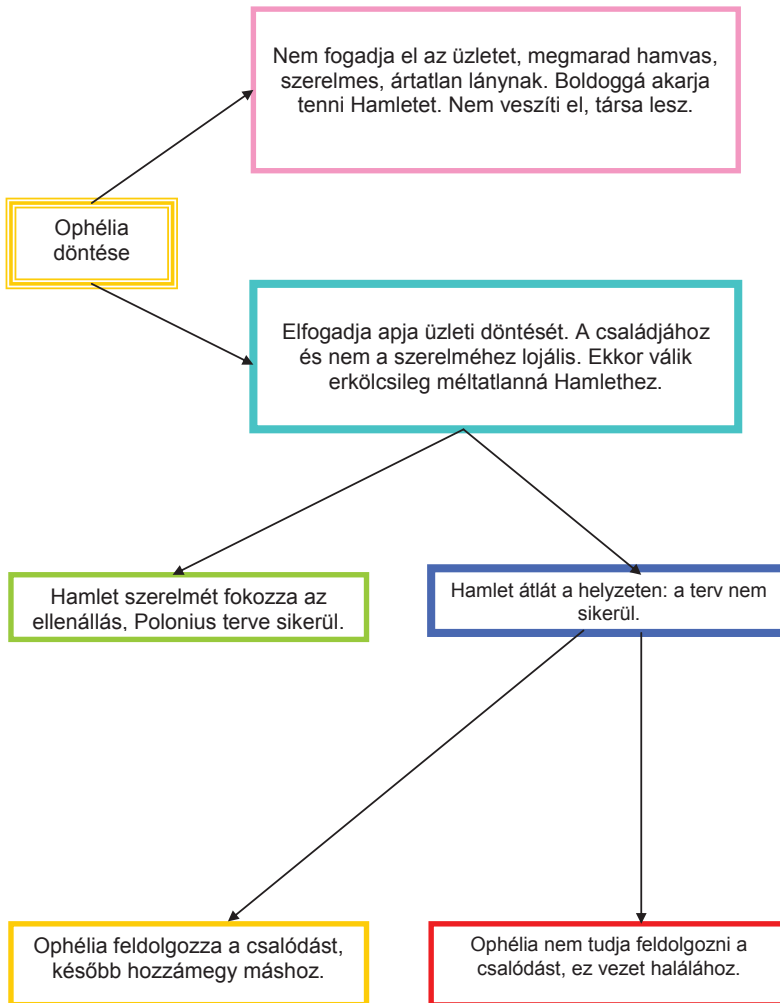
3) Mit lehet tenni? Polonius eszköze a manipuláció: „különbön elárulsz engem is”.⁹⁶ Ophélia engedelmes gyermek, jó kapcsolata van az apjával és semmi kétsége afelől, hogy az a legjobbat akarja neki. De Ophélia jelleme kiforratlan, gyenge, éretlen és befolyásolható. Számára egyetlen dolog fontos: annyira akarja Hamletet, hogy bármire kész. Őszintén és vakon szerelmes.

4) Mi történhet? Sikerülhet a terv, ha Hamlet szerelmét fokozza a szüzi ellenállás, feleségül veszi a lányt. De az is lehet, hogy Ophélia változása mögött meglátja Polonius mesterkedését. Mindenesetre Ophélia olyan döntést hoz, amely meghatározza a jövőjét. Ophélia döntése azonban valójában Polonius döntése. Ophélia sorsa akkor dől el, amikor nem a szívére, hanem az apjára hallgat.

---

⁹⁶ 1.3. 109.

6. ábra

A fenti képlet alapján arra következtethetünk, hogy Ophélia döntésének következménye negatív. Ennek egyrészt az az oka, hogy nem a megfelelő és nem elég sokrétű információforrásból merít, és nem is törekszik arra, hogy szélesítse a spektrumot. Apja tanácsai csak akkor lennének relevánsak, ha Hamlet szándékai valóban tisztességtelenek lennének. Polonius nem tesz erőfeszítést, hogy megbizonyosodjon feltételezése helyességéről, így felelőtlenül vonja le a végső következtetést Hamlet szándékait illetően. A továbbiakban több példa is bizonyítja, hogy Polonius következetesen hoz téves döntéseket, amelyek túlzott magabiztosságának és előítéletekkel teli gondolkodásának következményei.

Ami Ophéliát illeti, ha ő valóban „tisztességes lány” lenne, semmiképpen nem hajlana arra, hogy a rá nem jellemző módon, női praktikákra kezdje építgetni jövődő boldogsága alapjait. Úgy ismertük meg, mint aki inkább lemondana Hamletről, sem hogy olcsó marketingfogásokat alkalmazzon, és így manipulálja a „vásárlót”. Nem véletlen, hogy a szüzi vamp szerepét olyan rosszul alakítja, hogy Hamlet rögvest átlát rajta.

I. FELVONÁS   4. SZÍN

Hamletet leuralja a gyász és depresszió, úgy érzi, semmit nem ér az élete. Azonban a kilátástalanság érzése, és a meggyőződés, hogy többet már úgysem veszíthet, elkezd cselekvésre sarkallni. A szomorúságot lassan felváltja az egyre erősebb dac és elszántság, oly mértékben, hogy még Horatióra és Marcellusra is képes lenne kardot rántani. Ekkor hangzik el Marcellus szájából a dráma egyik kulcsmondata: „Rohadt az államgépben valami”.⁹⁷ Ez a kijelentés telitalálat a következő szín felvezetéséhez.

I. FELVONÁS 5. SZÍN

1) Mi a probléma? Hamlet megtudja, hogy apja erőszakos halállal halt meg. Erősen valószínű, hogy az információ igaz. A gyilkos a nagybácsi, aki azóta is vérfertőző házasságban él sógornőjével.

2) Mi az akarat? Hamlet bosszút akar, és Claudiust eltávolítani a trónról. Nem feledheti, hogy apját is meg kell szabadítania a tisztítóúsz szenvedéseitől. Ha vállalja, a *kettős szabadító* szerepe vár rá.

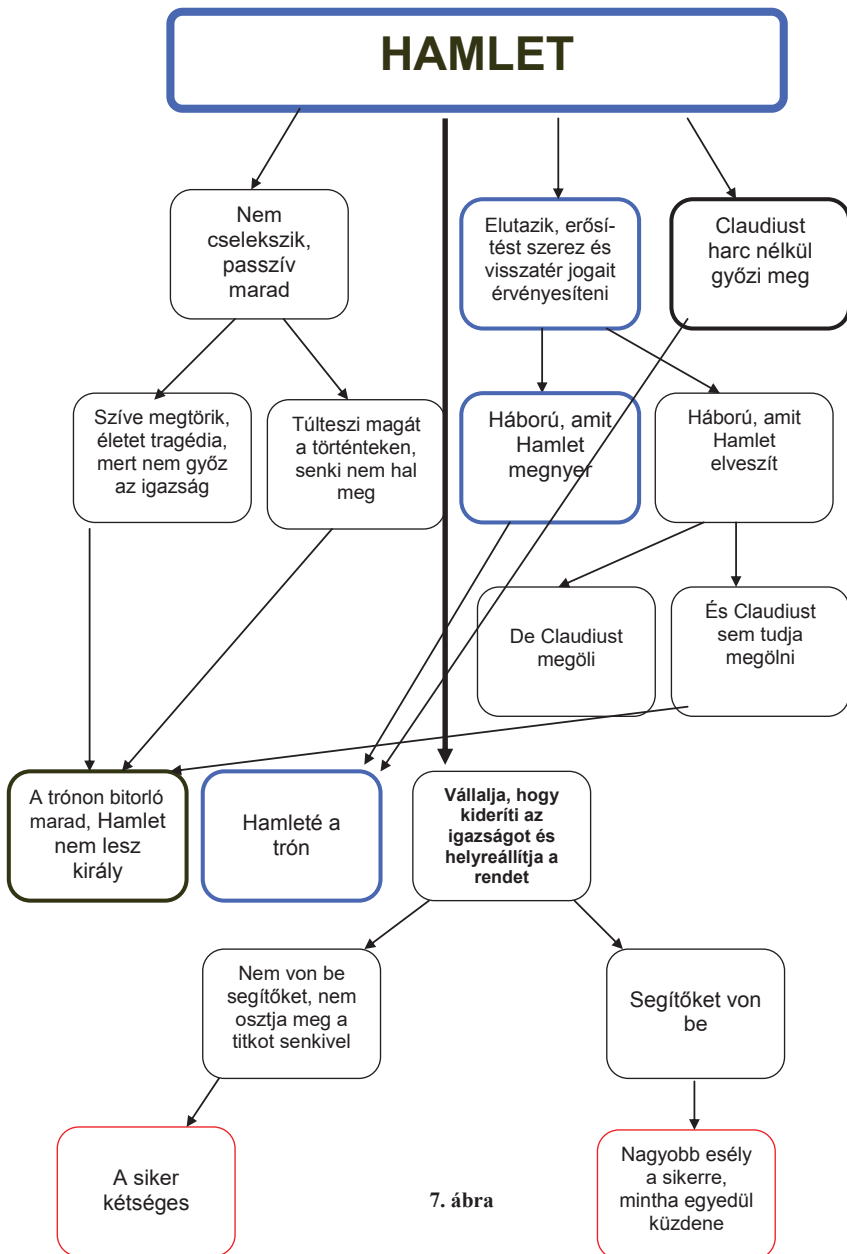
3) Mit lehet tenni? Több reális választási lehetősége van.

4) Mi történhet? Hamlet egyre erősebben érzi azt, hogy a verseny kétesélyes lehet. Akár meg is nyerheti. A legtöbb, amit nyerhet, az, hogy létrehozza a rendszeren belül elérhető legtökéletesebb rendet és megszerezi a trónt. A legtöbb, amit veszíthet, az élete.

Az alábbi döntésfa szerint a kudarc irányába három, a feladat sikeres kimenetele felé pedig két nyíl mutat, és ide sorolhatjuk a vékonyabb piros kerettel jelölt, *kétségesnek* nevezhető eredményeket. Tehát elmondhatjuk, hogy ebben az esetben a sikertelen kimenetel lehetősége nem haladja meg jelentős mértékben a sikeres eredmény esélyét.

---

⁹⁷ 1. 4. 90.

7. ábra

Hamlet, aki jól ismeri Claudius, tudja, hogy semmit nem old meg azzal, ha elutazik. Claudius elég okos és elég paranoiás ahhoz, hogy ne legyen nyugta, amíg Hamlet él. Az is szinte teljesen biztos, hogy Claudius soha nem fogja bevallani az igazat. Ehhez vagy nagyon erős nyomást kellene rá gyakorolni, vagy óvatos, ravasz taktikát alkalmazni. A vér szerinti király édestestvére valódi ellenfél, ő az egyetlen, aki *összehasonlítási másik* Hamlet számára.

Hamlet nagy horderejű döntések előtt áll. A XXI. század vezetéseméleti szakirodalma szerint a döntéshozónak ilyen esetben minden energiájára szüksége van, hogy egyetlen pillanatra se vesztse el a fejét, nehogy elkövesse akár a legkisebb hibát is. A döntéshozó ilyenkor mindent a legfontosabb feladatnak rendel alá, figyelmét nem osztja meg. Hamlet a szakma mai kritériumai szerint professzionálisan jár el, mikor azt mondja: „... letörlök emlékezetem Lapjáról minden léha jegyzetet, ... És csak parancsod éljen egyedül Agyam könyvében, nem vegyülve más Alábbvalókkal ...”⁹⁸ Eldönti, hogy még Horatióknak és Marcellusnak sem mondja el, mi történt. Nemcsak azért, mert esetleg tovább adnák, hanem mert még a másokra való odafigyelés terhét is le akarja dobni a válláról.

Eldönti, hogy *furcsa álcát* ölt, azaz örültnek tetteteti magát. Ez a gyors döntés Hamlet stratégiáját hosszú távon meghatározza. Azonnal cselekszik, elkezd „hiú, zavart” stílusban beszélni. Utolsó publikus „értelmes” mondata az, mikor megesketi barátait kardjára, hogy hallgatnak arról, amit láttak. Ezután hosszú ideig *furcsa álcája* nélkül csak Horatióval, valamint egyszer anyjával beszél.

A Furcsa Álca saját életet kezd élni, és a darab egyik szereplőjévé válik. Hirtelen kél önálló életre, és egyszerre csak ő kezd hordani viselőjét. Önállóan kezd cselekedni és döntéseket

---

⁹⁸ Vö. 1. 5. 98-99.

kezdeményez. A Furcsa Álca saját jelentésének hordozása mellett megjeleníti magát a Szellemet is, aki miatt Hamlet más személylé válogzott, aki olyan dolgokat tesz, amelyeket Hamlet soha nem tenné. Erről csak a dráma végén fog beszélni Laertesnek. A Furcsa Álca Hamlet lelkének sötét oldala, bosszúálló, tele gyilkos indulattal. A Furcsa Álca nyughatatlan és nyugtalanító szereplő, nem tartozik a kedvenceink közé. Ő az, aki képes végigjátszani azt a kegyetlenül nehéz szerepet, hogy egyetlen döntése sem okoz senkinek örömet, nem vált ki szeretetet, nem terem jó gyümölcsöt, csak halált, vérbosszút, kegyetlenséget hoz. A célt el kell érni, és a cél meg is valósul. Íme, ő, az Álca Oeconomicus, a Szellem Oeconomicus földi helytartója,⁹⁹ a *raison d'état* képviselője.¹⁰⁰ Hamletnek általa van esélye, hogy belékapaszkodva megmaradjon szerepében. Erőt ad neki, önbizalmat, noha eddig is tudta magáról, hogy jó színész. Hiába figyelik állandóan, nem zökken ki a szerepéből, és sikeresen végrehajtja a kockázatos *Furcsa Álca akciót*.

---

⁹⁹ A társadalomtudományok emberképe megkülönbözteti a *homo oeconomicus*-t, aki mindig racionálisan dönt és cselekszik, továbbá a haszna maximalizálására törekszik úgy, hogy az adott hasznot a lehető legkisebb ráfordítással próbálja elérni, a *homo sociologicus*-t, aki a társadalmi normákhoz és a normák háttérben álló érdekekhez igyekszik alkalmazkodni, a *homo psychologus*-t, akit nagymértékben tudat alatti motívumok irányítanak és a *homo politicus*-t, akit a hatalomvágy mozgat. Allison, Graham—Zelikow, Philip: *Essence of Decision*. 1999. www.poltud.tatk.elte.hu

¹⁰⁰ Az elméletet jól szemléltetik a következő sorok: „Fegyverrel akar érvényt szerezni a békének, és ha eközben olyasmi történik, ami óhajával ellentétes, az nem az akarat bűne, hanem a szükségszerűségé, amelynek törvényei a legkegyetlenebbek, és parancsai a legkíméletlenebbek... A háború igazságosnak minősül, ha a szándék, amely vezérli, igazságos. ... Ezért az akaratot kell legelőbb megfontolni, és nem az eszközöket. ...Aki a bűnt akarja megölni, néha akaratlanul az ártatlanok vérért is ontja.” *Jefferson levele Joseph Priestley-hez. 1802. június 19.* In: *Writings of Thomas Jefferson*. VIII. köt. 158–59. o. Idézte: Tucker, Robert W.—Hendrickson, David C: *Empire of Liberty: The Statecraft of Thomas Jefferson*. Oxford University Press, 1990.

II. FELVONÁS 1. SZÍN

Poloniust halljuk, ismét oktatói szerepben, amint tanácsokat ad Rajnáldnak, miként kémkedjen Párizsban Laertes után. Ha eddig nem tudtuk volna, hogy mi Polonius erejének titka, most megbizonyosodhatunk erről: *cselek* és *fortélyok* alkalmazásáról szól intrikabeszéde, amelyek szerinte „mindig találnak”.

Közben Ophélia szinte gondolkodás nélkül akcióba lép. Meglepően gyorsan ülteti át a gyakorlatba az apai utasításokat. Hamlet azonban, bár nem tanulta, hogy az emberi kommunikáció több mint hetven százaléka non-verbális, rögtön „vizsgálni kezdé arcát”, és amit kiolvas belőle, arra készíti, hogy talán mégse legyen Ophéliához olyan őszinte, mint eddig. Hagyja, hogy a Furcsa Álca flörtöljön helyette. A vizsgálgatás nem eredménytelen: rájön, és később megbizonyosodik Polonius-Jefte tervéről, hogy az képes lenne leányát feláldozni.

Hamlet Ophéliával kapcsolatban kegyetlen döntést hoz: nem bocsátja meg Ophélia gyengeségét. Árulásnak tekinti, amitől a szíve nem, de az elméje elfordul a lánytól. Olyan mélyen megrendíti ez a kiábrándulás, hogy esélyt sem ad Ophéliának magyarázatra.

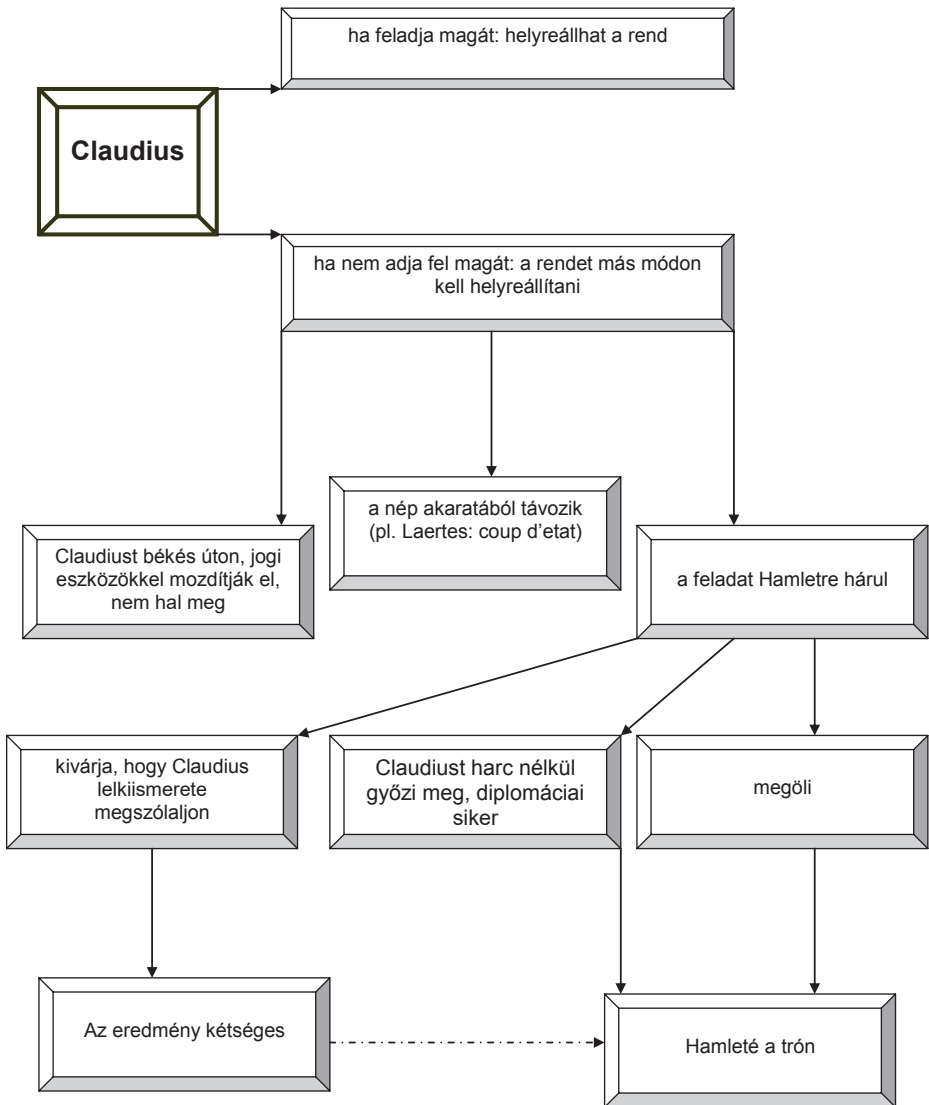
II. FELVONÁS 2. SZÍN

Polonius lelkesen, friss hírekkel érkezik a királyi párhoz: végre megtudta, mi bántja a királyfit. Ő most is, mint mindig, megtalálta a „rejtett valót” akkor is, ha a föld rejtje el. A tévedhetetlen Polonius az *önteltség-csapda* foglya, meggyőződése, hogy a nagy befektetés – nagy kockázat – nagy nyereség stratégia mindig működik, ezért nem is vált soha stratégiát. Friss és töretlen lelkesedésének oka lehet az is, hogy talán az előző király nem tartotta sokra a jellemtelen udvaroncot, és ezért az udvari hierarchiában alárendelt szerep jutott neki. Most azonban mint új seprő nagyon jól akar seperni. Ráadásul kapóra jön neki Hamlet Ophélia iránti szerelme, amit jó üzletemberként, maximálisan kamatoztatni akar, és minden áron, minél hamarabb nyélbe akarja ütni a házasságot.

Alig kezdődött el a cselekmény, Hamlet máris több szinten megkísértetett, és mindegyik helyzetben sikerült ellenállnia. Felépült a szereplők alkotta hálózat, készen áll a szín. Hamlet nem menekült el a Szellemtől, sikeres tárgyalást folytatott vele, most pedig ügyesen csúszik ki Polonius karmai közül azzal, hogy nevetségessé teszi. Polonius hirtelen sokkal gyengébbnek tűnik, mint amilyennek látszott, olyannak, aki már nem lehet Hamlet méltó ellenfele. Ugyanakkor Polonius az, aki felvezeti Claudius, az igazi ellenfél megjelenését. Ophélia, akire a szexuális kísértő szerepe jutott, nem jelent komoly próbatételt. Rosencrantz és Guildenstern, a két hű pajtás még édesebb csalétekkel, a baráti szeretet erejével próbál hatni a királyfira, szintén sikertelenül. Hamlet ismét a testbeszédre és az intuitív megfigyelésre támaszkodik: a két ifjú *szeméből* olvassa ki az igazságot: ezek a barátok nem igazi barátok, ők is mostohaapja ügynökei.

Nem csoda, hogy Hamletet mindez annyira kimeríti, hogy a felvonást záró monológja tele van keserőséggel, önostorozással és önváddal. Gyűlöli magát, hiszen látja, hogy megadatott neki a tisztánlátás ajándéka, mégsem akar élni vele. Vagy mégis? A monológ végkicsengése egy nagyon ötletes gyakorlati terv felvázolása. Színészek érkeznek az udvarba, és Hamlet úgy dönt, hogy egy színdarab megrendezésével most már ő lesz az, aki próbára tesz másokat. Gáláns, jogkövető megoldást talál ki annak előmozdítására, hogy a bűnös fedje fel arcát és adja fel magát. Hamlet nem akar bosszút: ha Claudius feladja magát, nem kell meghalnia. Tudjuk, és Hamlet is tudja, hogy nem sok bűnös uralkodót ismer a történelem, aki győtről lelkiismeretének sugallatára saját maga állt bírái elé, mégsem hagyhatja ki ezt a lépést. Nem ő akar igazságot szolgáltatni. A legjobb megoldás a cselekménynek ezen a pontján az lenne, ha Claudius feladná magát, a legrosszabb, ha Claudius meg kellene ölni. Hamlet arra számít, hogy bár a bűn természeténél fogva nem szeret világosságra jönni, egyszer eljön az idő, amikor úgyszólván fény derül minden titokra.

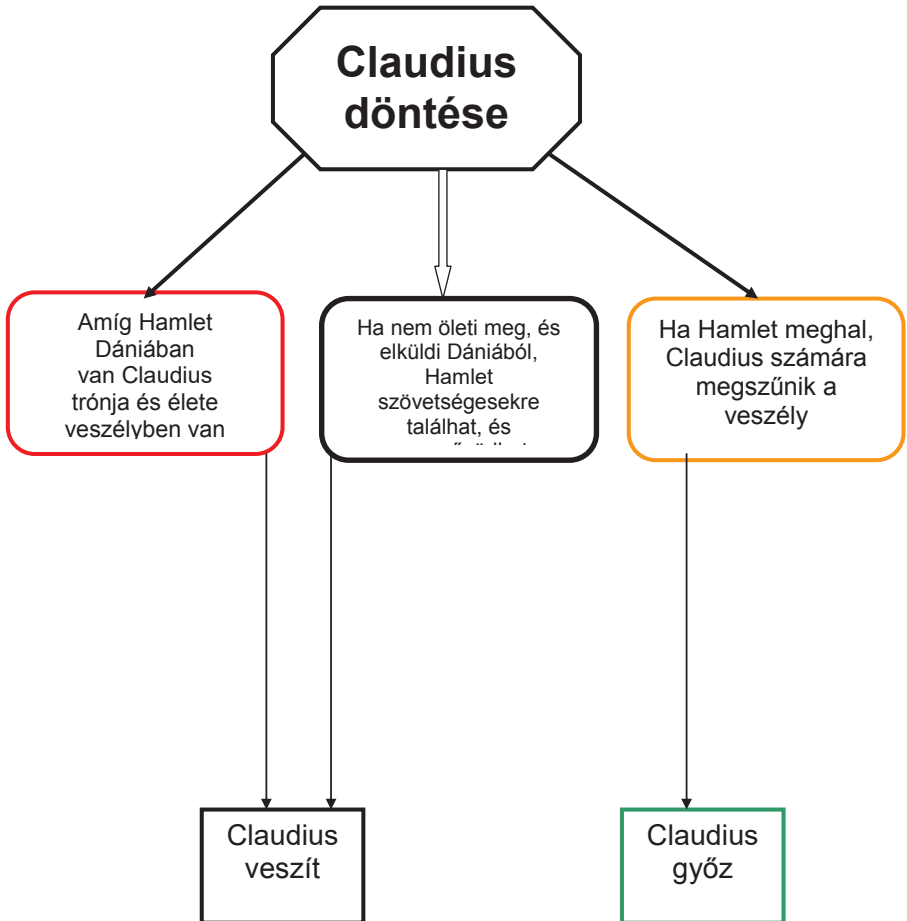

8. ábra

III. FELVONÁS 1. SZÍN

A felvonás a „lenni vagy nem” monológgal kezdődik. Hamlet, aki nemrég még bizonyos volt abban, hogy tennie kell valamit, most, a cselekvés kapujában elbizonytalanodik. A monológot már számtalan szempont szerint elemezték. Ami számunkra fontos az, hogy Hamlet eldöntötte: véghezviszi, amibe belefogott. Talán csak ürügy számára a színdarab, talán már akkor is elvállalná a feladatot, ha kiderülne, hogy a Szellem nem mondott igazat.

Claudius is döntési helyzetbe kerül. A hallgatózó király rájön, hogy Hamlet nem bolond, és ezzel minden átértékelődik. Hamletet meg kell ölni. A királyfit, akit eddig minden áron Dániában akartak tartani, Claudius Angliába küldi azzal az ürüggyel, hogy elkérje az „elmulasztott adót”. Gyorsan kell döntenie, érzi, hogy ellenfele egyre erősebb, ami egyre nagyobb veszélyt jelent. Claudiusnak most már az lenne a legjobb megoldás, ha Hamlet meghalna, a legrosszabb pedig, ha Hamlet tovább erősödne.

9. ábra

III. FELVONÁS 2. SZÍN

Hamlet a színészeknek tart képzést színészmesterségből. Mintha magát Shakespeare-t hallanánk, amint színészeihez beszél a *Globe*-ban arról, hogy mi helyes és mi tilos a szent deszkákon. D. Wilson szerint Hamlet, akárcsak Shakespeare, imádja a színészeket, de még inkább azt, hogy ellenségeiből bolondot csinálhat.¹⁰¹ Érdekes, ahogy az előző felvonás végének monológja ebben a beszédben visszhangzik: „... illeszd a cselekvényt a szóhoz, a szót a cselekvényhez ...”¹⁰²

Ez a szín a hitvallásoké: Hamlet Horatiónak tesz vallást arról, hogy mit tart értéknek. Annak a Horatiónak, aki a hamleti idealista értékrend képviselője, ugyanakkor a világi realitás ellenpólusa. Horatio olyan barát, aki Hamlet „önazonosságának tanúja” tud lenni. Ungvári Z. Imre szerint a modern személyiség igényli, hogy tettei kifejezzék lényét és gondolatait, valamint azt, hogy egyéniségének nyomai beíródjanak a világba.¹⁰³ A filozófus szerint Hamlet számára a legnagyobb kín, hogy tettetnie kell, szerepet játszani azért, hogy valódi, morális énjét elrejtse az örülség álarca mögé. Az ilyen fajta „énvesztéses szenvedés” szólal meg Hamlet monológjaiban. Ebben a helyzetben különösen felértékelődik Horatio hűség és ragaszkodása Hamlethez, Horatio az, aki előtt feltárhatja, bizonyíthatja valódi énjének folytonosságát. E tekintetben Horatio Hamlet valódi, folytonos élettörténetének, személyisége erkölcsi hitelének is őrzője.¹⁰⁴

Az, hogy Hamlet a kiváló Horatiót választotta egyetlen bizalmasának, azt mutatja, hogy fejlett döntéshozói képességekkel rendelkezik, racionális és erkölcsileg érett módon tud dönteni és

---

¹⁰¹ Wilson, Dover J.: *What Happens in Hamlet*. Cambridge U. P., Cambridge, 1935.

¹⁰² 3.2. 17-18.

¹⁰³ Uo. Ungvári

¹⁰⁴ Uo. Ungvári

ennek ő is tudatában van: „Mióta választásim asszonya En drága lelkem, s emberek között Különbséget bir tenni....”¹⁰⁵

A dráma jelentősebb szereplői közül egyedül Horatio az, akiről nem készült döntésfa. Ennek az az oka, hogy Horatióknak csak egyetlen döntése van, az, hogy Hamletet kell követnie. Ezáltal Hamlet döntései az ő döntéseivé is válnak.

Hamlet ügyesen kerül a *vasmacska*-, azaz a *horgony-csapdát* mivel nem tulajdonít aránytalanul nagy jelentőséget a legelső információnak, amihez hozzájutott. Míg a *furcsa álarc játék* csak részleges sikert eredményezett, hiszen Claudius nem sikerült meggyőznie, az *egérfogó-játék* átütő siker. Mindkét játék nagy volumenű, minőségi energia-befektetést igénylő, nagy kockázattal járó játék. Nem csoda, hogy Hamlet fizikai és pszichikai energiájának jelentős részét felemészti ez a két feladat.

A némajáték legfontosabb szereplője a királyné. A „királyné” szó hatszor hangzik el, most ő áll az események középpontjában. A király először „cinkos”, majd kétszer mint „a mérgező” szerepel. Hamlet, aki már kiismerte Claudius, Ophéliát és Poloniust, mintha most akarna a végére járni annak, hogy mi is volt a királyné szerepe valójában, hová helyezze a bűnösök táblóján. Gertrud mindaddig annyira passzívan viselkedett, és olyan kevés jelzést küldött magáról, hogy lehetetlen volt felelősségének súlyát pontosan megállapítani.

Hamlet mintha mégsem az igazság kiderítésére törekedne, hanem inkább felmentést keresne anyja számára. Fiúi szeretete valamint az, hogy a Szellem kérését teljesítse, erősebb küldetéstudatánál. Lehet, hogy a Szellem tudott valamit, amit ő nem, és azért kérte, hogy az

---

¹⁰⁵ 3.2. 63-64.

anyját ne bántsa. Lehet, hogy éppen az öreg Hamlet akarta, hogy Gertrud új házasságot kössön, hiszen a színészkirály is erősen gyözködi feleségét.

A darab hiába kínálja tálcán a felmentést a királyné számára, előbb-utóbb Gertrud is Hamlet vádlottjainak padjára kerül: színváltozása nagyobb bűn, mint a „mérgezőé”, aki eleve és eredendően gonosz, mert Hamlet úgy gondolja, hogy „A második nász indító oka Szennyes haszonvágy, szerelem soha ...”¹⁰⁶ Ebben azonban téved.

1) Mi a probléma? Nincs konkrét bizonyíték arra, hogy Claudius gyilkosságot követett el, és Gertrud szerepe sem világos.

2) Mi az akarat? Derüljön fény arra, hogy ki, milyen mértékben felelős a történetért, minél hamarabb, mielőtt Hamlet ítéletet hoz. Esélyt akar adni az érintetteknek felmentő bizonyíték bemutatására még az ítélelhozatal előtt.

3) Mit lehet tenni? Hamlet megrendezi az *egérfogó-jelenetet*.

4) Mi történhet? Ha Claudius feladja magát, helyreáll a kizökkent rend, ha nem, a rendet más eszközzel kell helyreállítani. Diplomáciai úton, jogi eszközökkel vagy a nép, a közakarat segítségével. Ha mindez nem sikerül, Hamletre hárul a feladat (lásd: 10. ábra).

Az egérfogó-szindarab befejezetlen marad. A király szakítja meg azzal, hogy feláll. Azt, hogy félbe kell hagyni a darabot, Polonius mondja ki. A királyné aggódik, Hamlet izgatottan súgja

---

¹⁰⁶ 3. 2. 179-180.

Horatióinak: „Vetted észre?”¹⁰⁷ Nagyon szeretnénk tudni, hogy pontosan mit látott Hamlet, amire most már akár tízezer forintban fogadna. Claudius arca mutathat dühöt, felháborodást, megdöbbenést, ijedtséget, félelmet, aggodalmat, megrendülést, rémületet, elsápadt vagy kivörösödött, izzadt vagy remeg, soha nem tudjuk meg.

Claudius reakciója spontán, kontrollálatlan érzelmi reakció. Elköveti képmutató szerepjátéka első hibáját azzal, hogy nem tud magán uralkodni. Mindezt tetézi, hogy később Guildensternről mindenki megtudja, hogy a király magánkívül van a szobájában. Ezen a ponton egyértelműen Hamlet veszi át a versenyt a vezetésért. A király e megingás után többé már nem is nyeri vissza egyensúlyát, pozíciója ettől a ponttól folyamatosan gyengül.

Rosencrantz és Guildenstern közben szorgalmasan dolgoznak, hogy teljesítsék a királyi parancsot: közel férközni Hamlethez és megtudni bűjének okát. Rosencrantz keményen zsarol: „Önkényt zárja be saját szabadsága kapuját, ha bűjének közlését megtagadja barátjától.”¹⁰⁸ majd mindezt az erélyességet féltő szeretetükkel kimagyarazzák.

Az előzmények ismeretében számunkra meglepő, hogy Rosencrantz és Guildenstern azt hiszi, hogy Hamlet ilyen logikátlan érvekkel manipulálható. De mi nem ismerjük azt a Hamletet, akit a két ifjú még a diákevek alatt ismert, a naiv, gyenge, formálható jellemű, bizonytalan Hamletet, akinek barátai még sokat jelentettek. Ezt a barátok valószínűleg gyakran ki is használták, erős befolyást gyakorolva a nem elég szilárd jellemű trónörökösre.

---

¹⁰⁷ 3. 2. 281.

¹⁰⁸ 3. 2. 329-330.

Hamlet azonban jelentős változáson ment keresztül mióta hazatért Wittenbergből. Reakciója meglepi egykori cimboráit: a síp-hasonlattal skrupulusok nélkül, példabeszéd formájában porig alázza Rosencrantzot, Guildenstern, majd Poloniust. Új énjét már nem tudják manipulálni. Beszéde határozott, magabiztos és szellemes. Így csak olyan ember tud beszélni, aki lelkileg nagyon erős és erős akarattal rendelkezik. Valóban, Hamlet ekkor még tele van energiával. Erőt ad neki, hogy sikeresen megharcolta az első menetet, és győzött. Értzi, hogy hatalma van mások fölött. Mint viasz olvad keze között a szereplők álarca, és válik egyre inkább láthatóvá igazi énjük.

Látjuk, ahogy Hamlet színről színre egyre bátrabbá válik, szinte megrészegíti a szabadságvágy, mint forradalmi lelkületű szabadságharcos ifjút. Míg azonban a szabadságharcok bukása mögött a józan ész, mérlegelést, tervezést, logikát fokról-fokra elhagyó, a szabadság mámorától irracionálisba torkolló magatartást tapasztalunk, Hamlet sokáig képes az önkontrollra és egy pillanatra sem veszti el a fejét. De mivel nincsen senkije, nincsenek ellensúlyok és fékek az életében, valamint nem tud szabadulni a tévhitől, hogy élete keveset ér, a nagyobb mozgástérben folytatott játékát limitált kockázatérzete folyamatosan veszélyezteti.

A megtalált bizonyosság valóban kiváltja gyilkos dühét a király ellen. Először tölti el az az érzés, hogy meg tudná ölni Claudiust. Ez az indulat egyre fokozódik, és majd a darab második nagy fordulópontjánál kulminál, amikor Hamlet dühe tettvágyá érik.

III. FELVONÁS 3. SZÍN

Claudius összeszedte magát és kész az új terv: Hamlet menjen Angliába. Az indok: a beteg királyfi veszélyezteti az ország biztonságát. Az eljárás ismerős; a *döntésselkerülés* (non-decision making) eszközeivel a diktátor kiiktatja a hatalmát veszélyeztető elemet: *kizárja a kritikusokat a döntéshozásból* (excluding critical reporters), ugyanakkor a keres valakit, akiből *bűnbakot* farag (scapegoating) ezáltal a személyét fenyegető veszélyt azonosíthatja egy nemzetbiztonsági kockázattal.¹⁰⁹ Összességében Claudius döntéseinek most az a fő célja, hogy Hamlet ne kerülhessen döntéshozási helyzetbe.

Rosencrantz és Guildenstern *homo oeconomicusként*, saját szempontjaik szerint helyesen ítélik meg a helyzetet. Miért állnának a veszésre ítélt Hamlet mellé? Miért feltételeznék, hogy a király hatalma belátható időn belül meggyengül? A parancs teljesítésétől előléptetést vagy jutalmat várnak. Azt teszik, amit a személyi kultusz diktál: a hízélgés és a talpnyalás rendjén való magatartás ilyenkor. Nem tudják, hogy már ők is csapdába estek: nem informálódtak kellő alaposással, így nem tudják, hogy barátjukat egy gyilkosnak árukták el, aki hozzájuk ugyanúgy könyörtelen lesz, mint másokhoz.

A másik hiba az, hogy a két ifjút *rövidlátás* (short-term planning) jellemzi olyankor, amikor a hosszú távú stratégiát is fontos lenne figyelembe venni. Nem számolnak azzal, hogy a törvényes trónörökös egyszer trónra kerülhet és megbosszulhatja árulásukat. Rosencrantz és

---

¹⁰⁹ 3. 3. 1-7. „Nem szeretem bolondságát; se oly Bizton nem állunk, hogy bitangra hagyjuk. Készüljetez hát: mindjárt kiadom A megbizót, el, Angliába véle! E hon határa nem tőr oly veszélyes Kockáztatást, minővel fenyeget Hőbortja minden órán.”

Guildestern, szűk látókörű, felületes, egoista döntései hozzájárulnak a rendszer megsemmisüléséhez.

Hamlet most már gondolati síkon foglalkozik azzal, hogy megöli Claudius. Lehetőség is adódik: a király éppen imádkozik. Hiába gyötri szívét erős bűntudat, bűnét nem tudja megvallani se a feleségének, se Hamletnek, se Istennek. Győz a racionalitás: hallgatni kell, a bevallott bűn biztos bukást, sőt a halálát jelentheti.

Paul Gottschalk¹¹⁰ számos kritikus véleményére¹¹¹ reagál azzal kapcsolatban, hogy Hamlet miért nem öli meg Claudius imádkozás közben. Elfogadjuk azt a szempontot, hogy Hamlet nem akar ölni, főleg nem orvul, hátulról leszúrva ellenfelét. Nem akar úgy cselekedni, mint a nagybátyja. Fontos szempont, hogy Hamlet, Claudiuszal ellentétben tökéletesen tisztában van azzal, hogy a gyilkosságért felelni kell.¹¹²

1) Mi a probléma? Hamlet az egérfogó-jelenet során bizonyítékot talált Claudius bűnösségére, és már nincsenek kétségei. Ez új információ, amit mérlegelni kell.

2) Mi az akarat? Hamlet el akarja távolítani a trónbitorlót, de nem akar gyilkos lenni.

3) Mit lehet tenni? Hamlet jellemét ismerve az orgyilkosság vagy bérgyilkosság nem tekinthető reális választási lehetőségnek. Marad a nyílt fellépés.

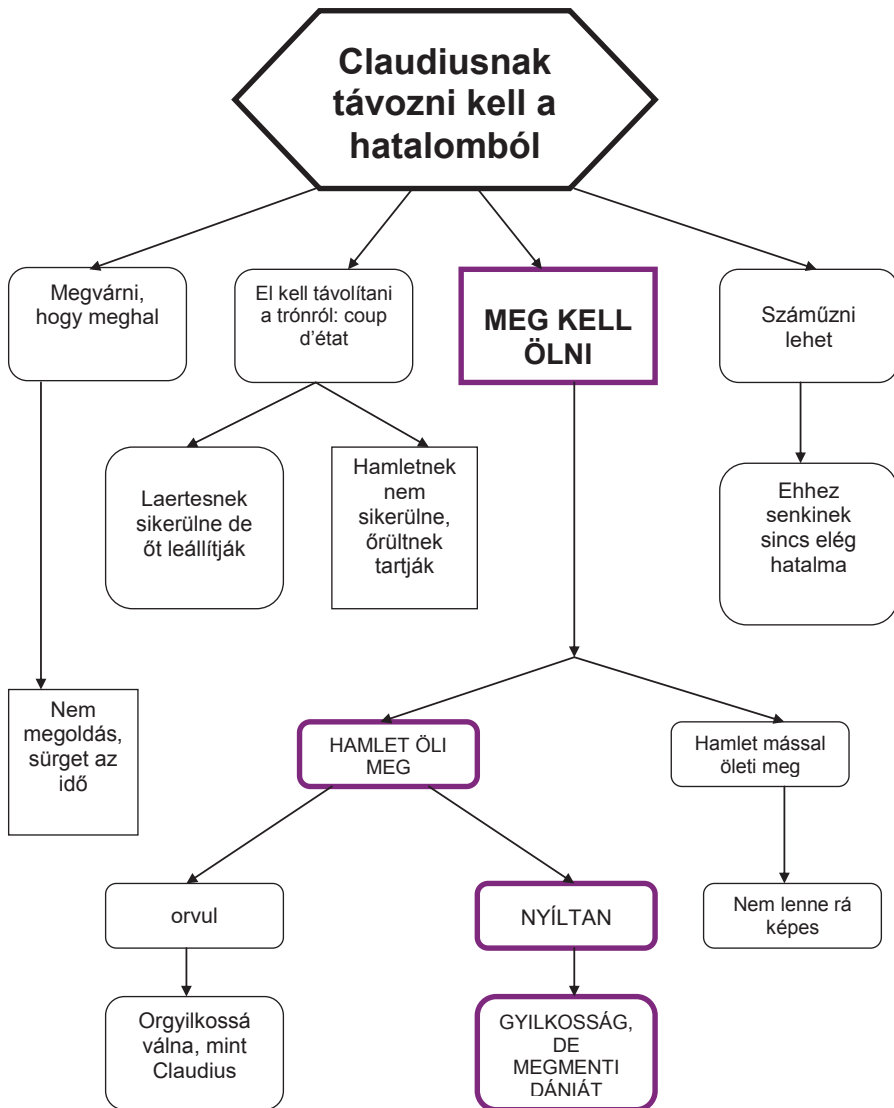
---

¹¹⁰ Gottschalk, Paul: *Hamlet and the Scanning of Revenge. Shakespeare Quarterly*, Vol. 24, No. 2, 1973. 157. o.

¹¹¹ pl. Dr. Johnson, Coleridge, Eleanor Prosser, Ernest Jones, stb.

¹¹² 3. 4. 175-176. „Halálaért felelni én fogok.”

4) Mi történhet? Már nem tud és nem is akar visszafordulni az úton, amelyen elindult. Lehet, hogy meg kell ölnie Claudiust.

10. ábra

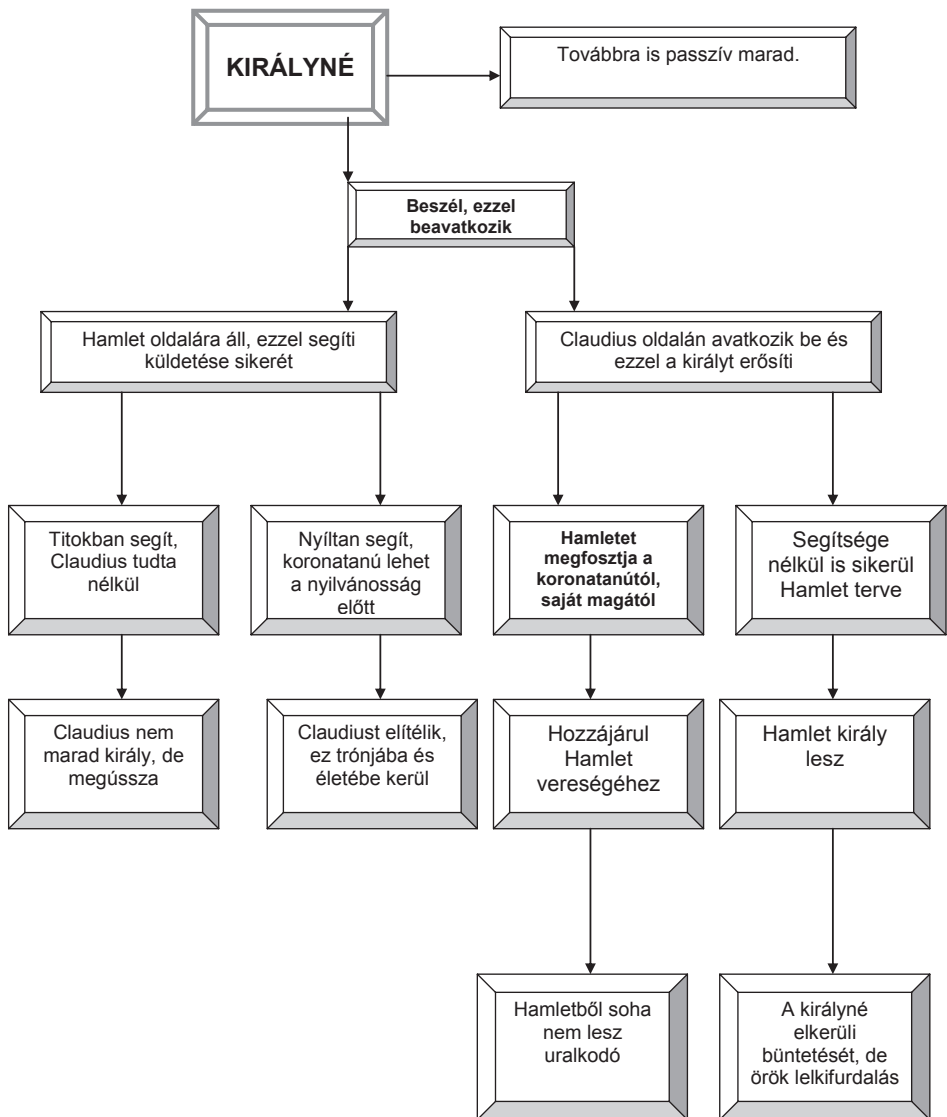
III. FELVONÁS 4. SZÍN

1) Mi a probléma? Hamlet kilépett a hatalom ellenőrzése alól, veszélyezteti a status quót és ezáltal a királyné helyzetét. Gertrud gyanúba keveredhet, ha fiát támogatja titokban. Tudja, hogy a király őt is figyelteti.

2) Mi az akarat? Valamit tennie kell, nem maradhat továbbra is passzív. Értzi, hogy Claudius ezt elvárja tőle, nem halogathatja, hogy színt valljon.

3) Mit lehet tenni? Szakíthat Claudiuszal, hogy visszaszerezze fiát. Ez kockázatos út. Kevésbé kockázatos, ha megpróbálja visszatérletetni Hamletet az engedelmesség útjára. Ha ez a terv nem sikerül, végleg megszakíthatja vele a kapcsolatot.

4) Mi történhet? Megmenekül a gyilkos király bosszújától, de fiát elveszíti. Fia mellé állhat, de az királynéként és feleségként is biztos bukást jelent számára.

11. ábra

A királynének az a legfontosabb, hogy a status quo fennmaradjon (*status quo csapda*). Vagy szerelmének, vagy saját pozíciójának elvesztése miatti félelemből, vagy a fia iránti érzett féltés miatt nincs mersze elhagyni a járt utat. Szűk látókörű, csak azt veszi figyelembe, ami megerősíti a Claudius által erősen manipulált véleményét (*bizonyíték-megerősítés csapda*), így nem nyitott semmilyen ellenbizonyíték befogadására. Számára ez a legbiztosabb és legkényelmesebb pozíció.

A 4. szín azzal kezdődik, hogy a királyné, aki eddig passzívan viselkedett, eldönti, hogy beszél Hamlettel. Anya és fia párbeszéde kegyetlenül durva. Mikor Hamlet azt mondja, hogy „... – bár ne volna az – anyám is ön.”¹¹³ verbalizálja döntését, hogy anyja számára nincs felmentés.

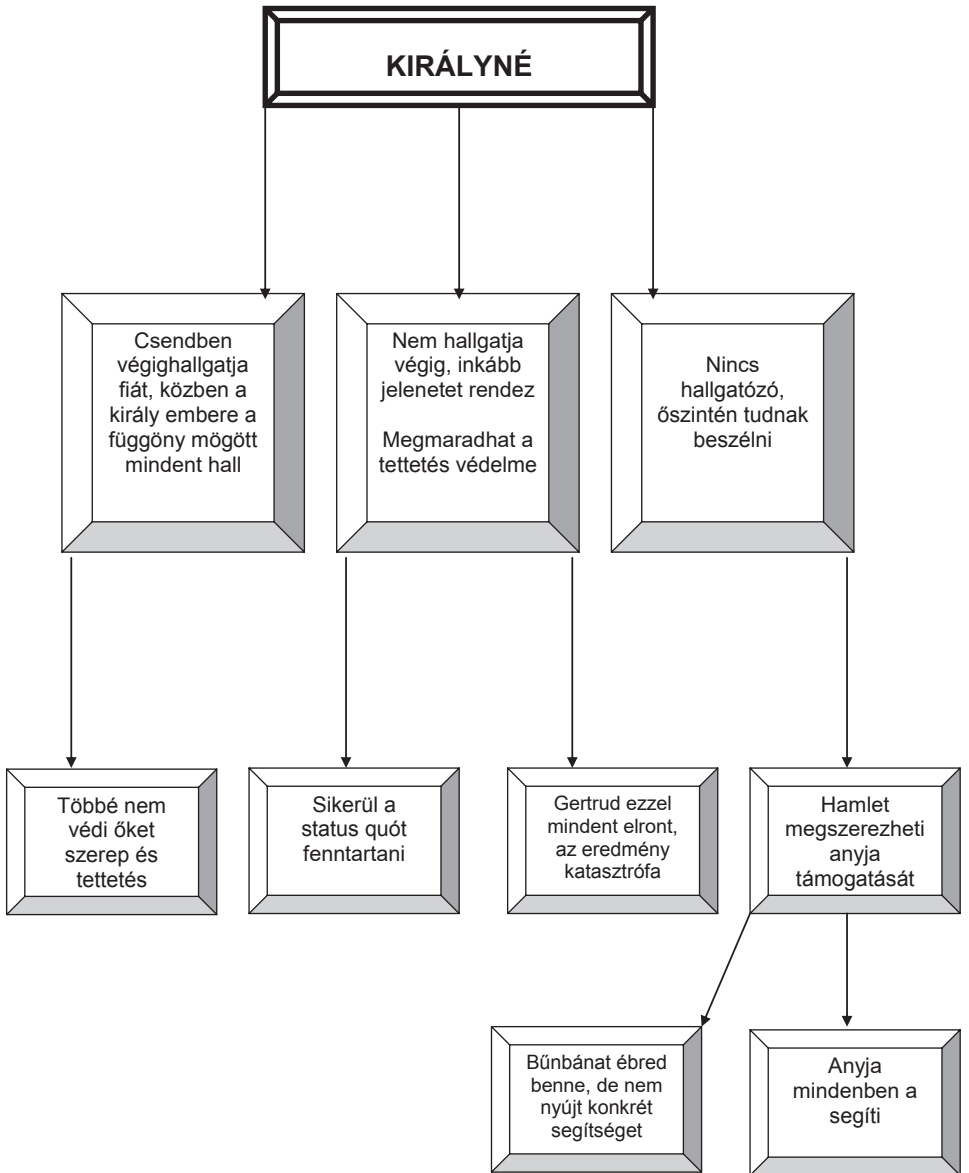
Ezután olyan gyorsan követik egymást az események, hogy nehezen lehetne bebizonyítani, hogy Gertrud hirtelen felkiáltását: „Mit akarsz velem? csak nem akarsz megölni?”¹¹⁴ az azonnali bosszú szándéka váltja ki. Meglepően hat és megalapozatlannak tűnik ez a rémült reakció, hiszen Hamlet csak közelebb lépett anyjához. Nem logikus, hogy valaki pusztán azért, mert szeretett fia arra kéri, hogy üljön le csendesen, rögtön azt feltételezi, hogy meg akarják ölni és azonnal sikoltozni kezd. Lehet, hogy Hamlet arca valóban dühös és elkeseredett volt, mégis úgy érezzük, hogy a királyné a *megölni* és *segítség* szavakat a hallgatkozó Poloniusnak szánja és tüzeni. Ezzel megállíthatatlan lavina indul el, amiért egyértelműen a királyné a felelős, akinek pedig lett volna más választási lehetősége.

---

¹¹³ 3. 4. 15.

¹¹⁴ 3. 4. 20.

12. ábra

Polonius megölésével Hamlet elköveti az első hibát, és egyáltalán nem véletlen, hogy ez bekövetkezik. Hamlet elbizakodott lett, elhiszi, hogy joga van az önbíráskodáshoz. Először fordul elő, hogy elhamarkodottan cselekszik, mikor nem bizonyosodik meg arról, ki van a függöny mögött. Jogi szempontból ez büntetendő cselekedet, *luxuria: hanyagság, szándékosság*. Polonius megölése ugyanakkor *elvétség, aberratio ictus*, azaz két embert öl meg egy helyett, mivel azt hiszi, Claudiuszt ölte meg. Az a Hamlet, aki nem is olyan régen kész volt egy egész színtársulatot aprólékos precizitással, a legkisebb részletekre odafigyelve betanítani, most meggondolatlanul döfköd törével a függöny mögé és nem érdekli kit öl meg.¹¹⁵ A felelősség elől most is örültsége a menedék.

Poloniuszt anya és fia egyáltalán nem említi többé. Úgy kezelik a főkamrást, mintha soha nem létezett volna; egy nagy nulla ez a hullá. Hamletnek sikerül anyja elé tükröt tartani és eljuttatni szavait, ha nem is a szívébe, de a fülébe. Ez a viasz-nő azonban, aki olyan könnyen olvadt Claudius kezében és könnyen olvad Hamlet szemrehányásainak hatására is, az első adandó alkalommal kész összeszedni magát és egy pillanat alatt visszatérni a *status quo* játékba.

Hamlet tágítani kezdi *személyes terét* (personal space), érzi, hogy el kell hagynia elefántcsonttoronyát. Monológok helyett beszédek kezd tartani. Először Gertrudnak ismerteti jövőjére vonatkozó programjavaslatát, majd ismerteti a Rosencrantzot és Guildensternét érintő terveit is. Alapfilozófiája egyszerű: aki másnak vermet ázott, maga essen bele. Ismét önbíráskodik, előre megfontolt, szándékos, kettős emberölésre készül. A bosszú beszél belőle, Polonius hirtelen felindulásból elkövetett megölésével ellentétben itt egy tudatos, átgondolt

---

¹¹⁵ Molnár Tamás: „Megbosszulni vagy nem bosszulni”, avagy a bosszú jogi szempontból a Hamlet, dán királyfi c. drámában. Bibó István Szakkollégium 1999/2000. www.ajk.elte.hu/TudomanyosProfil/.../MolnarTamas-Bosszu.pdf

terv bontakozik ki azzal az indokkal, hogy ha ő nem öli meg Azokat, Azok fogják megölni őt. És róla ne gondolja senki, hogy olyan ügyetlen, hogy mindezt hagyni fogja ... ¹¹⁶.

1) Mi a probléma? Most már bizonyos, hogy Hamlet nem akar ölni és nem bánná, ha könnyekre válhatná a reá kiszabott feladatot. De már ölt, és gyilkos lett. Azzal, hogy anyjára támad és nem kíméli, ellene fordul a Szellem akaratának.

2) Mi az akarat? A Szellem mind a két parancsát be akarja hajtani fián.

3) Mit lehet tenni? Bár a Szellem mozgás- és cselekvésterve korlátozott, fiára gyakorolt hatása erős. Hamlet az egyetlen földi ügynöke, más választása nincs.

4) Mi történhet? Mindenképpen folytatni kell az elkezdett programot, meg kell akadályozni a teljes romlást, hiszen már „láthatatlan terjed a fene, S mindent aláás”.

Ki ez a Szellem, aki bár már nincs az élők között, jogot formál arra, hogy beavatkozzon a földi szereplők életébe? Ő indítja el a dráma cselekményét, és újra meg újra megjelenik, amikor az események nem az általa előírt mederben folynak. Nem képes interaktív kommunikációra, nem törődik senki véleményével, semmilyen visszajelzéssel, ő *egy egyetlen cél által mozgatott lény* (one-issue person).

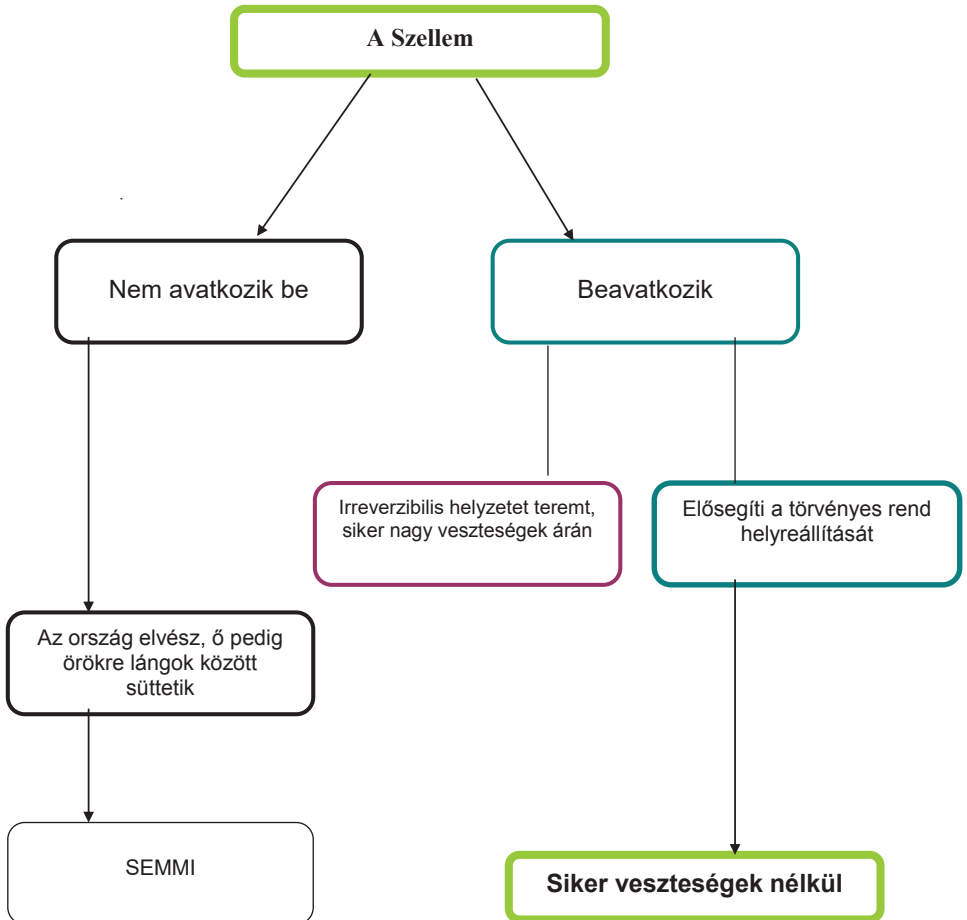
A Szellem számunkra a döntéseket kívülről befolyásoló, irányíthatatlan tényezők összességét jelenti. Ő az a szellem, akit Thomas Mann *az elbeszélés szellemének* nevez.¹¹⁷ Ő a láthatatlan

---

¹¹⁶ 3. 4. 210. „... s ügyetlen Volnék, ha nálak egy öllel alább Nem árok ... „

¹¹⁷ Vö. Mann, Thomas: *A kiválasztott*. Akadémiai Kiadó, 1974.

kéz, a *deus ex machina*, ő az élet, ami mindig megy tovább, a show, aminek folytatódnia kell, a hajózás, ami szükségszerű.

13. ábra

IV. FELVONÁS 1. SZÍN

Polonius halála végleg meggyőzi Claudiust arról, hogy ha nem öli meg Hamletet, Hamlet fogja megölni őt. Aggódó apaként és féltő gyámként tetszeleg felesége előtt, és terveket sző, hogyan lehetne elejét venni az esetleges rágalmaknak. Beszéde, viselkedése a régi, egyetlen dolog mégis megváltozott: a király lelke „zavarral és búval van tele.”

IV. FELVONÁS 2. SZÍN

Döntéshozási szempontból egyértelmű választ adhatunk arra, hogy Hamlet miért rejtette el Polonius holttestét. A holttest tárgyi bizonyíték, bűnjel. Ha nincs holttest, nincs bizonyíték, ha nincs bizonyíték nincs gyilkosság, ha nincs gyilkosság, nincs gyilkos. Mindez azt jelenti, hogy Hamlet nem adott fel semmit, időt kell nyernie, hogy folytathassa a munkát. Ismét kísérletet tesz arra, hogy az Udvarban betöltse az *éber őrző* szerepét (watchdog-function). Rosencrantzot, bár ellensége, figyelmezteti, hogy vigyázzon a királlyal.

IV. FELVONÁS 3. SZÍN

„... mert kétség'b'edett Nyavalyán kétség'b'edett gyógyszer segít, Vagy éppen semmi.”¹¹⁸

Claudius ismét kimagyaráz, maszatol, ferdít, mostanra azonban már megtanult valamit. A „vagy éppen semmi” beismerése Hamlet erőfeszítéseinek rendkívüli sikerét bizonyítja, hiszen azt az ellenfelet megtörni, aki az egyetlen *összehasonlítási másik*, nem jelentéktelen teljesítmény. Claudius egyre inkább hasonlóná válik bátyja szelleméhez, neki sincs nyugalma,

---

¹¹⁸ 4. 3. 9-11.

míg ellenségét halva nem látja. De a Szellemmel ellentétben, aki lángok közt szenvedő fantomlény, és természetes, hogy szabadulni akar, Claudiust semmi nem menti fel.

Azt, hogy hol van Polonius holtteste, Hamlet csak az örület álarcában árulja el. Semmilyen ellenállást nem tanúsít az ellen, hogy Angliába menjen, hiszen most az a legjobb, ha minél gyorsabban eltűnik szem elől. Ez azonban nem végleges távozás, csak taktikai visszavonulás.

IV. FELVONÁS 4. SZÍN

Shakespeare cselekvésre próbálja ösztönözni lankadt hőstét, látszólag most már csak a közönség kedvéért, hogy a dráma drámaként érjen véget. Olyan helyzetet teremt, amely inspirálni hivatott a királyfit, hogy újra megtalálja motivációja elveszett fonalát. Az értéktelen lengyel területéért folytatott küzdelem azonban értelmetlen hősiességnek tűnik a *gyöngéd* és *kényes* királyfi számára. A motiváció nem tud internalizálódni. Jónásként rühelli a prófétaságot, a megmentő szerepét, mégis megérzi, hogy „minden alkalom” őt vádolja, további küzdelemre inspirálja, hogy rá kell eszmélnie: szükség van egy nemes célra, amely nélkül az emberi élet nem több állati létnél.

Utolsó monológja ez, utána Horatióhoz fog majd beszélni. Talán tudja már a választ, hogy lenni vagy nem lenni érdemes. Hitvallása, filozófiája kész, tudja, hogy a semmiért nem érdemes, de a becsületért küzdeni kell. Ez az a nemes cél, amiért bent kell maradni a játékban, még akkor is, ha szándéka szerint nem akar bent maradni. Döntése is az, hogy marad!

„Az valódi nagy, Ki fel nem indul, ha nagy oka nincs;

De szalmaszálért is küzd nagyszerűen, Midőn bec sület, ami fennforog.”¹¹⁹

Helyzete azonban jelentősen megváltozott és a feltételek már korántsem olyan kedvezőek, hogy jó döntéseket hozhasson. Értékrendje hiába kristályosodott világos és egyértelmű egységgé, ettől csak a lelke fáj jobban. A jó döntéshez szükséges hat alapfeltétel közül több is elveszett az út során. Újabb *hasznos információ* jelenleg nem áll rendelkezésére. *Az alapos megokolást* eddig sikeresen magára kényszerítette, de már nincs elég ereje és *kitartása*. Hiányzik a *segítő környezet*, újabb *kreatív alternatívák* nincsenek. *Intuíciója* sem működik már tökéletes pontossággal. Mindennek egyenes következménye lesz, hogy rövidesen besétál a Claudius által előkészített csapdába.

IV. FELVONÁS 5. SZÍN

A szín elején a lelkében dúló viharok miatt gyötrődő királyné nem akarja fogadni Ophéliát. Most már mindenben veszélyt sejt, tehát Hamlet beszéde nem volt hiábavaló: a királyné lelkiismeretét büntudat mardossa.

Ophélia, bár érzelmileg erősen feldúlt állapotban van, pontosan megfogalmazza, miért jött: Laertesnek akar üzeni, hogy álljon bosszút apjuk halálán. Világosan megfogalmazza fájdalma okát: apja halála mélyen lesújtotta, de hozzáteszi, hogy tudja, az élet hasonló fordulatait az ember csak türessel képes túlélni. Miután mindezt elmondta, készül hazamenni, ezért kocsit rendel. Mindez az mutatja, hogy Ophélia pontosan tudja, hogy hol van, mit csinál, sikeresen és érthetően kommunikált egy összetett gondolatsort, majd miután mindezt elvégezte, döntést hozott, hogy hazamegy. Viselkedése és beszéde összeszedett, racionális,

---

¹¹⁹ 4. 4. 53-56.

láthatóan nincs szüksége segítségre, ismeri az utat, közli a célt hogy, miért és hová akar menni: szó sincs arról, hogy öntudatlanul elbolyong valamerre, haza fog menni, hogy bátyjának beszámoljon a történekről. Beszédstílusa távol áll egy zavart elméjű ember beszédétől: „Remélem, minden jóra fordul. Az embernek túrni kell: de én nem állhatom meg sírás nélkül, ha rá gondolok, hogy teszik abba a hideg földbe. Ezt a bátyámnak meg kell tudni, ...¹²⁰

Ez az első alkalom, hogy Ophélia gondolkodik és tervez. Kétségeink támadnak: egészen biztos, hogy Ophélia őrült pusztán azért, mert elénekel egy-két bolondos dalt? Ophélia megtapasztalta, melyek az őrültség külső megnyilvánulásai, hiszen testközelből látta, Hamlet hogyan játssza ezt a szerepet. Említésre méltó a hasonlóság: Hamlet is bolondosan énekelgetett, inkább romantikus, mint agresszív őrültet játszott, akit szánnak az emberek. Ophélia ugyanez a típus. Véletlen egybeesés csupán, hogy ugyanazon a helyen egyszerre két, magatartását tekintve ennyire hasonló őrült jelenik meg?

Ophéliának alapos indítéka van arra, hogy eljátssza az őrültet. Azért tesz látogatást az Udvarban, mert szüksége van közönségre, tanúkra, akik látják őt ebben az állapotban. Ophéliát kizárólag mások társaságában látjuk ebben az állapotban. Míg például Claudiusszal kapcsolatban Rosencrantz beszámolója alapján kaptunk információt arról, hogy az *egérfogó-jelenet* után milyen feldúlt állapotba került, nincs tanúnk, aki látta volna, Ophélia hogyan viselkedik, amikor senki nincs körülötte.

Ophéliának ezernyi oka és számtalan megalapozott bizonyítéka van, hogy Hamletet megölessen. Az első, a legnagyobb tragédiát akkor élte át, amikor Hamlet tudtára adta, hogy

---

¹²⁰ 4. 5. 68-70.

már nem szereti, és megszegte szavát, mikor kijelentette, hogy nem veszi feleségül. Az elárult szerelem hirtelen csap gyűlöletbe, a korábban szeretett lény ellen bosszút lihegni nem szokatlan jelenség. És aki ismeri Shakespeare fiatal hősnőit, azzal is tisztában van, hogy egy ifjú leány esze azért mégsem annyira „... halandó, mint ősz ember élte ...”¹²¹

Hamlet furcsa álcája mögül sokszor és nagyon mélyen megalázta, sőt, ki is gúnyolta egykori menyasszonyát. Ophélia azonban nemes kisasszony, az „úri nép” tagja, akit előjogok, kiváltságok illetnek meg. Önérzetes, méltósága és tartása van, sőt, ahogy a sírásók mondják, szabadsága van még arra is, hogy vízbe fojtja magát, ha úgy tetszik neki.¹²²

Ráadásul azzal, hogy kolostorba küldi, Hamlet kifejezi, hogy még arra sem tartja méltónak a lányt, hogy feleség és anya legyen. Azaz még arra sem, ami születésénél fogva alapvetően megilleti: hogy nő legyen. A nőként való létezésre is méltatlannak tartja, amivel egyben az emberi létezéséhez való jogát is megkérdőjelezi, hiszen nem nélküli lényként lehetetlen a Földön manifesztálódni. Elaine Showalter megemlíti, hogy a kor szlengjében a *semmi* szó a női genitáliákra vonatkozik. Amikor Gertrud Ophélia beszédét *semminek* nevezi, megerősítése annak, hogy a lány mondanivalója, személye, élettörténete tökéletesen értéktelen az Udvar számára, a semmi, a zéró szintjén áll minden tekintetben.¹²³

Legalább ekkora súllyal nehezedik Ophélia lelkére, hogy szerelmese az, aki megölte az édesapját, és mindezt tetézi, hogy még a holttestét is megszenteltetette, mikor nem akarta

---

¹²¹ 4. 5. 160.

¹²² 5. 1. 26-29. „... sajnos bizony, hogy az úri népnek több szabadsága van vízbe fojtani vagy felkötni magát, mint a többi keresztyén felebarátjának.”

¹²³ Vö. Showalter, Elaine: *Feminist Criticism and Hamlet*. In: Murfin, Ross C.(szerk.): *Case Studies in Contemporary Criticism*. University of Miami, 1985.

kiadni. Talán arról is tud Ophélia, hogy Hamlet többször gúny tárgyává tette a jó Poloniust, és megalázóan bánt egy másik nővel, saját anyjával is.

Ophélia, akinek női ösztöne eddig is jól működött, rájöhett – vagy megtudhatta a királynétól – , hogy Hamlet csak megjátssza az őrületet. Talán eljött számára az idő, hogy saját eszközeivel megpróbáljon bosszút állni a szemében nagyon is bűnös, talán már nagyon is gyűlölt Hamleten. Sok-sok mellőzés és mellékszerep után Ophélia végre saját maga akarja meghatározni önmagát, és nem engedi többé, hogy mások határozzák meg, hogy ki is ő valójában. Ráébredt és elhatározta, hogy többé már nem akar az a Senki és Semmi lenni, aki eddig volt, akivé tették.

Ophélia kétségbeesett, ugyanakkor számító és hidegvérű. Talán tudatosan próbál szánalmat kelteni másokban, hogy ezzel ingerelje bennük a bosszúvágyat. Nemcsak Laertest, hanem a királyt is sikerül rászednie. Amikor Laertes arról beszél, hogy apjáért bosszút fog állni, Ophélia betegségéről nem beszél, nem is említi. Mivel titokban érkezett haza, valószínű, hogy még nem járt otthon. Csak akkor tudja meg mi történt, amikor Ophélia megjelenik kócosan, összeszedetlenül, őrült módon félrebeszél és énekel. Laertes részéről természetes reakció, hogy mindez mélyen megrendíti, és való igaz, hogy az sem hatná meg ennyire, ha húga ép ésszel ösztönözné bosszúra.¹²⁴

Feltételezzük, hogy éppen ez az, amire Ophélia számít. Ophélia jól ismeri bátyját, tudja, hogy Laertest nem lehetne rávenni a vérbosszúra, más taktikát kell alkalmazni. A gyengeség, az elesettség, a kiszolgáltatottság biztos eszköz a szánalomkeltéshez. Nem az első eset, mikor a gyenge női kéz egy férfi keze által áll bosszút. Hamlet, és ez alól semmi nem menti fel,

---

¹²⁴ 4. 5. 167-168. „Ha ép ésszel bosszúra ösztönöznél, Nem hatna így meg.”

nagyon kemény szavakkal megátkozta Ophéliát,¹²⁵ aki lehet, hogy az adott pillanatban nem fogta fel a szavak súlyát, de később annál inkább. Harold Jenkins¹²⁶ kiemeli azt a nagyon fontos szempontot, hogy bár Hamlet üzenete nem annyira Ophéliának, mint inkább Poloniusnak szólt, apa és lánya erős összefonódása a tragédia egyik iniciátora. Hamlet döntéseit is nagyban meghatározza kettejüknek ez a nagyon erős kapcsolata, hiszen ez hiúsítja meg és vágja el útját Ophélia felé.

Míndezek alapján feltételezhető, hogy ezek az okok hozzájárulnak Ophélia későbbi öngyilkosságához. Az, hogy saját bátyjával gyilkoltatja meg szerelmét, olyan tett, amit nem képes utólag feldolgozni. Ophélia, aki sokáig passzív és cselekvésképtelen volt, feleszmélt, de a lehető legrosszabb, kizárólag érzelmek által motivált döntéseket hozott.

1) Mi a probléma? Ophélia érzi, hogy Hamlet elhidegült tőle, de nem érti, miért. Apja és bátyja azonban reményt ébreszt benne, hogy visszaszerezheti a herceget. Ez nem sikerül, ami mélyen megalázó számára. Később újabb csapás éri, apját meggyilkolja Hamlet, de ennek sem érti az okát. Tamasz nélkül marad. Hamlet később zárdába küldi, mert nem tartja méltónak, hogy utódokat szüljön. Személye teljesen marginalizálódik. Fején a koszorú megmaradt lányságára utal.

2) Mi az akarat? Azonkívül, hogy Hamlet felesége akart lenni, soha, semmilyen más életcélja nem volt. Az ok-okozati összefüggéseket nem látja át, döntésképtelen, amorf érzelmei vezérlik.

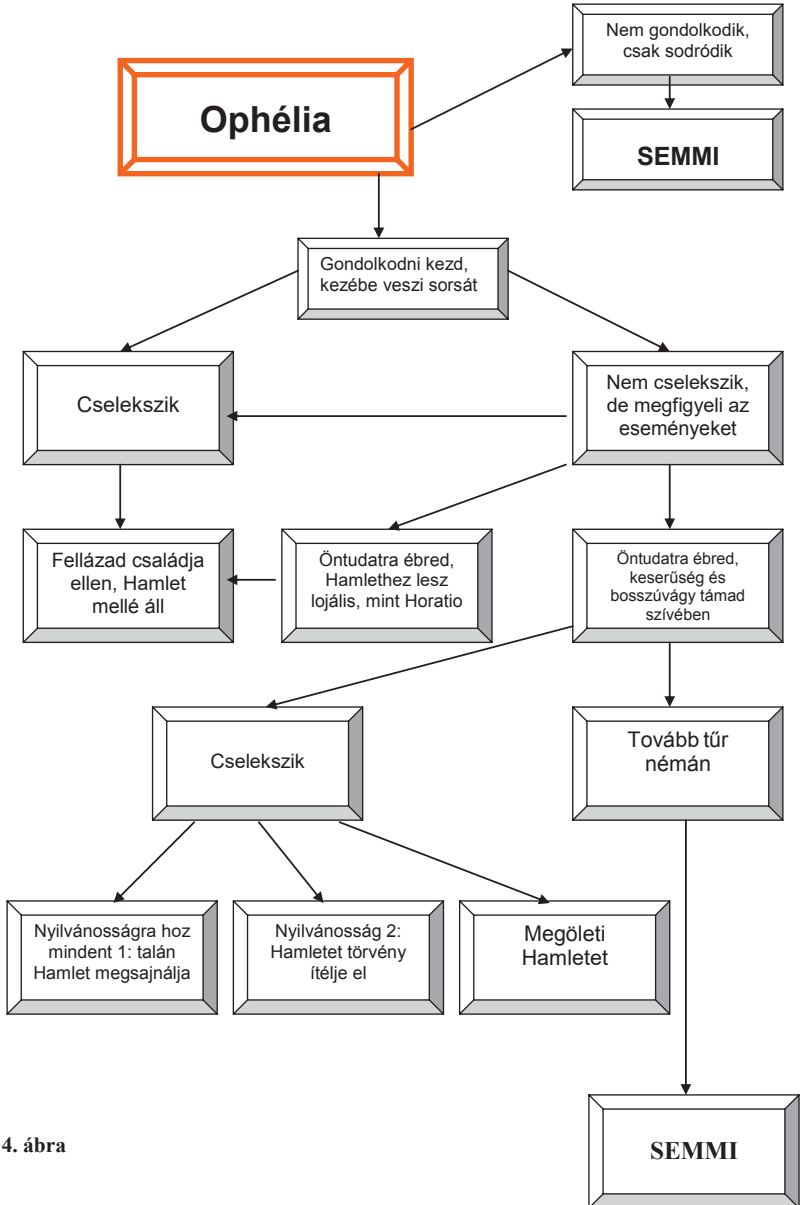
---

¹²⁵ 3.1. 121-142.

¹²⁶ Jenkins, Harold (szerk): *Hamlet. The Arden Edition of the Works of William Shakespeare*. Routledge, 1992. LN. 494-497. o.

3) Mit lehet tenni? Megpróbálhat felnőni. Kifejlődhetne benne a vágy, hogy végre ő is akarjon lenni valaki. A megalázottság megsemmisíti, vagy lázadóvá teszi. A környezete felől érkező impulzusok, amelyekre Hamlet fogékonyan reagál, Ophéliát sem hagyják hidegen. Nem akar többé a tespedt dán udvar passzív terméke lenni. Érti, hogy Hamletnek már kevés egykori menyasszonya, ezért megpróbál felemelkedni hozzá, hátha végre egyszer belőle is lesz Valaki.

4) Mi történhet? Miután rádöbben, hogy apja milyen is valójában, kiléphetne a családi körből, hogy Hamlet mellé álljon. Míg más Shakespeare-hősnők fiúruhában, mindenre elszántan harcolnak szerelmesük oldalán nagy és nemes célokért, Ophélia semmit nem kockáztat. Ám ettől nem nyugszik meg. Az elszenvedett fájdalomra a bosszú lehet gyógyír.

14. ábra

Az, hogy Ophélia mások segítséget veszi igénybe, döntéshozási terminusokban kifejezve azt jelenti, hogy döntéshozói hatalmának egy részét másoknak adja át. Ennek az az eredménye, hogy döntéseinek kimenetele erősen torzul, és már nincs tökéletes összhangban a döntéshozó eredeti szándékával.

Visszatérünk arra a részre, amikor Laertes „lázadó csoport élén” visszatér Dániába mint a népakarat által támogatott potenciális királyjelölt. Megteszi, amit Hamlet már nem tud megtenni, hiszen állandó megfigyelés alatt áll, nem rendelkezik a megfelelő fizikai szabadsággal. Míg Hamlet nem tartózkodik az országban, a másik ügyesen használja ki a hiátust. Laertes azt is látja, hogy gyengül a király, és ez a tudás bátorságot ad neki, hogy kockáztasson. Feltehetően apja is buzdíthatta, hogy király lehet belőle, mikor annak idején nyilvánvalóvá vált, hogy a trónörökös megbolondult. Polonius számíthatott arra, hogy ha a lányából már nem lehet királyné, bőséges elégtétel, ha a fia király lesz.

Az, hogy egyáltalán felmerül, hogy Laertesből király lehet, bizonyítja, hogy végbement a rendszerváltás: már nem számít a vérségi öröklés. De Laertesből nem lesz király. Nem elég okos és rafinált, gondolkodás nélkül besétál a király csapdjába. Claudius mesterien hálózta be a jó Laertest, a *meggyőzőes érvelés* (persuasive argumentation) legmagasabb szintjét műveli, mikor beszédével lecsillapítja Laertes bosszúvágyát. A király nyugodt, mint egy hivatásos túsztárgyaló. Ezen a területen Claudius igazán otthon érzi magát: a színlelés, a hízeltetés, az intrika, a megtévesztés az ő műfaja. Nyugtatgatja a heves ifjút. Kérdéssel indít, majd hagyja, hogy Laertes kidühöngje magát. Rendületlen önbizalma meggyőző, még játszania sem kell: tényleg nem ő ölte meg Poloniust. Kérdezzet: „Mi bajod, Laertes?”, „Nos,

mi gátol?” „... úgy van-é megírva Bosszúdban, hogy vesztőt, nyerőt besöpresz, Ellent s barátot?” „Nem akard hát tudni, kicsodák?”¹²⁷ Nincs, aki erre azt mondaná, hogy nem.

Majd dicsérni kezdi a nemes ifjút, miközben betoppan Ophélia, aki a legjobbkor érkezik. Anyyira tökéletes az időzítés, hogy felvetődik, vajon nem Claudius rendezte-e így mindezt. Ahogy a fivért meggyőzte, meggyőzhette a lányt is.

Laertes végre feladatot kap. Eldönti: bosszút áll apjáért: „Halála módja, titkos temetése, Se kard, se címer hamvain, se zászló, Főúri pompa, sem nyílt ravatal: Mindez kiált, égből a földre mintegy, Hogy érte számot kell vennem.”¹²⁸ Az már nem jut eszébe, hogy éppen azzal szövetkezik, aki megtagadta Poloniustól a főúrnak járó halotti kegyeletet. Akinek oka volt úgy rendezni a temetést, hogy felhívja a figyelmet, hogy valami nem helyénvaló Polonius halála körül, és ezzel finoman Hamletre terelte a gyanút. Arra sem gondol, hogy mivel örült személyt nem lehet törvényesen elítélni, a királynak bérgyilkosra van szüksége, hogy eltegye Hamletet láb alól.

L. S. Champion több szempontot említ, mikor felhívja a figyelmet arra, hogy a kritikusok számára milyen nehéz feladat Laertes hazatérését megmagyarázni.¹²⁹ Harley Granville-Barkert¹³⁰ és Dover Wilson¹³¹ idézi, akik szerint a jelenet következtetlenségeket és belső

---

¹²⁷ Vö. 4. 5. 136- 144.

¹²⁸ 4. 6. 210-214.

¹²⁹ Champion így ír erről: "Critics ...explained away "slapdash inconsistencies...." Champion, L. S.: *Laertes' Return to Elsinore. Shakespeare Quarterly*, Vol. 17, No. 1, 1966. 81. o.

¹³⁰ Harley Granville-Barker megjegyzi: "I have always felt that Laertes' appearance was a little too surprising, that the king's excuse only made the matter worse, that Shakespeare has, for once, been too slapdash." Granville-Barker, Harley: *Prefaces to Shakespeare*. Princeton U. P., Princeton, 1946. 47. o.

¹³¹ Uo. "J. Dover Wilson points out that Scene vi does not allow ample time for Claudius to convince Laertes of his innocence, especially since Laertes had first to »make« choice among his »wisest friends«."

ellentmondásokat tartalmaz. Mivel az előzmények alapján úgy véljük, hogy a cselekmény logikus kimenetele szerint előbb-utóbb valaki fellázadt volna a nép élen, nem értünk egyet azzal, hogy Shakespeare hibázott volna és ezt a részt összezsapta. Való igaz, jobban örülnénk, ha Hamlet lenne az, aki a kapukat döngeti, hiszen ő a nép kedvence, a trón jogos utódja, de Laertes megjelenése nem tesz kárt az elbeszélés szövetén.

IV. FELVONÁS 6. SZÍN

Shakespeare úgy dönt, hogy itt az ideje visszahozni a főszereplőt a helyszínre. Készül a harctér a végső összezsapásra.

IV. FELVONÁS 7. SZÍN

„Hogy mit tenne Hamlet, ha ő nem Hamlet lenne – Laertes alakjában válaszolja meg Shakespeare.”¹³²

Ez a szín valóban Laertesé, most az övé a főszerep. Ez a főszereplő azonban nem főhős: nagyon könnyen adja el forradalmát. A király beszéde ismerősen cseng neki: Polonius is ezt a stílust használta, hasonló *intrikabeszédét* hallottuk már a 2. 2.–ben: „... majd feltüzelem ...”, „... terve kész agyamban ...”, „... vak esetnek tartván cselünket ...”¹³³ Claudiuszal összeállni most még jó üzlet. Lehet, hogy később, de törvényesen és kisebb kockázattal lehet belőle király. Laertes tudatában van annak, hogy a hirtelen felhevülésből fakadt tömegtüntetés bizonytalan talaj a jövődöbéli királyság megalapozásához.

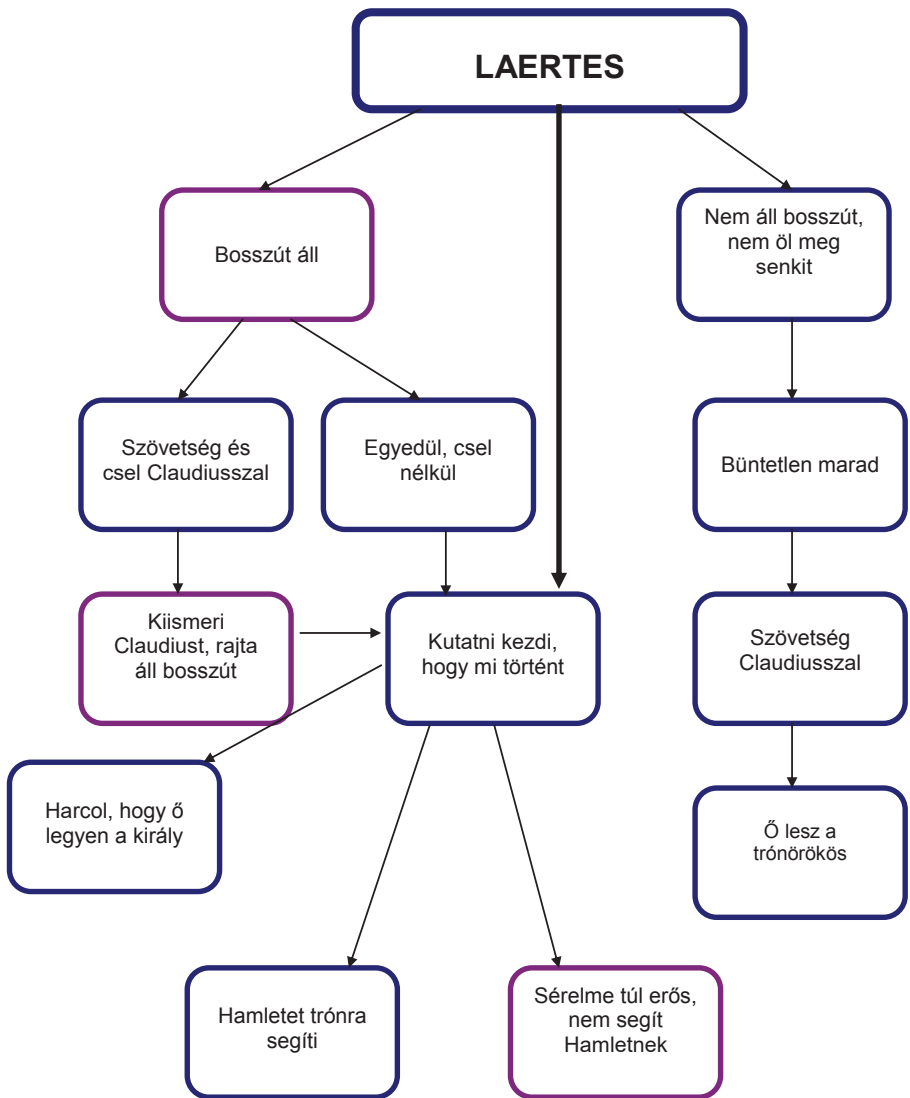
---

¹³² Benedek Marcell: *Shakespeare*. Gondolat Kiadó, 1963. 203. o.

¹³³ Vö. 4. 7. 62-67.

Jelenleg valóban hiányzanak a megfelelő feltételek ahhoz, hogy Laertes jó döntést hozzon. A király elvakította, így Laertes erős érzelmi befolyás alá került, értékrendje homályos. A „szemet szemért” elv nem fogadható el alapos indoklásként. A „segítő környezetet” egyetlen személy képviseli: Claudius. Kreatív alternatíva nincs. A jó döntési láncolatnak csak egyetlen láncszeme adott számára: az elkötelezettség.

15. ábra

V. FELVONÁS 1. SZÍN

Az V. felvonás a nagy revelációk ideje. Kiderül mindaz, ami ha hamarabb derül ki, nem hal meg annyi ember. Az előző felvonásokban lejátszották az elő- és középdöntőket, a dráma utolsó felvonása a *Döntő*, ahol már csak a legjobbak vehetnek részt. Eldőlt, ki méltó arra, hogy benn maradjon a versengők körében.¹³⁴ A darab végére helyre kell állnia az egyensúlynak, hiszen Shakespeare *egyensúly-szerző*, aki arra született, hogy művén keresztül megpróbálja helyre tolni mindazt, ami ebben a világban kizökkent.

Hamlet, aki abbahagyta a monologizálást, most már Horatióhoz beszél. Kommunikációja és fizikai státusa egyszerre externalizálódik; az Udvar fizikai és szellemi terét egy időre elhagyja. Nem csupán praktikus okokból érkezik a temetőbe – nincs hol laknia, mert körözött bűnöző –, hanem azért is, mert tele van olyan kérdésekkel, amelyekre az emberek között nem talált választ.

A Temető intézmény, az Udvar kontraszt-intézménye. Shakespeare ellensúlyt, konvex-konkáv relációt épít a műbe, ezzel szimmetriát teremt. Az Udvar zárt tér, a Temető nyitott. Az Udvar szereplőin a király uralkodik, a Temetőben a Természet és Isten az úr. Az Udvar mesterséges, emberi kéz alkotta építmény, a Temető természetes környezet. Az Udvar behatárolt terület, a Temetőnek nincsenek szigorúan vett határai. Az Udvar lakóinak élete időben véges, a temetőlakók háza ítéletnapig áll. Az Udvar világa hazug és képmutató, a Temetőben értelmét veszti a hazugság. Aki ide kerül, az megszabadult a torz, földi dolgoktól. Nem foglya sem térnek, sem időnek.

---

¹³⁴ Hamlet szavaival élve veszélyes lenne, ha nem megfelelő partner vegyülne az erősek, azaz a döntőbe jutottak versenyébe.

A Temető intézményének törvényei és szabályai vannak, akárcsak az Udvarnak. Mindkét intézmény jogrendszerét eredetileg az Istenről adatott törvények alkották, azonban mindkét intézményben valamilyen súlyos csorbát szenvedett a törvényes rend. Az Udvar rendjének törvényes képviselőjét, a királyt orvul megölték. A Temető rendjének védelmére feljogosított törvényes személyt, a papot rendelettel utasították törvénysértésre. Maga Claudius a bitórló és a törvényszegést elrendelő személy, ő az isteni törvények megrontója és felülírója

A szín elején két sírásót látunk, akik munkahelyükön beszélgetnek. A tárgyalás szakmai jellegű, ugyanakkor mélyen filozofikus és politikus: szándék- és cselekvésetikai kérdéseket feszegetnek, majd konkrét esettanulmányt végeznek az udvari korrupcióról. A két sírásó szereti a munkáját. Maradandó és örök lakhelyet építeni keresztény felebarátainknak magasztos hivatás. Ők a harmónia emberei. Harmóniában vannak azzal, amit csinálnak és harmóniában vannak önmagukkal. Felszabadító érzés derűs bölcselkedésüket hallgatni, a találós kérdéseket, amelyek az emberi élet legnagyobb tragédiáját, a halált evidenciává egyszerűsítik. A sírásók szemrebbenés nélkül fogadják el az emberi ésszel felfoghatatlant: minden ember halandó. Bölcsességük egyszerű: *az élet már csak ilyen.*

Hamlet érkezik a Temetőbe, kívülről jön, mint ahogy annak idején Dániába is távolról, Wittenbergből érkezett haza apja temetésére. Nagy művek igazságghozói gyakran kívülről kerülnek a rendszerbe, talán azért, mert nehezen hihető, hogy emberek alkotta társadalmi rendszerek önmaguktól, külső ösztönző nélkül megváltoznak, és spontán módon, pozitív irányú mutációt produkálnak.

Mivel Hamlet *érkezett* az Udvar új, számára már nem a gyerekkori otthon jelentő világába, de soha nem *létezett* ennek a világnak részeként, létezésének értelmét nehezen találja, se

gyökeret verni, se elmenni nem tud. A Temetőben inkább otthon érzi magát. Itt nyugalom van: nincsenek emberek és már nincsenek megválaszolatlan kérdések. Értelmét veszti minden elmélet és érv, pro- és kontra. Aki már megtapasztalta, mit jelent *lenni*, most a lehető legközelebről akarja látni, hogy milyen *nem lenni*. A temetői látogatás során a *lenni vagy nem lenni* filozófiai kérdése fizikai formát ölt. Ez az a hely, ahol Hamlet eldönti, nincs más választása, meg fog halni.

Hamlet, aki az Udvarban senkivel nem tudott kommunikálni, itt beszélgetőtársakra talál. Kint a szabadban, távol az Udvartól, kimondatnak a tiltott és titkos dolgok: az úri nép korrupst, a halottvizsgálot megvesztegették, Ophéliát törvénytelenül temetik, az Írás szerint a nemesi kar nem nemes.

Az Udvar minden értéke semmivé válik a sírásók csípősen szellemes logikája tükrében. A két világ közt éles a kontraszt a Temető javára. A darab során először érezzük jól magunkat, végre nevetni is tudunk. A sírásók világnézetével azonosulunk, foglalkozásuk, ami a korban valószínűleg a legmegvetettebb állás volt, vonzóvá válik. Legjobb lenne itt maradni.

Hamlet koponyákat nézeget, először másokét, majd Yorickét. Közben friss halott érezik a temetőbe: Ophélia. A sorrend nem véletlen. Idegen, régi koponyák, majd Yorick koponyája, végül Ophélia holtteste: egyenes út a Halál valóságának megismeréséhez. A koponyák látványa filozofálásra készíti, Yorick koponyájának természetes büze fizikailag, Ophélia halála pedig lelkileg érinti meg Hamletet, azaz lénye minden ponton összekapcsolódik a Halállal.

Ophélia temetése csonka szertartás. Hiába hinti szeretettel a királyné a virágokat, hiába jajgat Laertes a fájdalomtól, Ophélia most már nem más, mint egy szétázott hulla. Se neve, se neme, se dísze, se áldása, se híre, se hamva.

Hamlet nem marad rejtekében. Előjön, és megnevezi magát mint Hamlet, a dán. Nem azt mondja, hogy ő „Hamlet, a szerelmes”, vagy „Hamlet, a fájdalomtól szenvedő”, vagy „Hamlet, a tönkretett”, nem. Ő Dánia törvényes királya, akit nem tudtak kiirtani, és akivel – ne feledjék – még számolni kell. „Veszélyes is van bennem valami: Kerüld, tanácslom. Vedd innen kezéd.”¹³⁵ Ez nem az elgyengült, halálra elszánt ember nem beszéde. Most a Herceg szól és cselekszik: azonnal kisajátítja a halott Ophéliát, tekintet nélkül arra, hogy életében hogyan bánt vele. Úgy érzi, erre feljogosítja a szerelem, amit titkolni kellett, aminek fájdalma erősebb a testvér szereteténél.

A tépelődésre hajlamos Hamletnek látszólag nem okoz lelkifurdalást, hogy míg Ophélia élt, szinte a halálba kergette. A halott lányt szerelmeseként babusgatja. Hatalmas tűz ég benne, birkózik Laertessel, sírba ugrik, ami szimbolikus, a jövőre előremutató kép. Az őrzőngő Hamlet olyan őszinte haragot és fájdalmat mutat, hogy el tudjuk képzelni, hogy sok színész pusztán ezért a jelenetért vágyik arra, hogy Hamletet eljátszhassa. Felszabadító, ahogy a sokáig visszafojtott érzések végre utat törnek és parttalanul áradnak. Nincs többé bohócálarc, nincs ironia, nincs maszk. Hamletet már nem lehet feltartóztatni.

Ugyanakkor a herceget végtelenül elgyengíti Ophélia halála. Nem számított arra, hogy ez a láncszem elszakad. Polonius után Ophélia a második ártatlan ember, akinek akaratlanul a

---

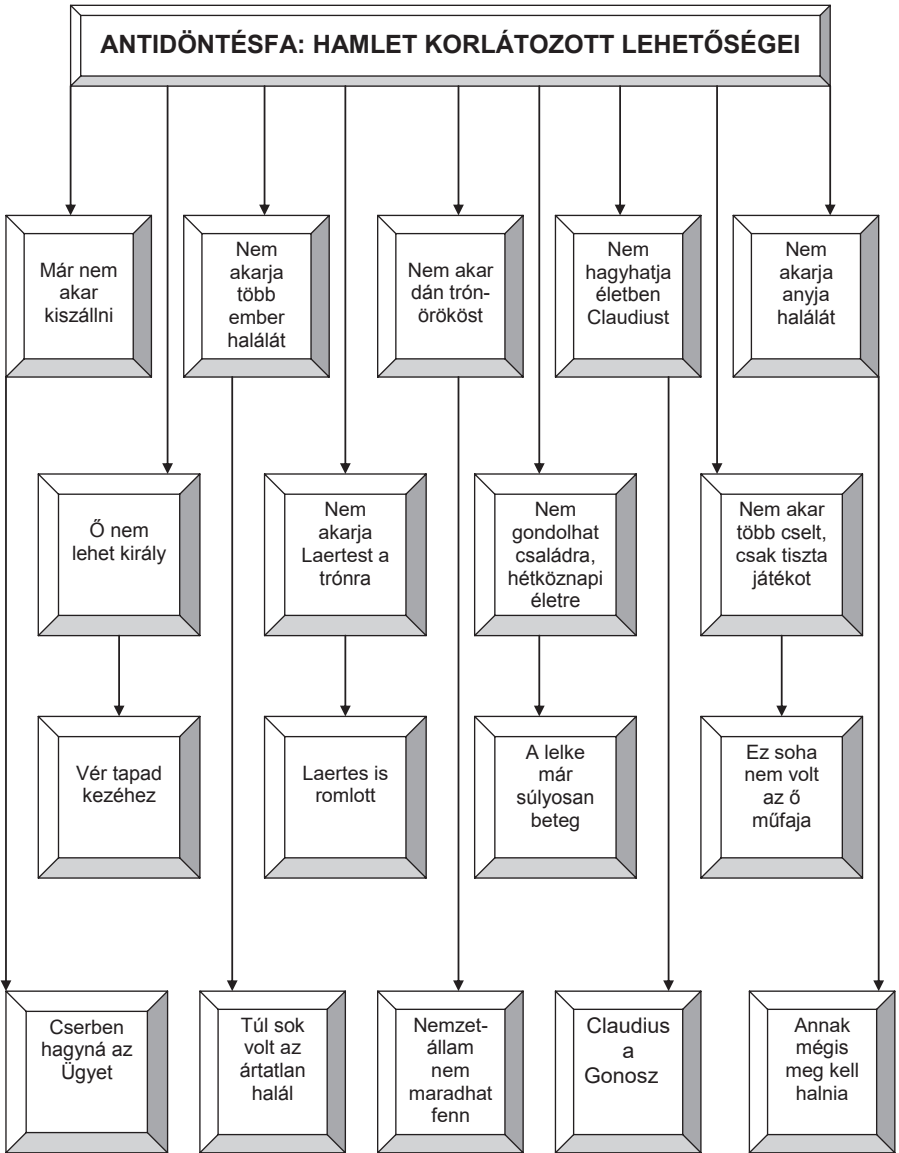
¹³⁵ 5. 1. 255-256.

halálát okozta. Ismét tévedett, ismét rosszul taktikázott, az ítélet megint nem oda sújtott, ahová szánta. Egy jó döntés megint rossz eredményt szült.

Hamlet tehetetlenséget érez: mire volt jó ez az egész? De már tervezi a jövőt, konkrét alternatívákat sorol fel, melyek a következők: sírás, viaskodás, önmarcangolás, méregivás, krokodilevés és elevenen eltemetkezés. Ez a felsorolás az utolsó színre, a tetőpontra készít fel, amikor a krokodilevést és az elevenen temetkezést leszámítva minden tervbe vett cselekvés megvalósul.

A dolgozatban szereplő utolsó döntési fa *anti-döntésfa* lett, azaz a *nem-döntések fája* (non-decision tree). Hamlet számára már olyan sok kapu záródott be, hogy jelenleg azt könnyebb vizsgálnunk, van-e még egyáltalán út, ami járható.

Az **alapprobléma** továbbra is ugyanaz: a Szellem nem jelent meg, hogy megváltoztassa vagy felülírja eredeti parancsát. Hamlet **akarata** elsősorban arra irányul, hogy mit kell feltétlenül megakadályozni, annak tudatában, hogy már nem sok mindent **tehet**. A döntés, hogy mi **történik** a darab végén, az *elbeszélés szellemének* kezében van.

16. ábra

V. FELVONÁS 2. SZÍN

Monológot várunk, merengést mulandóságról, Ophélia haláláról, ehelyett Hamlet rövid előadást tart a sors kiszámíthatatlanságáról, az isteni gondviselés és az intuitív döntéshozási mechanizmusok hasznosságáról. Hamlet, aki Ophélia temetéséről jön és már csak néhány óra van hátra az életéből, nem depressziós és nem mutat szomorúságot. A kastély egyik termében sétálgat, és könnyedén társalog barátjával: „Mert tudni kell, hogy egy meggondolatlan Tett néha jól segít, midőn derék Tervünk hanyatlik ...”¹³⁶

Hamlet ösztönös döntéshozási elmélete pontos: egy intuitív döntés előtt valóban nyugtalanságot érzünk, ilyenkor a döntéshozó maga sem tudja pontosan meghatározni cselekedete okait és motivációit, sem azt, hogy miért éppen azt a bizonyos döntést hozta. Az a meglátás is helytálló, hogy az ösztönös döntések általában a gyors döntések kategóriájába tartoznak. Mégsem hisszük, hogy Hamletnek égi ihlet sugallta, hogy betörjön és lopjon. Attól a perctől kezdve, hogy hajóra szállt, két kérdés foglalkoztatta: mi a valódi oka, hogy a király Angliába küldi, és mi van a csomagban? Mikor sikerül mindezt egy magánnyomozót is megszégyenítő ügyességgel kideríteni, büszkeséget érez saját bátorsága miatt. Sőt, még élvezte is ezt a kis kalandot.¹³⁷

Mintha bűnügyi regényt olvasnánk:¹³⁸ a bűnöző tervez, majd művészi szinten gyakorolja az okmányhamisítást. Azonban a pecsét birtoklása sokkal többet jelent ennél: a pecsét a törvényes Király birtoka. Hamlet, a pecsét jogos tulajdonosa mint törvényes uralkodó mondott ítéletet Rosencrantz és Guildenstern fölött. Ha Hamlet, a régi barát okozta volna halálukat,

---

¹³⁶ 5. 2. 7-9.

¹³⁷ 5. 2. 17-19. „... hol bátor valék — felejtve a félsz minden illemét — Feltörni a titkos csomag pecsétjét.”

¹³⁸ Géher István: *Shakespeare—olvasókönyv. Tükörcépünk 37 darabban.* Szépirodalmi Kiadó, 1991. 194.o.

még ha önvédelemből is, az előre megfontolt szándékból elkövetett emberölésnek számít. De ha maga a király küld halálba egy alattvalót királygyilkosság kísérlete miatt, az helyénvaló. Értelmezésünk szerint a két ifjú esetében Hamlet, a király szolgáltatott igazságot, amihez a bizonyítékot Hamlet, az elárult barát szolgáltatotta.

Elmondhatjuk, hogy Hamlet ekkor vált királlyá. Most már rendelkezik a megfelelő *hard* és *soft skillekkel*, sőt, a hatalmi szimbólum, a pecsét is a kezében van. Először beszél arról, először rója fel, hogy trónra lépését Claudius egykor megakadályozta.¹³⁹ Döntései ettől fogva királyi, uralkodói döntések, amelyek elindítják azt az irreverzibilis folyamatot, amelynek végkifejleteként a trónt uralkodóként fogja átadni egy másik uralkodónak.

Osrick érkezik. Újabb talpnyaló, újabb csel. Osrick gazdag, megtudjuk, hogy kapcsolati tőkájén keresztül gazdagodott meg. Ő elérte, amit Rosencrantz és Guildenstern szeretett volna, talán ő volt a két ambiciózus ifjú példaképe. Rosencrantz és Guildenstern halálával a rizomatikus hálózatban hiátus támadt, amelyet a rendszer azonnal elkezdi automatikusan beszőni. Új szereplő kell, hogy betöltse az üresedést. Talpnyaló nélkül nem Udvar az Udvar, tehát a talpnyalók folyamatos újratermelődése olyan rendszerspecifikus alaptörvény, hogy nem véletlen, hogy Osrick lesz a kevés túlélő egyike.

Laertes párbajra hívja Hamletet. Nem gondoljuk, hogy Hamlet tudatosan és azért megy bele a játékba, hogy meghaljon, vagy öngyilkosság helyett megölje magát. Egyetlen szava sem utal arra, hogy sejténé, mire megy ki a játék. Elfogadja Laertes, a sorstárs kihívását, aki

---

¹³⁹ 5. 2. 65. „Ide csöppent, trónralétem és reményim Közé ... ”

szintén az apjáért, valamint Opheliáért akar bosszút állni, mint ő. „Ügyem szakasztott mása az övé.”¹⁴⁰ – mondja.

Intuícója, „ ... afféle sejtelem mégis, mely talán megzavarna egy asszonyt ... ”¹⁴¹ most is készségesen sűg. Ha erre vagy Horatióra hallgatna, életben maradna. A balsejtelem érzésével dacolni tévedés. Hamlet eddig nem követett el ekkora hibát, sőt, szinte mindig túlzottan óvatos volt. Most mégis megpróbálja elaltatni Horatio aggodalmát.

Úgy véljük, Hamlet nem akarja megöletni magát, és halálát nem ez a rossz döntés okozza. A „miért ne?” inkább azt jelenti, hogy tudja „ ... egy verébfű sem eshetik le a gondviselés akaratja nélkül”.¹⁴² És miután elvégzett tény, hogy egyszer meg kell halnia az „Ám legyen!” kijelentés felér egy ámennel. Ne emberek, hanem az isteni akarat és igazság döntsön. Már nem vár, nem tervez: azonnal akar párbajozni. A játékban ekkor már az Idő nincs jelen a szereplők között.

Hamlet ekkorra már megtette, amit tehetett, betöltötte történelmi szerepét, többet tenni nem tud. A választási lehetőségeket szimbolizáló faágak, sorban, egyik a másik után, mind kitörtek. Dánia puszta fatörzs, mely várja az idő, hogy egyszer újra friss hajtásokat növevessen.

A „testvéri” párbaj előtt Hamlet a nyilvánosság előtt kéri Laertes bocsánatát. Tanúk kellenev, hogy ez a végakarata. Most már maga Hamlet beszél, emléke sincs a Furcsa Álcának.

---

¹⁴⁰ 5. 2. 77.

¹⁴¹ 5. 2. 211-212.

¹⁴² 5. 2. 215-216.

Laertes már korántsem ennyire hiteles. Becsületét, tiszta kezét említi, miközben ebben a kézben mérregbe mártott tört tart, és készen vár Claudius mérregpohara, hogy Laertesem keresztül cselekedjen. Claudiusnak sem áll már rendelkezésére a lehetőségek bőséges tárháza, mint kezdetben. Laertes maradt az egyetlen, aki kéznél van. De Claudius nem változtatott műfajt: fegyvere továbbra is a mérreg, ami alattomos, akárcsak ő, aki még soha nem harcolt úgy, hogy ellenfele szemébe néz.

9-ből 7 menetet kell megnyernie Laertesnek. A jelenet bizonyítja, hogy Laertes nem igazán megölni,¹⁴³ hanem legyőzni akarja Hamletet.¹⁴⁴ Laertest Claudius, a Mérreg, valamint saját önhittsége, egoizmusa, hatalom- és bosszúvágya teszi pusztítóvá. De Laertes bünbánatot tanúsít és megmenekül a pokoltól: „En-árlásomért méltán halok ...”¹⁴⁵ – mondja. Claudius azonban, hiába szűkül egyre jobban a mozgástere, hiába érzi, hogy már a sír szélén áll, újra magyaráz, kimagyaráz, mert nem tanult meg semmit, nem változott semmit, szíve kő, érzékei rég eltompultak, érzelmei rég nincsenek. Claudius lelke az ördögé lesz.

A sorrend nem véletlen: előbb a királyné, majd Laertes hal meg. Claudius nem mondja meg feleségének, miért ne igyon a pohárból, csak annyit kér, hogy ne igyon. Utolsó pillanatban feláldozza a felesége életét is. A mérreg az, amelyben Claudius gonoszsága materializálódik, egy folyadékban mint szubsztanciában jelenik meg.¹⁴⁶

---

¹⁴³ 5. 2. 300. „... Mintegy a lelkem is furdal pedig ...”

¹⁴⁴ Dr. Géher István elbeszélése alapján.

¹⁴⁵ 5. 2. 313.

¹⁴⁶ A *Cobuild* értelmező szótár a *poison* szó három jelentése közt tesz különbséget. Értelmezésünk szerint a szónak egy kissé elavult jelentése a legmegfelelőbb Claudius jellemzésére: "If you say that someone is *poison*, you mean, that they are extremely unpleasant and nasty." *Collins Cobuild English Language Dictionary*. Harper Collins Publishers and the University of Birmingham, 1992. 1107. o.

Minden szereplő különböző módon, karakterére és életmódjára jellemző stílusban távozik a színről, azaz a földi világból. A királyné, aki erősen ösztönlény, „megkívánja” az italt, mint annak idején a sógorát. Laertes még a párbaj közben is vívódik hatalomvágya és lelkiismerete között. A király hirtelen hal meg, szó szerint gondolkodás nélkül elküldik a pokolba.

Van, akinek megadatik, hogy beszélhet halála előtt, van, akinek nem. A királyné él a lehetőséggel, végre beszél, ha túl későn is, szavait azonban halálfélelme és nem szabad akarata irányítja. Laertes is tart egy rövid szónoklatot halála előtt. Ő bátran és nyíltan szól. A király töretlenül hazudik az utolsó percben is, hogy Gertrud csak elájult. Claudius végzete, hogy nem adatik számára idő se bünbánatra, sem arra, hogy végrendelkezzen. Hamlet megtehetné, hogy az utolsó percben bünbánatra kényszeríti, még lenne ereje, de Claudiusnak nem jár más, mint statárium, akár a leghitványabb bűnösöknek. Hamlet Claudiusnak a neki járó halált szánja, míg Laertes feloldozásban részesülhet.

Azt is megtudjuk, ki hová jut halála után. A királyné a pokolba, Claudius Hamlet „Kövesd anyámat” felkiáltással szintén oda küldi. Laertes viszont az égbe kerül, ahol tettét megbocsátják.¹⁴⁷ Horatio még nem hal meg, de az ő jövője is a mennyország lesz.¹⁴⁸ Hamlet egy gyors döntéssel belekényszeríti Horatiót az Életbe, mint ahogy ő is végzi feladatát és nem hal meg addig, amíg Fortinbras és az angolok meg nem érkeznek. Hamletnek az is megadatik, hogy tanúk jelenétében, mint törvényes király, végrendelkezhet.

Hamlet győzelme, hogy az utolsó percben ő dönthet Claudius sorsáról, és úgy dönt, hogy ezt az embert halálra ítéli. Hamlet mégsem igazi győztes. Már dolgozik benne Claudius mérge,

---

¹⁴⁷ 5. 2. 337. „Az ég ne tudja bűnödül!”

amí megöli. Mikor Hamlet lelkileg, majd fizikailag is beengedte Claudius mérgét magába, eldőlt, hogy nem lehet király.

Hirtelen sok ember érkezik Dániába. Fontos eseményeknél mindig sokan összegyűlnek. Az angolok a Rosencrantz és Guildenstern megöléséért járó jutalomért érkeztek, és Fortinbras sem véletlenül jár erre Lengyelországból jövet: informátorai jelenthették, hogy valami történt Dániában, abban az országban, amelynek birtoklásáról ő nem mondott le soha. Éppen időben érkezik, készen várja a csata utáni harctér látványa, ami számára a dán trónt jelenti. Horatio csak mocsokról, vérbűnről, erőszakról tud mesélni. A tanú hűséges, elmond mindent, mert kell a bizonyosság, kell a tanulság, hátha ettől egy kicsit jobb lesz a világ.

Claudius hamarabb hal meg, mint Hamlet, tehát teljes öt percig Hamlet a király, így királyként hal meg. A Királyt emeli négy százados a ravatalra, őt illeti harci tisztelet, harsogó zene, az ő tiszteletére dörren dízsörtűz. Hiába mondja Fortinbras, hogy Hamletet mint katonát emeljék a ravatalra, és nem nevezi törvényes uralkodónak. Csupán annyit jegyez meg később, hogy Hamlet nagy király lehetett volna. De Hamletből valóban Király lett, a Claudius nevű uralkodóból pedig Semmi. Pokoltöltelék. Már a nevét sem említik.

Milyen halált szán Shakespeare Hamletnek? Hamlet halála nem igazi gyilkosság, nem öngyilkosság, nem keresztény típusú mártírhálál, nem politikai merénylet, nem fizetett bérgyilkosság, nem igazán szándékos emberölés és nem is pusztán bosszúból ölik meg. Halála megérdemelt, ugyanakkor mégsem igazán megérdemelt büntetés. Nem ítéltető el azért, mert igazságot akar szolgáltatni, de nem is ártatlan abban, ahogyan igazságot szolgáltat. Elítélendő, hogy önbíráskodik.

---

¹⁴⁸ 5. 2. 352-354. „Foszd meg az üdvtől egy kissé magad, Szidd még e rossz világ kinos lehét, Hogy elmondd esetem.”

Hamlet utolsó döntései végakarátát fejezik ki, amelyet Horatio és Fortinbras érvényesít. A darab utolsó ötven sorában nagyrészt ők vannak a színpadon. Hamlet e két személyben él tovább, ők a hamlet mű két alapelvének folytatói. Erre azért van szükség, mert az előzmények lehetetlenné teszik, hogy két fontos aspektus egy személyben jelenjen meg.

Bennük Hamlet megduplázódik, két részre válik egy időre. Utódjául Fortinbrast jelöli, ő a királyi duplikátum, a nemesként egyenrangú fél, aki trónörökös, jogutód lehet a nemzetközi jog alapján. Fortinbras jelölése Hamlet tudatos, racionális választásának eredménye. Hamlet azt akarja, hogy szűnjön meg a vérségi, monarchikus öröklési rend. Fortinbras valószínűleg olyan heterogén államot hoz majd létre, amelynek intézményrendszere és demográfiaja gyökeresen eltér majd az eddigiektől.

Horatio a filozófus barát egy polgáribb, humanista, *ethos*-alapú, Aristotelész, Seneca, Cicero, és Montaigne tradícióira épülő társadalmat képvisel. Horatio a biztosíték, hogy Hamlet végakarata teljesüljön, életművének egésze, azaz *Hamlet története* fennmaradjon az utókoroknak. A két fél akkor válik egységgé, mikor Horatio bölcs nyugalommal, az államrezon érdekében elősegíti a szövetségekötést Fortinbrasszal.¹⁴⁹

A darab vége a nyugalom, a Csend. A Csend mindaz, amire soha nem derül fény, ami örökre titok marad, amiről Hamlet sem beszélt soha és Horatio sem fogja soha elmondani. Hogy a királyfi szerette anyját és szerette Ophéliát. Hogy kicserélte a levelet Rosencrantz és

---

¹⁴⁹ Vö. Reinhard, Lupton Julia: *HAMLET, PRINCE – Tragedy, Citizenship, and Political Theology*. 199. o. www.thinkingwithshakespeare.org/files/hamlet_prince.pdf.

Guildenstern rovására. És mindaz, ami számunkra is örök, megfejthetetlen titok, amiért újra meg újra elővesszük Shakespeare *Hamletjét*.

6. ÖSSZEFOGLALÁS ÉS KONKLÚZIÓ — HAMLET A DÖNTÉSEI ALAPJÁN

„A művészet legmagasabb foka, hogy ezer ellentét egy eleven emberré olvad össze.”¹⁵⁰

„A Hamletet – egyéb sajátosságai mellett – problémaérzékenysége avatja különlegessé.”

151

Dolgozatunkban arra törekedtünk, hogy a dráma szereplőinek döntéseit, a döntési csomópontokat és mindezek egymásra való hatását a döntéelmélet módszereivel elemezzük. A *döntésháló* alkalmazása fontos segítséget jelentett, a gondolatok vizuális megjelenítése és rendszerezése, akár egy térkép vizsgálata, tisztább képet adott.

Ha döntéshálóinkat egymásra vetítve összegezhethetnénk, azt tapasztalnánk, hogy a részhálózatok együttese egy sajátos, egységes hálót alkot. Ez a hálózat csak és kizárólag erre a drámára lenne érvényes és jellemző. Ennek a hálózatnak a *csomópontjait* (hub) a döntéshozó és a döntéseket befolyásoló emberek, valamint maguk a döntési helyzetek és azok eredményei képezik. Megállapíthatjuk, hogy minden létező rendszert hasonló, többfunkciós rizomatikus *csomópontok* (hubok) alkotnak.

Ha egy csomópontot kivesszünk, a környező hálózati szálak, amelyek nem szakadtak el, újra beszövik a hiátust. Mivel mindenki kapcsolódik mindenkihez, mindenki tud hatni mindenkire és meg is teszi. A hálózaton belül minden csatlakozik mindenhez erős és gyenge

---

¹⁵⁰ Vö. Benedek Marcell: *Shakespeare*. Gondolat Kiadó, 1963.

¹⁵¹ Vö. Kéry László: *Talán álmodni. Hamlet tanulmányok*. Magvető, 1989. 6. o.

kapcsolatokon keresztül,¹⁵² tehát nem mindegy, hogy döntéseinkkel egy vagy több csomópontot változtatunk meg, szüntetünk meg vagy robbantunk szét.

Hamlet a szereplők alkotta hálózat *főcsomópontja*. Bebizonyítottuk, hogy erősebb mindenkinél, jobban hat másokra, mint ahogyan mások hatnak őrá. Hamlet generálta a hálózatban a lehető legnagyobb hatást, ezért elmondhatjuk, hogy mindent, ami történt, az ő döntései okoztak.

Azzal, hogy bár nem tudatosan, de Hamlet sok szereplő halálát okozta, nehezen újrászöhetővé tette a hálózat. Minél több csomópontot robbantunk szét, annál nagyobb az esély a változásra. Hamlet után a dán rendszert regenerálni lehetetlen, az többé nem építhető újra. Hamlet nem, de Shakespeare tudta, mert tapasztalta, hogyan működik a *teremtő rombolás* (creative destruction), hogyan kell kiirtani egy egész társadalmi réteget, hogy egy másik vegye át a hatalmat.

Hamlet vállalta és sikeresen végezte a *vezető* feladatát, nem zárkózott el a felelősségvállalástól. Stílusára a *látomásos* (vision) vezetői módszer jellemző: megvan benne a képesség mások ösztönzésére egy határozott cél érdekében. Ugyanakkor változás-katalizáló alkat: új ötleteket vezet be, és ha szükséges, új irányba tereli az embereket. Képes definiálni céljait és alkalmas a válságkezelésre. Kommunikációs készségeit tekintve világos, meggyőző és megfelelő hangnemű üzenetet tud küldeni a megfelelő időben a megfelelő személynek. Amint veszélyt sejt, üzeneteit azonnal kódolja.¹⁵³ Hamletről elmondható, hogy vezetéselméleti szempontból kiemelkedő képességű humán erőforrás.

---

¹⁵² Csermely i.m.

¹⁵³ Daniel Goleman: *Az érzelmi intelligencia*. www.easylearning.hu

Hamlet tevékenysége ugyanakkor jogi szempontból önbíráskodásnak számít. Mégis tagadhatatlan, hogy ő az, aki igazságot szolgáltatott ott, ahol az állami apparátus erre nem képes.

Játékelméleti terminusokban kifejezve¹⁵⁴ pozitív fejlemény, hogy Hamlet *kezdeti vélekedése* a jelzések többnyire helyes dekódolásával helyes *korrigált vélekedést* eredményez, amivel megmenti a rendszert, úgy, hogy kiiktatja annak erkölcsileg romlott, devalválódott részeit. A többiek korrigált vélekedése csak tetézi a bajt. Mindvégig folyamatosan *követi az eseményeket* (monitoring), gyorsan és rugalmasan reagál minden változásra. Hamlet stratégiájával sokat kockáztat, sokat nyer és sokat veszít.

Az elveszett életek tekintetében nagyobb a veszteség, mint a haszon. Erkölcsi szempontból nézve a morális haszon nagy.¹⁵⁵ Pozitív következménynek tekinthető az is, hogy nemcsak a főbűnös tűnik el, hanem a bűntársak is. Hamlet idővel eljut oda, hogy ezt ő is akarja, noha ez azt jelenti, hogy hat ember hal meg egy helyett, ami 17%-os hatékonysági arányt jelent. Igaz, köztük van a főbűnös, akit utolér megérdemelt büntetése, de többen meghalnak, akik nem bűnösök.

További veszteség, hogy elvész három szerelem: az öreg Hamlet és Gertrud, Hamlet és Ophélia, sőt, a Claudius és Gertrud közötti kapcsolat is véget ér. Meghiúsul Hamlet és Ophélia házassága. Baráti kapcsolatok bomlanak fel Rosencrantz, Guildenstern és Hamlet között, valamint szétesik és utód nélkül megszűnik két család, Polonius és Hamlet családja.

---

¹⁵⁴ *Vélekedés*: A döntéshozó által helyesnek tartott valószínűségeloszlás a Világállapotokon. *Kezdeti vélekedés*: a döntéshozó vélekedése a szituáció kezdetén. *Korrigált vélekedés*: a döntéshozó vélekedése valamely jelzés megfigyelését követően.

¹⁵⁵ *Pitfalls of Decision-Support - Hamlet and the Delphic Oracle*. <http://veryard.projects/kmoi/decisions/www.users.globalnet.co.uk>

A dráma során alapvető értékek: igazság, hit, bizalom, őszinteség és sok pozitív érzelem is veszendőbe jut: boldogság, öröm, szeretet, összetartás.

A veszteségek *okát* vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a tragédia alapvető oka az, hogy aki megvalósíthatta volna a feladatot, nem tudja a lehető legjobb döntéseket meghozni, mert a döntésbefolyásoló tényezők nem ideálisak. Így a végeredmény sem lesz jó és ideális. Hamlet kénytelen főleg *maximax* stratégiákat alkalmazni, miközben a helyzet *minimax* helyzet. Csak rossz és rosszabb megoldások lehetségesek.

Hamlet egyetlen pillanat alatt kényszerül egy egyszemélyes világba, és keményen meg kell dolgoznia azért, hogy fizikailag is elhatárolódjon azoktól, akik idegenné lettek számára ebben az új, a korábbihoz képest redukált világban. Úgy kell harcolnia, hogy senkit nem hívhat segítségül. Ezért a helyzetet nem lehet átértelmezni *nem kooperatív* játékból *kooperatív* játékká.¹⁵⁶ Mégis, amit tesz, elsősorban nem magáért, hanem a többiekért teszi.

Hamlet nem döntés- és cselekvésképtelen, de több rossz döntést hoz, mint jót. Döntéseit negatív irányba befolyásolja, hogy nincs birtokában a megfelelő *hard skilleknek*. Honnan is tanulhatott volna uralkodni? Mégis, a jogot láthatóan jól ismeri, a pszichológiát még inkább. *Soft skillek* tekintetében mindenképpen magas pontszámot érne el egy vezetői alkalmasságot mérő pszichometriai teszten. Hiányzó *hard skilljeit* sikeresen pótolja kiváló *smart skilljeivel*, ez a terület egyik legnagyobb erőssége.

---

¹⁵⁶ Mészáros József: *Harsányi János tanulmánya elé*. <http://www.socio.mta.hu/mszt/19954/meszaros.htm>

Eléri, hogy a Szellem most már békében nyugodhat. A cél, amiért kénköves lakhelyéről feljött e földi világba, azaz hogy az ország kizökkent állapotát, amit az ő meg nem bosszult halála okozott, helyreállítsa, teljesült.

Hamlet felnőtt. Érett és tapasztalt lett. A kezdetben félénken remegő fiúból Király lesz, döntései bizonyítják ezt, és Fortinbras ki is mondja, jó király lett volna. A főhős nagy utat járt be, míg eljutott a Blake-féle *ártatlanságtól* a *tapasztalásig*.¹⁵⁷ Saját képességei és a körülmények ellenére hatalmas pályát futott be rövid idő alatt, ami megerősítette. Ahhoz képest, hogy mennyi energiát fordítottak rá, elég nehezen tudták Hamletet kiirtani.

Hamlet szabad emberként hal meg a dráma végén. Ő az egyetlen szereplő, aki szabad emberként hal meg. Dániában a diszharmóniát felváltja a harmónia, a *káosz* helyébe a *rend* lép. A rend képes a túlélésre, amihez a káosz gyengébb hálózati kohéziós ereje nem elég.

Első látásra nem tűnik fel, de ebben a rendszerben a köz java fontosabb mindenkinek, mint az egyén java. Akár egy cégben, a többség a feladatnak él. Polonius látszólag a családjának, de közben közfeladatra készíti fel gyermekeit. Claudius, Gertrud és Ophélia a szerelemnek élne, de ez egyiküknek sem sikerül a Feladat miatt. Polonius és Claudius alapvetően karrierista, Laertest is erre nevelik, Rosencrantzról Guildensternről és Osrickről nem is beszélve. Nekik magánéletük sincs. Claudius és Gertrudot kivéve senkinek nincs, vagy nem tudunk arról, hogy lenne magánélete. Ophéliát érdekelné saját magánélete, ha lenne, és a királynét is saját boldogsága az új férj oldalán. Szeretné, hogy fia is boldog legyen egy megfelelő feleség mellett. De aztán mindenkit elragad a forgószelel, amiről nem tudják, minek a forgószelel?

---

¹⁵⁷ Vö. Blake, William: *Songs of Innocence and of Experience / Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai*. General Press Kiadó, 2006.

Talán éppen ez az, ami Shakespeare-t érdekelte: milyen is az élet? Mert az élet nem olyan, amilyet ezek akartak. Az az élet nem érdemes megírásra, megírni csak az ilyen történeteket érdemes, és talán mindannyian ilyen történeteket íránk, ha írhatnánk.

Hamlet, miként az a szabad emberre általában jellemző, nem népszerű környezetében. Idegen test, nem bírnak vele. Nehezen hajlik és nehezen alakítható. Ereje abban rejlik, hogy ellen tud állni kényszerítésnek, csábításnak, vesztegetésnek, hízélgésnek. Nehéz fogást találni rajta, könnyen kisiklik mások markából. Hamlet a szabad emberi cselekvés egyik különleges példája. Ő a tanú, az ő beszéde a bizonyíték arra, hogy Dániában nincs szabadság. Ezt már az első felvonásban szemléletesen tudunkra adja, és nagyfokú undorral érzékelteti, hogy milyen fertő veszi körül. Nehéz lenne megmondani, mit utál jobban: a bűnt vagy a rabságot.

Sokáig kettős életet él, két úton jár, mégis világos és tiszta minden lépése. Az olvasó pontosan tudja, mikor melyik arcát viseli. Tisztában van a bűn és bűnhődés törvényével, és nagyon vigyáz, hogy az „aki megette az egrest, annak vásson bele a foga” elv érvényesüljön, ez egyben azt is jelenti, hogy szem előtt tartja, hogy aki nem bűnös, az véletlenül se bűnhődjön. Semmi nem tudja rábírní arra, hogy feladja, amit elkezdett. Megzabolázhatatlan. Nem engedi, hogy egyetlen percre is elhítség vele, hogy a helyzet megváltoztathatatlan. Hamlet hagyja, hogy az igazság rajta keresztül cselekedjen. Tudja, hogy Claudius eszközévé válhatna, de inkább választja, hogy az igazság eszköze legyen.

Hamlet személyét sokan tekintik messianisztikus, krisztusi, Megváltó figurának. Erre a párhuzamra csak egyetlen tekintetben, mégpedig Hamlet saját akarata és belülről fakadó, fékezhetetlen szabadság- és igazságvágya szempontjából utalunk – mint kétségtelen

bizonyítékra –, ami egészséges lélekre vall. Talán ez is oka annak, amiért Shakespeare-nek oly kedves volt „saját fia”, a hős, a szabadító.

A *Hamlet* születése óta folyamatosan jelen van a köztudatban, újra meg újra előbukkan más-más alakban, akár mint „Telmah, a nád”.¹⁵⁸ Ahogyan része volt a XV–XX. századnak, jelen lesz a XXI., és későbbi századokban is.

---

¹⁵⁸ Koltai Tamás: *Telmah. Élet és irodalom*, 29. szám, 2006.

IRODALOM

- Abbas, Ali: *Introduction to Decision Analysis. Transcript of Lecture*. 2003. augusztus
www.heinz.cmu.edu/research/258full.pdf
- Abbas, Ali–Reiter, Dave–Spetzler, Carl–Tani, Steve: *Teaching Teens How to Make Good Decisions. OR/MS Today*, 2004. augusztus
- Alexander, Nigel: *Poison, Play and Duel*. Routledge and Kegan Paul, London, 1971.
- Allison, Graham–Zelikow, Philip: *Essence of Decision*. 1999. www.poltud.tatk.elte.hu
- Altick, Richard D.: *Hamlet and the Odor of Mortality. Shakespeare Quarterly*, Vol. 5, No. 2, (Spring, 1954), pp. 167-176. www.jstore.org
- Aumann, R. J.: *Irrationality in game theory*. In: Dasgupta, P.–Gale, D.–Hart, O.–Maskin, E. (szerk.): *Economic Analysis of Markets and Games: Essays in Honor of Frank Hahn*. MIT Press, Cambridge, 1992.
- Bate, Jonathan: *The Performance of Revenge: Titus Andronicus and The Spanish Tragedy*. In: Laroque, Francois(szerk): *The Show Within: Dramatic and other Insets. English Renaissance Drama. (1550-1642)*. Publications de Université Paul Valéry, 1990. 84–267. o.
- Bazerman, Max H.–Chugh, Dolly: *Decisions Without Blinders. Executive Summaries. Harvard Business Review*, 2006. Január, 88-97. o. www.HBR.org
- Benedek Marcell: *Shakespeare*. Gondolat Kiadó, 1963.
- Bennis, Warren: *The Leader as Storyteller. Harvard Business Review*, 1996. 154–161. o.
- Bettelheim, Bruno: *A mese bővölete és bontakozó gyermeki lélek*. Corvina Kiadó Kft., 2005.
- Blake, William: *Songs of Innocence and of Experience / Az Ártatlanság és a Tapasztalás dalai*. General Press Kiadó, 2006.
- Boje, David. M.: *Storytelling Leaders "Organizations as Storytelling Networks: A Study of Story Performance in an Office-Supply Firm"*, *Administrative Science Quarterly*, Vol. 36, 1999. 106–126. o.
- Bradbrook, M. C.: *Elizabethan Stage Conditions*. Cambridge U. P., Cambridge, 1932.
- Brignall, Miles: *DECISION SCIENCE: Set course: Decision science, The Guardian*, 2003.
- Buchanan, Leigh–O’Connell, Andrew: *A Brief History of Decision Making, Executive Summaries*. www.hbsp.harvard.edu

- Champion, L. S.: *Laertes' Return to Elsinore. Shakespeare Quarterly*, Vol. 17, No. 1, 1966. 81–83. o. <http://links.jstor.org/sici?sici=0037>
- Clemen, Wolfgang: *Shakespeare's Soliloquies*. Routledge, 1990.
- Coates, Dave: *Untangling Hamlet's Knot. Decisions, Decisions*, Vol. 1, No. 5, 2004.
- Cohen, Derek: *The Politics of Shakespeare*. St. Martin's Press, 1993.
- Collins Cobuild English Language Dictionary*. Harper Collins Publishers and the University of Birmingham, 1992.
- Conklin, Paul S.: *A History of Hamlet Criticism 1601–1821*, Routledge and Kegan Paul Ltd., London, 1947.
- Cornes, James L.–Kirkwood, Craig W.: *Decision Analysis Applications in the Operations Research Literature*. <http://www.public.asu.edu/~kirkwood/FacPubs/KirkwoodVita.pdf>
- Csermely Péter: *A rejtett hálózatok ereje. Mi segíti a világ stabilitását?* Vince Kiadó, 2005.
- Csermely Péter: *Hogyan stabilizálják a világot a gyenge kapcsolatok?* www.weaklinks.sote.hu, 2004.
- Dávidházi Péter: *„Isten másodsülöttje”*. Gondolat, 1989.
- de Bono, E: *Six thinking Hats*. Little, Brown and Company. New York, 2003.
- Deci, E. L.–Ryan, R. M.: *Intrinsic Motivation and Self Determination in Human Behavior*. New York, NY: Plenum Press, 1985.
- Dessen, Alan C.: *Elizabethan Stage Conventions and Modern Interpreters*. Cambridge University Press, 1984.
- Dickson, Arthur: *"FAT" (Hamlet, V.ii.298). Shakespeare Quarterly*, Vol. 2, No. 2, 1951. 171–172. o.
- Dorst, Tankred: *Merlin avagy a puszta ország*. Európa (Modern könyvtár), Budapest, 1983.
- Eliot, T. S.: *Hamlet*. In: *Káosz a rendben*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1981. 73–79. o.
- Elster, Jon: *Emotions and Economic Theory. Journal of Economic Literature, Department of Political Science, Columbia University*, Vol. 36, No. 1, 1998. 47–74. o.
- Esse Bálint, Gáspár Judit, Könczey Kinga, Matolay Réka, Pataki György, Szántó Richárd, Torcu Katalin, Tóth Ferenc, Wimmer Ágnes, Zoltayné Paprika Zita: *Döntési technikák*. BCE, 2008.
- Feibleman, James: *The Theory of Hamlet. Journal of the History of Ideas*, Vol. 7, No. 2, 1946. 131–150. o. www.jstore.org

Fodor Géza: *Shakespeare Hamlet-„film”-je. Holmi*, december, 2005.
<http://epa.oszk.hu/01000/01050/00024/05.html>

Fukuyama, Francis: *Social Capital and Civil Society. IMF Conference on Second Generation Reforms*. 1999. október 1.

Fülöp Márta: *A versengés szerepe. Új Pedagógiai Szemle*, 2001. november 11.
www.oki.hu

Gadó János: *A béke olyan, mint egy nő. Interjú Robert J. Aumannal. Szombat*, XIX. évfolyam 10. szám, 2007.

Geen, R. G.: *Social motivation*. In: B. Parkinson–A. M. Colman(szerk.): *Emotion and motivation*. Longman, 1994. 38-57. o.

Géher István: *A magyar „Hamlet”: Arany János furcsa álcája*.
www.holmi.org/2005/12/geher-istan-a-magyar-hamlet-arany-janosfurcsa-alcaja-jegyzete

Géher István: *Shakespeare*. Corvina Kiadó, 1998.

Géher István: *Shakespeare–olvasókönyv. Tükörcépünk 37 darabban*. Szépirodalmi Kiadó, 1991.

Goleman, Daniel: *Az érzelmi intelligencia*. Háttér Kiadó Ker.-i Kft. 2003.

Gottschalk, Paul: *Hamlet and the Scanning of Revenge. Shakespeare Quarterly*, Vol. 24, No. 2, 1973. 155-170. o.

Granville-Barker, Harley: *Prefaces to Shakespeare*. Princeton University Press, 1946.

Gurr, Andrew: *The Shakespearean Stage, 1574–1642*. Cambridge U. P., Cambridge, 1980.

Halliday, F. E.: *A Shakespeare Companion: 1564–1964*. Penguin Books, London, 1964.

Hamlet. In: Harold Jenkins (szerk.): *The Arden Edition of the Works of William Shakespeare*. Routledge, 1994.

Hammond, John S.–Keeney, Ralph L.–Raiffa, Howard: *The Hidden Traps in Decision Making*. www.hbsp.harvard.edu/Executive Summaries

Hankiss Elemér: *Hamlet színeváltozásai. Hamlet-értelmezések a XVIII. századtól napjainkig*. Savaria University Press, 1995.

Harris, Laurie Lanzen (szerk.): *Shakespearean Criticism I*. Gale Research Company, 1984.

Harrison, Paul: *Population and Environment–The Third Revolution*.
<http://members.aol.com/PopEnv/thirdrev.htm>

Harsányi János: *A racionális viselkedés elmélete*.
www.gtk.wigner.bme.hu/jegyzet/jegyzetmm/GazdSzoc/harsanyi_janos.htm

Heller Ágnes: *Az emberismeret problémája a shakespeare-i drámában*. In: Kéry László–Országh László–Szenczi Miklós (szerk.): *Shakespeare-tanulmányok*. Akadémiai Kiadó, 1965.

Heller Ágnes: *Idő! Egy korunkbeli filozófiai obszesszió rövid (pszicho)analízise*. Gond–Cura Alapítvány–Palatinus kiadó, Budapest, 2003. 255–273. o.

Hevesi Sándor: *Amit Shakespeare álmodott*. Magvető, Budapest, 1964.

Holloway, C. A.: *Decision Making Under Uncertainty: Models and Choices*. Prentice-Hall, Englewood Cliffs, NJ. 1979.

Hospers, John: *Meaning and Free Will*. *Philosophy and Phenomenological Research*, Vol. 10, No. 3, 1950. 307–330. o.

Howard, Ronald: *Decision Making – The Evolution of Decision Analysis*.
http://gumption.org/1993/memo/smart_decisions/decision_making.html

Jackson, James L.: *The exchange of Weapons in Hamlet*. *Modern Language Notes*, Vol. 57, No. 1, 1942. 50–55. o.

Jefferson levele Joseph Priestley-hez. 1802. június 19. In: *Writings of Thomas Jefferson*. VIII. köt. 158–59. o. Idézve: Tucker, Robert W.–Hendrickson, David C.: *Empire of Liberty: The Statecraft of Thomas Jefferson*. Oxford University Press, 1990.

Jéki László: *Arany nanogömbök rákos sejtek ellen*.
<http://origo.hu/tudomany/20050323arany.html>

Jenkins, Harold: *Hamlet: Then Til Now. Shakespeare Survey XVIII*. Cambridge University Press, 1965.

Jenkins, Harold (szerk): *Hamlet. The Arden Edition of the Works of William Shakespeare*. Routledge, 1992.

Jóó Gyöngyi: *A vezetési stílusok történelmi áttekintése*. www.easylearning.hu

Judge, Anthony: *The Art of Non-Decision-Making and the Manipulation of Categories*. 1997.
www.laetusinpraesens.org/docs/targets.php

Kállay Géza: *Nem pusztá kép*. Liget Könyvek, 2002.

Kant, Immanuel: *Az erkölcsök metafizikája*, In: I. K.: *Az erkölcsök metafizikájának alapvetése. A gyakorlati ész kritikája. Az erkölcsök metafizikája*. Budapest, Gondolat, 1991.

Kárpáti Aurél: *Hamlet tragikum*. www.oszk.hu/00000/00022/00394/12171.htm Nyugat · / · 1926 · / · 1926. 9.szám

Kerrigan, William: *Hamlet's Perfection*. The Johns Hopkins U. P., Baltimore and London, 1994.

Kéry László: *Talán álmodni. Hamlet tanulmányok*. Magvető, 1989.

Kis Krisztián: *Közösségfejlesztés*. Parola archívum Kiadó: Közösségfejlesztők Egyesülete, Budapest. www.kozossegfejlesztes.hu

Kiss Gabriella: *A kockázat színháza. Előadáselemzés a „paradoxon kultúrájában”*. <http://zeus.phil-inst.hu/recepcio/hm/4/410.htm>

Koltai Tamás: *Telmah. Élet és irodalom*, 29. szám, 2006.

Koronváry Péter: *A vezető személyisége – Vezetői személyiségelméletek. Vezetéstudományi jegyzetek*, 2005. www.katasztrofa.hu/documents/koronvary

Kott, Jan: *Shakespeare, our Contemporary*. Routledge, 1991.

Lewis, Charlton M.: *The Genesis of Hamlet*, Henry Holt, New York, 1907.

Lévai-Kanyó Judit: *Egy nagyváros mint műalkotás – München*. Lévai Zoltán kiállítása. Goethe-Institut Budapest, 1999. szeptember 15–október 2. www.balkon@c3.hu/scripta

Linares, Francisco: *Weak and Strong Unintended Consequences*. Departamento de Sociología Facultad de Educación, Universidad de La Laguna 38201, La Laguna. www.kuleuven.ac.be/socialtheoryeurope/.../Francisco_Linares.pdf

Lindley, Dennis V.: *The Reconciliation of Decision Analyses. Operations Research*, Vol. 34, No. 2, 1986. 289–295. o. www.jstor.org/stable/170824

Linstone, Harold A.: *Eight Basic Pitfalls: A checklist*. <http://is.njit.edu/pubs/delphibook/ch8.pdf>

Lukács György: *A tragédia metafizikája*. In: *A lélek és formák. Kísérletek*. Napvilág Kiadó–Lukács Archívum, Budapest, 1997.

Mabillard, Amanda: *Hamlet Character Analysis*. <http://www.shakespeare-online.com/hamletchar.html>

Magyar Shakespeare-tükör. Esszék, tanulmányok, kritikák (szerk.): Maller Sándor–Ruttkay Kálmán, Gondolat, Budapest, 1984.

Mander, Raymond–Joe Mitchenson: *Hamlet through the Ages. A Pictorial Record from 1709*. Rockliff, London, 1952.

Mann, Thomas: *A kiválasztott*. Akadémiai Kiadó, 1974.

March, James G.: *Bounded rationality, ambiguity, and the engineering of choice. The Bell Journal of Economics*, Vol. 9, No. 2, 1978. 587–608. o.

Matuska Ágnes: *A fikció szentsége: A Kill Bill és a reneszánsz bosszúdráma-hagyomány*. <http://apertura.hu/2006/tel/matuska.html>

Maxwell, Baldwin: *Hamlet's Mother. Shakespeare Quarterly*, Vol. 15, No. 2, 1964. 235–246. o. www.jstore.org

Mérő László: *Észjárások*. Tericum kiadó, 1997.

Mérő László: *Mindenki másképp egyforma. A játékelmélet és racionalitás pszichológiája*. Tericum kiadó, 1996.

Mészáros József: *Harsányi János tanulmánya elé*.
<http://www.socio.mta.hu/mszt/19954/meszaros.htm>

Mészöly Dezső: *Shakespeare-napló*. Európa Könyvkiadó, 1998.

Molnár Tamás: „Megbosszulni vagy nem bosszulni”, avagy a bosszú jogi szempontból a *Hamlet, dán királyfi c. drámában*. Bibó István Szakkollégium 1999/2000.
www.ajk.elte.hu/TudomanyosProfil/.../MolnarTamas-Bosszu.pdf

Muir, Kenneth–Wells, Stanley (szerk.): *Aspects of Hamlet*. Cambridge U. P., Cambridge, 1979.

Nakanishi, Takayuki: *Critical Literature Review on Motivation. Journal of Language and Linguistics*, Ibaraki University, Japan, Vol. 1, No. 3, 2002.

Olds, Mason: *Being, Courage, and Love. Humanist*, Jan/Feb 2007, Vol. 67. No. 1, 32–34. o.
<http://search.ebscohost.com>

Operations Research, 50th Anniversary Issue. Vol. 50, No. 1, 2002. 179–185. o.

Orbell, John: *Hamlet and the Psychology of Rational Choice Under Uncertainty. Rationality and Society*, Vol. 5, No 2, 1993. 127–140. o.

P. Müller Péter: *(A) Hamlet alak/változásai az angol kritikában. Jelenkor, Jelenkor Alapítvány*. 2002.

Pfeffer, Jeffrey–Sutton, Robert I.: *Evidence-Based Management, Executive Summaries*,
www.hbsp.harvard.edu

Pitfalls of Decision-Support - Hamlet and the Delphic Oracle.
veryard.projects/kmoi/decisions, www.users.globalnet.co.uk

Raiffa, Howard: *Decision Analysis: A Personal Account of How It Got Started and Evolved*.

Ranschburg Jenő: *A meghitt erőszak*. Saxum Könyvkiadó, 2006.

Ranschburg Jenő: *Jellem és jellemtelenség*. Saxum Könyvkiadó, 2002.

Reinhard, Lupton Julia: *HAMLET, PRINCE – Tragedy, Citizenship, and Political Theology*.
www.thinkingwithshakespeare.org/files/hamlet_prince.pdf.

Reiter, Dave: *Untangling Hamlet's Knot. Decisions, Decisions*, Vol. 1, No. 5. 2004.

Rejtő Jenő (P. Howard): *Pizkos Fred, a kapitány*. Corvin Könyv- és Lapkiadó Vállalat, 2002.

- Rogers, Paul–Blenko, Marcia: *Who Has the D? How Clear Decision Roles Enhance Organizational Performance. Executive Summaries.*
https://secure.ed4.net/ndhbs/images/pdf/Jan06_ExecSumms.pdf
- Rosenblatt, Jason P.: *Aspects of the Incest Problem In Hamlet. Shakespeare Quarterly*, Vol. 29, No. 3, 1978. 349–364. o. www.jstore.org
- S. Le Comte, Edward: *The Ending of Hamlet as a Farewell to Essex. ELH*, Vol. 17, No. 2, 1950. 87–114. o. www.jstore.org
- Samson, D.: *Managerial Decision Analysis*. Irwin, Homewood, IL. 1988.
- Schöpflin Aladár: *Bemutatók*. In: *A Nyugat*, 1931. 8. szám
- Showalter, Elaine: *Feminist Criticism and Hamlet*. In: Murfin, Ross C.(szerk.): *Case Studies in Contemporary Criticism*. University of Miami, 1985.
- Skyrms, Brian: *Causal Decision Theory. The Journal of Philosophy*, Vol. 79, No. 11, *Seventy-Ninth Annual Meeting of the American Philosophical Association, Eastern Division*, 1982. 695–711. o.
- Skyrms, Brian: *Evolution of the Social Contract*. Cambridge University Press, 1996.
- Spiró György: *Shakespeare szerepösszevonásai*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1997.
- Spurgeon, Caroline: *Shakespeare's Imagery*. Cambridge U. P., Cambridge, 1935.
- Szenczi Miklós (szerk.): *Shakespeare az évszázadok tükrében*. Gondolat, Budapest, 1965.
- Szentes Tamás: *A világgazdaságtan elméleti és módszertani alapjai*. Aula, 1995.
- Taylor, Gary–Wells, Stanley (szerk.): *William Shakespeare: The Complete Plays. Tragedies*. The Folio Society, London, 1997.
- The Declaration of Independence*. Publ. by the Commission on the Bicentennial of the United States Constitution 1987– 1991. 808 17th St. N.Y. Washington D.C., 2006.
- The Yale Edition of the Works of Samuel Johnson. VIII*. New York, 1877.
- Torgersen, Paul E.–Weinstock, Irwin T.: *Vezetés — integrált felfogásban*. Kempelen Farkas Digitális Tankönyvtár. www.hik.hu/index.asp?r=261
- Ungvári Zrínyi Imre: *Az autenticitás interperszonális formája. B. A barát, mint az önazonosság tanúja*. In: Laczkó Sándor–Dékány András: *Lábjegyzetek Platónhoz 4. A barátság*. Pro Philosophia Szegediensi Alapítvány, Librarius kkt, 2005.
- Utóneveink*. Bibliotéka, 1990. Vickers, Brian (szerk.): *Shakespeare. The Critical Heritage*, Vol. 1-6., Routledge and Kegan Paul, London–Boston, 1974–1981.

Wallström, Margot: *How can Europe meet the challenges of globalisation?* Reference: SPEECH/06/296 Date: 12/05/2006 SPEECH/06/296

Watts, Cedric: *Hamlet. Harvester New Critical Introduction to Shakespeare*, Harvester, Wheatsheaf, New York–London, 1988.

Weöres Sándor: *Az ihlet*. In: *Egybegyűjtött írások I*. Magvető könyvkiadó, 1981. 234–240. o.

William Shakespeare: Hamlet. In: Lott, Bernard (szerk.): *New Swan Shakespeare Advanced Series*, Longman, London, 1968.

Williamson, Claude C. H. (szerk.): *Readings on the Character of Hamlet 1661–1947*. George Allen and Unwin Ltd., London, 1950.

Williamson, Claude C. H.: *Hamlet. International Journal of Ethics*, Vol. 33, No. 1, 1922.

Wilson, Dover J.: *What Happens in Hamlet*. Cambridge University Press, Cambridge, 1957.

Wofford, Susanne L.(szerk.): *Shakespeare: Hamlet*. Bedford Books of St. Martin's Press, 1999.

Online források:

www.britannica.com

www.decisioneducation.org

www.eric.ed.gov

www.gyfk.hu/dontes.ppt

www.hbsp.harvard.edu

www.myersbriggs.org/my-mbti-personality-type/mbti-basics

www.nfs.sparknotes.com/hamlet

www.nytottenciklopédia.akti.hu

www.thehamletenigma.com

www.worldshakesbib.org